

SPENCER HERBERT.

A napokban ülte meg nyolczvanadik születésnapját az a bölcs, a kinek agyával az emberiség számot adott magának a 19. század tudásáról. Életének nagy munkája, a synthetikus philosophia rendszere, egyaránt bámulatos példája egy kivételes agy recipiáló képességének és egy csodás eredetiségnek, a mely a tudomány egyes ágainak a termékeny új gondolatok egy egész özönével fizette vissza a tőlük vett kölcsönt. Spencer hatása ma már az egész világra kiterjed és a philosophia classikusai közül talán még senki sem szólott olyan nagy közönséghez, mint ő. Az angol tudósoknak mindig meg volt az a gyakorlati érzékük, hogy a könyvet nem tekintették önczélnek. Élet és tudomány ő náluk van a legélénkebb kölcsönhatásban Miként nem veszik le szemüket az eleven élet nyüzsgéséről, úgy minden új gondolatukat — s rendszerint csak az újakat — rögtön bele is harsogják az élet zajába, hogy küzdjön meg létéért s éljen termékeny életet. Tudományos vitáik javarésze a nagyközönségnek szánt folyóiratokban folyik le. Könyveik nem szólnak tisztán szakközönséghez, hanem úgy vannak megírva, hogy megérthesse azokat nem szakember is. Előadásuk s egész technikájuk könnyedsége olyfokú tökéletességre emelkedett, hogy egy született németnek vagy magyarnak, mihelyt csak valamennyire töri az angolt, máris kisebb fáradság angol munkákat olvasni, mint anyanyelvén írottakat. Ennek a tudományos democratismusnak, illetőleg annak a művészetnek, a melyet az feltételez, szintén elsőrangú mestere Spencer Herbert. Sajátságos bája van minden sor írásának és számos kötetének bármelyik lapja példaképpül szolgálhat arra, hogy miként lehet kiválóan mélyen járó gondolatokat kiváló egyszerűséggel előadni.

Spencer Herbert életének külső körülményei minden különösebb esemény nélkül folytak le. 1820-ban Derby-ben született,

a hol atyja népiskolai tanító volt. Anyját kedves, közlékeny asszonynak mondják, a ki azonban nagy fiát csak csodálni tudta, művei megértésére nem volt képes. Spencer maga is elismeri, hogy gondolkozásmódjának legsajátosabb vonásait atyjától örökölte, főleg azt a mélyen gyökerező hajlamát, hogy minden jelenség physikai okait kutassa.

A gyermek gyöngye egészsége arra készítette az okos apát, hogy minden megerőltetéstől megkímélje. Az első oktatást ott-hon nyerte, majd nagybátyja iskolájába került, de egyáltalában nem ért el fényes sikereket. Figyelmetlen, lusta, önféjű és engedetlen volt és mindenekfelett a könyv nélkül tanulást gyűlölte. Már mint gyermek is mindig a maga útját követte. Ellenben örömet és ügyesen tanult meg apjától a természet után rajzolni és buzgón gyűjtött virágot, bogarat és pillangót.

Tizenhárom éves korában angol szokás szerint elkerült a szülei háztól. Egy másik nagybátyjához adták egy szintén önálló gondolkozású és szabadelvű férfiúhoz, a ki anglikán lelkész volt és a ki az egyetemi tanulmányokra készítette elő a fiatal Spencert. Noha az egyetemre Spencer semmiképen sem akart elmenni, az előkészítő tanfolyamot mégis el kellett végeznie, de itt is csak azt tanulta meg, a mi érdekelte. Szavak és önkényes nyelvtani szabályok bemagolására ő nem volt való. Emlékezete, a mely az elveket azonnal megragadta, össze nem függő részleteket nem fogadott be.

Háromévi előkészület után ismét atyja házában folytatta tanulmányait, még pedig minden rendszer nélkül azt olvasta s azt tanulta, a mi neki tetszett. Tizenhét éves korában atyja rábeszélésére és családja hagyományaihoz híven, a tanítói pályára szánta magát, a melyre kiváló tehetsége volt. Nagyon világosan magyarázott s nagyon értett hozzá, hogyan kell a gyermekek érdeklődését lekötni és hogyan kell őket önálló gondolkodásra szoktatni. Még ugyanazon évben azonban egy fényes ajánlat elterelte őt a tanítói pályáról. Atyjának egy volt tanítványa, a ki egy vasút építésébe fogott és a fiatal Spencer kitűnő matematikai ismereteiről hallott, térképek és tervek rajzolására alkalmazta. A következő évben egy másik vasút szolgálatába szegődött. Ez időtájt kiegészítette matematikai ismereteit, új találmányokat ismertetett egy szaklapban s ő maga is egy új eszközt talált fel a mozdonyok sebességének mérésére. 1839-ben mérnöki tevékenysége a szabadban foglalkoztatta, miközben kövületek gyűjtésére és e révén a geológia tanulására adta magát.

Kiolvasta Sir Charles Lyell híres geológiáját, és itt akadt először a fejlődési elméletre, a mely rögtön nagy hatást tett reá.

Több vasúti vállalat tönkrementése folytán Spencer ismételen állás nélkül maradt, míg 1841-ben, 21 éves korában visszatért a szülei házába, a hol két éven keresztül tisztán csak a legkülönfélébb tanulmányok foglalkoztatták: botanika, tollrajz, mechanikai találmányok, stb. 1842-ben írta meg első általánosabb érdekű dolgozatát »a kormányzat tulajdonképeni köréről«, s alkalmasint ennek sikere vonzotta őt a következő évben Londonba azzal a határozatlan szándékkal, hogy ott majd valami irodalmi foglalkozást talál. 1843—46-ig azonban újból vasutak szolgálatában találjuk, mely foglalkozásától ismét csak kénytelenségből, a vállalatok bukása folytán, vált meg.

Az íróskodással több szerencséje volt Spencernek. Már 1848-ban a legtekintélyesebb angol közgazdasági hetilapnak, az »Economist« segédszerkesztője lett. Ez időben írta meg első nagyobb munkáját »Social Statics« czímen, a mely Huxley, Lewes, George Elliot, Tyndall, Mill és több más kiválóbb kortársának barátságát szerezte meg neki.

A következő tíz évben érik meg benne a tulajdonképeni Spencer. Életének e szakában írja meg essayit a tudás minden ágából és ezen előkészülés közben érik meg nagy rendszerének terve. 1853-ban írja meg a lélektan alapelveit, a melyek új alapokra helyezik a lélektan tudományát és egymagukban véve is előkelő helyet biztosítottak volna szerzőjüknek a világ nagy gondolkodói között. Teljesen belemélyedve, megfedkezve maga körül minden másról, írta meg Spencer ezt a munkáját, a mely gyöngye szervezetét súlyosan megviselte. Jóllehet a következő másfél évet kénytelen pihenésben töltötte, sohasem tudott többé megszabadulni attól a krónikus idegbajtól, a melyet e túleröltetés folytán szerzett és a melynek következtében naponkint lefeljebb csak három sőt utóbb már csak egy órai intenzív munkát fejthetett ki. A lélektan kidolgozása közben győződött meg róla Spencer, hogy a fejlődés törvénye épen olyan univerzális, akár a nehézkedés törvénye és mihelyt újból munkához láthatott, első feladatul e törvény okainak kutatását tűzte maga elé. 1858-ban jutott arra a gondolatra, hogy ez az általános törvény egy általános rendszernek lehetne legtermészetesebb alapja, a mely minden részletismeretet a világegyetemnek egységes felfogásába foglalna és minden leküzdhetetlennek látszó nehézség daczára megérlelődött benne az elhatározás e nagy munka kivitelére.

Hogy kiadót nem talál, nyilvánvaló volt, hiszen lélektanából is még csak alig 300 példány fogyott volt el 1858-ban. Csekély vagyonát betegsége és hasznot nem hozó kiadványok felemész-tette Stuart Millhez fordult tehát azzal a kérdéssel, nem talál-hatna-e az indiai kormányzatnál, a melynél Mill is alkalmazva volt, olyan állást, a mely elegendő időt hagyna neki nagy ter-vének kivitelére. Próbálkozása sikertelen maradt. S ugyancsak hiába fordult a kormányhoz is, jóllehet John Stuart Mill, Grote, Huxley, Fräser, Hooker, Tyndall és Latham írásban kinyilatkoz-tatták, hogy Spencer a legalkalmasabb ember korunk tudomá-nyának előbbrevitelére s hogy az ő támogatása mindenha kiváló dicsőséget hozna az angol kormányra. Más út hiányában arra határozta el magát, hogy előfizetés útján adja ki rendszerét. 1860-ban e végből közreadta a rendszer tervezetét, a mely bámulatos alkotás a maga nemében. A tíz kötetre terjedő hatal-mas munka, a melyen Spencer életének következő 35 eszten-dején keresztül következetesen dolgozott, már ekkor készen állott fejében. E tervezet 33 fejezetben részletekre menő áttekintését adja az egész munkának; s Spencer utóbb a munka megírása során csak néhány csekélyebb jelentőségű pontban tért el ettől a tervezettől.

1862-ben jelent meg a munka első kötete, mely az egész rendszer alapelveit tartalmazza, de a nagy részvétlenség napról-napra nehezebbé tette a munka folytatását. S ha egyik nagy-bátyjától időközben nem örökölt volna egy kis tőkét, fel is kel-lett volna hagynia az egész tervvel. Az élettannak, a mely a rendszer második és harmadik kötetét teszi, megjelenése újabb veszteségeket hozott, s így Spencernek 1865-ben nagy szomorúan arról kellett értesítenie előfizetőit, hogy a munka folytatását be kell szüntetnie. 1867-ben atyja *halálával* újabban egy kis örök-ség maradt reá, a mi ismét lehetővé *tette* a munka folytatását. Időközben egy Youmans nevű amerikai, a ki kezdettől fogva felismerte Spencer nagy szellemét, 7000 dollárt gyűjtött Spencer amerikai barátai között s oly gyöngéd levél kíséretében küldötte meg neki, hogy lehetetlen volt ez összeget el nem fogadnia.

Spencer ezt a szép ajándékot a sociológiájának alapul szolgáló adatok gyűjtésére és feldolgozására használta fel. Három titkára végezte e munkát Spencer utasításai szerint, a ki eze-ket az adatokat külön ki is adatta a *Descriptive Sociology*-ban. A 8. kötet megjelenése után azonban ezt a vállalatot 50.000 korona veszteséggel be kellett szüntetnie.

Ennyi nehézséggel és főleg ennyi közönnyel kellett Spencernek megküzdenie míg fényes tehetsége és kitartása végre is minden akadályt legyőzött. Neve egyre ismertebb lett, könyvei mindjobban keltek, úgy, hogy 1875-ben veszteségei teljes fedezetet találtak s azóta aránylag bőséges jövedelmet is húz munkásságából.

Idejét állandóan Londonban tölti és teljes szellemi frissességben most is a tudomány foglalja el napjait.

Spencert majd mint a pozitivizmus, majd mint az evolucionizmus philosophusát halljuk emlegetni, és Spencer-féle agnosticizmusról is hallunk beszélni.

Spencer positivista, mert a világ jelenségeinek megmagyarázásánál sohasem fordul más segédeszközkhöz, mint az érzékeink nyújtotta tapasztalathoz és csak ezen tapasztalat nyújtotta igazságokból dedukál. Spencer szerint a tudományok és a philosophia körei egybeesnek; míg azonban a tudomány csak részben egységesített tudás, addig a philosophia teljesen egységesített tudás. Minden jelenséget anyag, erő és mozgásban fejez ki, de azért nem kevésbé ellensége minden dogmatikus materializmusnak, mint a spiritualizmus minden formájának. Szerinte a legmélyebb igazságok sohasem fejezhetnek ki egyebet, mint az anyag, erő és mozgás viszonyainak bizonyos tapasztalt egyformaságát, de anyag, erő és mozgás — bár határkövei megismerő képességünknek — nem legvégső okai minden tüneménynek, hanem csak symbolumai egy ismeretlen realitásnak. És ez az, a mit Spencer-féle agnosticizmusnak mondanak. A tudomány tapasztalatunk korlátolt körét nem tudja kiterjeszteni, hanem csak rendszerbe tudja azt foglalni; csak egy ismeretlen ható erő hatásainak egyneműségét tudja constataálni; a tudomány is csak úgy tudja megmagyarázni a világfolyását, a mint ez korlátolt öntudatunkban tükröződik vissza. Hogy ez a folyamat azonban milyen viszonyban áll a valósághoz, azt nem vagyunk képesek felfogni. Spencer tehát a mindenségnek két körét különbözteti meg: a megismerhetetlent és a megismerhetőt. Bármerre is forduljon az ember kutató szeme, minden irányban végül is egy megoldhatatlan talányra kell bukkannia s minél mélyebbre ható a kutatás, annál inkább kell felismernie, hogy a talány igazán megoldhatatlan. A tudomány embere egyaránt felismeri az ember szellemének nagyságát és törpeségét, felismeri hatalmát mindannak felfogására, a mi a tapasztalat körén belül fekszik és tehetetlenségét mindazzal szem-

ben, a mi a tapasztalatot meghaladja. Spencer szerint kétségbevonhatatlan érdeme a vallásnak, hogy -kezdetől fogva belátta azt az igazságot, hogy minden dolog csak egy megismerhetetlen hatalom megnyilatkozása, de egyúttal mindig többé-kevésbé vallástalan is volt éppen maga a vallás, mert újból és újból azt hirdette, hogy arról, a mi minden megismerést meghalad, mégis van egy bizonyos tudomása. A tudomány érdeme volt, hogy ezeket a nem vallásos elemeket folyvást kiirtani igyekezett a vallásból, a mennyiben az egyes dogmák kritikájával újból és újból kimutatta, hogy az az állítólagos tudás csak leplezett tudatlanság. Viszont a tudomány is gyakorta követte el azt a tudománytalan kísérletet, hogy belémerészkedett abba a területbe is, a mely a megismerhető világ határain kívül fekszik.

A megismerhető világot Spencer a maga fejlődésében fogja fel. Minden jelenség magyarázatánál annak kimutatására törekszik, hogy miként lett e jelenség azzá, a mi. Ez az evolutionista szempont dominálja az egész rendszert. A legegyszerűbb jelenségek is ugyanegy módon a legegyszerűbbekből fejlődtek ki, ez a gondolat adja meg Spencer világfelfogásának egységességét. Megmutatni, hogy miként megy végbe ez a kezdet- és végnélküli szakadatlan fejlődés menet a világegyetem tüneményeinek összes körére nézve, czélja a *syntheticus philosophia* rendszerének. Az alapvető tanok után az élettanban a szerves életre, a lélektanban a lelki tüneményekre, a sociológiában a társadalmi intézményekre vonatkozólag mutatja meg Spencer, miként függnek össze a legegyszerűbb tüneményekkel, a melyekig megismerésünk visszamenni képes és hogyan fejlődtek ezekből mai formájukba. Az ethika két kötetében végül, a mely az egész rendszer betetőzése kíván lenni, a melynek megírásában látja Spencer életének tulajdonképeni feladatát és a melynek kedvéért írta meg a rendszer előző köteteit, az erkölcsi élet jelenségeit viszi vissza a legelemibb tényekre, s a midőn ezeket is beléállítja a fejlődés nagy árába, ezen a fejlődéstani alapon igyekszik megállapítani a helyes cselekvés, vagyis az erkölcs törvényeit. Az ethika úgy jelentkezik ebben a rendszerben, mint az összes előző élettani, lélektani, sociológiai fejtegetések *conclusiója*.

A spenceri ethikának maradandó becse éppen abban rejlik, hogy összefüggésbe került az emberi tudás egyéb ágaival és hogy ezzel egy egész őserdő kiirtásába fogott bele, a babonák ama rengeteg őserdejének kiirtásába, a melyet az ethikai rendszerek tanai mindmáig alkotnak. Kérlelhetetlenül rámutat, hogy függ

össze a manapság közkeletű erkölcsi tanítások legnagyobb része az ősemberek primitív vallásával, az elhalt emberektől való félelemből alakult szellemimádattal. Minden elődénél fényesebben és nyomatékosabban megtanít az erkölcsi ítéletek relativitására. Bebizonyítja, hogy erkölcsi helyeslésünk vagy helytelenítésünk csak azt fejezi ki, hogy valamely cselekvés megfelel céljának, vagy pedig nem felel meg céljának. S főként csodálatraméltó leleményességgel megmutatja, hogy erkölcsi szabályaink legnagyobb részének az az eredete, hogy célszerűek voltak a militarismus korában, a mely az emberiség életét a legújabb időkgig betöltötte, hogy ez a militaristikus erkölcsstan azonban célszerűtlen az industrialismus korában, a melyben már jórészt benne vagyunk és a melynek teljessége felé haladunk. Spencer egész etikáján végig alkalmazza azt a hatalmas történelmi synthesist, a melynek alapjait a sociológiában rakta le és a mely a militarismus és az industrialismus, a harcz és a békés együttélés ellentéte alá csoportosítja az emberiség történelmét.

Spencer szerint erkölcsünk nem egyéb, mint az illető környezetben hasznos érzelmek összege. Erkölcsi érzelmeink is olyanformán alkalmazkodnak a mindenkori socialis környezethez, hogy a mindenkori hasznos érzelmek egyszersmind kellemesekké is válnak. Addig, a míg az ember legelső feladata, hogy magát és azt a társadalmat, a melyben él, idegen társadalmakkal szemben megvédelmezze, a harcz etikájának kell uralkodnia. Az átmenet azonban csak igen lassú, úgy, hogy ma még mindig olyan erkölcsi szabályok érvényesek, a melyek a tisztán harcznak élő társadalmak elmúlt korszaka számára fejlődtek ki. A jövő fejlődése oda irányul, hogy a harcz etikája helyett a békés együttműködés etikája fog lépni, a mint ez részben már meg is történt. A békés társas állapothoz való mind teljesebb hozzáalkalmazkodás útján az emberek szervezete olyan változáson fog keresztül menni, hogy e békés együttlét céljaira hasznos cselekedetek lesznek egyszersmind a cselekvőnek kellemes cselekedetek is.

Ez a teljes hozzáalkalmazkodás azonban csak úgy mehet végbe, ha továbbra is érvényben marad az a törvény, a mely szerint a hozzáalkalmazkodás eddigelé végbement, vagyis ha minden egyes maga viseli jó vagy rossz természetének következményeit.

Ezekből a premisszákból folyik Spencernek kérlelhetetlen individualismusa. Maga az emberi szervezet az alkalmazkodás

természetes folyamánként olyanná fejlődik, hogy a mindenkor szükséges cselekedetek egyszersmind a szervezet spontán cselekvéséivé válnak. Innen Spencer ellenszenve minden állami beavatkozással s főként mindennemű socialistikus tendenciával szemben, a mely nézete szerint megnehezíti annak a törvénynek az érvényesülését, hogy minden lény saját természetének, saját hasznos vagy káros tulajdonságainak minden következményeit maga viselje. Ennek az összefüggésnek a megbolygatása ugyanis megnehezíti a természetes kiválasztást és az emberek szervezeteinek alkalmazkodását.

Ez az egész ethikai rendszer, miként már említettük, úgy jelentkezik a spenceri philosophia rendszerében, mint Spencer élet-tani és-lélektani tanulmányainak az eredménye. S bár el is kell ismernünk, hogy Spencer az ethikának az élettannal és a lélektannal való szerves kapcsolatba hozatala által világtörténelmi jelentőségű tényt vitt véghez, nem szabad elhallgatnunk azt sem, hogy Spencer erkölcstanának alapvető tételeihez nem természet-tudományi tanulmányainak következtetéseként jutott el, hanem hogy ezek az erkölcstani és sociológiai alapelvek már korábban megvoltak benne és ő csak utólag keresett és talált hozzájuk élettani és lélektani indokolást. Már első ifjúkori kísérletében is, a melyet a kormányzat tulajdonképeni feladatairól írt, megvan a jellemző Spencer-féle *horror administrationis* és a *Social Statics* című, szintén egyik legelső munkájában már egész rendszerességben ki vannak fejtve a *Sociology* és az *Ethics* alaptanai. Valami félelmetes következetesség van ebben a bámulatatos emberben, a mi szinte némi bizalmatlanságot gerjeszt iránta. Semmi fejlődés a fejlődés legnagyobb apostolában. Ő benne minden készen áll. Miként láttuk, hogy egész nagy rendszerének tervezetét előre papírra vetette és harmincz esztendei következetes munkával minden változtatás vagy eltérés nélkül dolgozta ki programját, úgy erkölcstani és államtani nézetei, a melyek tudományos megindokolásában saját szavai szerint életének tulajdonképeni célját látja, már a huszonkétéves ifjúban körvonalozva vannak. Az állami kormányzat túlságai elleni mennydörgés hatvan esztendőn keresztül állandóan kedvencz témája volt. Ezzel foglalkozik első kísérlete és ide concludál — miután hatalmas szelleme az egész világegyetemet áttekin-tette — a nyolczvan éves agg utolsó munkája.

Igen elterjedt tévedés, hogy a Spencer-féle evolutionismus a Darwin hires elméletének a philosophiája jöllehet Spencer Darwin-

tól függetlenül és a világegyetem egészére állította fel a fejlődés törvényét, mielőtt még Darwin a maga tanát nyilvánosságra bocsátotta volna. Ezt Darwin maga is elismerte Spencerhez intézett egy szép levelében.

Egy másik, főként legújabb bizonyos kicsinyléssel hangoztatott divatos mondás az, hogy a spencerizmus túlélte magát, tanításai már elavultak. Ez a tény Spencernek sok tanítására nézve csakugyan áll, sőt individualistikus etikája és államtana már keletkezésük idejében is túlhaladott eszmék voltak.

Helyes volna-e azonban, ha egy tudós nagyságát a szerint akarnók mérlegelni, hogy tanításaiból mi marad fenn érintetlenül? Nem egyetlen mértékünk-e az, hogy mivel vitte előbbre az emberi tudományt?

Ha pedig ezt a mértéket alkalmazzuk Spencerre, akkor a szellemi élet legnagyobb óriásai közé kell őt soroznunk. Még ha el is tekintünk attól a közvetett haszontól, a mely a fejlődés törvényének az egyes tudományokra való termékenyítő hatásából ered, számtalan felfedezéssel közvetlenül is gazdagította a legkülönbözőbb tudományokat. Bármerre irányította gondolkozását, mindenütt eredeti eszméket vetett fel, új színben mutatta be a dolgokat és sokat vitatott kérdések megoldását találta meg. Ezért a legeltérőbb kérdésekkel foglalkozó írónak pro vagy contra állást kell foglalniok Spencernek az illető kérdésekre nézve felállított tanára vonatkozólag. Csak természetes, hogy a kinek munkássága ilyen széles körre terjed ki, annak sok helyről kell hallania czáfolatot.

De a tudomány és nevezetesen a philosophia történelme megtanít arra az igazságra is, hogy azokkal szoktunk leginkább szembeszállani, a kiktől legtöbbet tanultunk. Az önállóságra törekvő tanítvány első igyekvése magát mestere alól emancipálni. A tanítvány benne él abban a gondolkörben, a mely szerint a világot felfogni tanulta. Minden kérdést, a melynek megoldásához hozzáfog, ezen az eszmekörön, mesterének eszmekörön próbál ki, kételyei éppen ennek az eszmekörnek szólnak. Ez a folyamat biztosítja a tudomány haladását, de ez okozza egyszersmind azt is, hogy a mesterekké izmosodott adeptusok éppen mestereiket szokták kiváló előszeretettel czáfolgatni. Az a tény is, hogy Spencer tanításainak annyi bírálója akadt, csak annak bizonyítéka, hogy oly sok ember éppen ő tőle tanult legtöbbet. Sőt ezek a czáfolgatások leggyakrabban éppen csak az ő tanainak a továbbcsiszolásai, esetleg helyreigazításai és leg-

többször voltaképen annak tanúságai, hogy Spencer tanai termékeny talajra találtak és átmentek a közfelfogásba.

A ki ma veszi kezébe Spencer munkáit, azok sok lapján ismeretes igazságokra is fog bukkanni. Sohasem szabad azonban elfelejteni, hogy ezen igazságok ismerete is a Spencer érdeme.

Végül vannak Spencernek még más természetes ellenségei is. Czopfos professorok és felekezeti dogmák taláros cerberusai is sokat megugatták az ő fennen szárnyaló, szabad szellemét. No de ez minden igazán nagy ember dicsőségének rendes kiegészítő része.

Dr. Somló Bódog.

VÁMPOLITIKÁNK IRÁNYÁRÓL.

Az 1891. és 1892. években az osztrák-magyar monarchia, Németország, Belgium, Svájc és Olaszország közt létrejött kereskedelmi egyezmények, melyeket utóbb Szerbia, Rumania és Oroszország szerződéseivel egészítették ki, 1903. végéig vámpolitikai megállapodást létesítettek és a közgazdasági viszonyokat a nemzetközi forgalom tekintetében akként szabályozták, hogy az üzletember a vámpolitikával nyugodtan számolhatott s a verseny számos tényezői között ez az egy teljes biztonságot nyújtott. A nyolcz nagy közgazdasági terület közt fennálló egyezmények 1903-ban végüket érik és mindenütt nagy az érdeklődés az iránt, mi lesz azután? Mi lesz Európa vámpolitikájának iránya? Létrejönnek-e újra a fennálló vagy hozzájuk hasonló egyezmények? avagy az egyes államok ismét a vámpolitika »autonómia«-ját állítják-e vissza és ismét beáll az a bizonytalanság, a mely 1879-től kezdve 1891. évig uralkodott és évenként új meg új vámtételek elrendelésével lepte meg a közgazdasági érdekeket.

A nagyjelentőségű kérdés horderejére következtetni lehet azokból a készülődésekből, melyek közel egy év óta Németországban, Ausztriában és Magyarországon történnek és egyelőre abba központosulnak, hogy egy új általános vámtarifa készítése képezi a kormányok, a gazdasági egyesületek, az ipari és kereskedelmi érdekeltségek főtörekvését. Nálunk még a múlt év derekán elrendelte a kereskedelmi ministerium az ország ipari termelésének statisztikai fölvételét, mely nagyjában elkészült és valószínűleg becses anyagot fog szolgáltatni érdekeink érvényesítésére. Ezenkívül az összes közgazdasági szakterületek fölhivattak véleményük nyilvánítására egy új »autonom« vámtarifa kidolgozása czéljából. A tanácskozások nagyban folynak és egyes testületek részéről már a kész vélemények közzétételnek. Az »autonom« vámtarifa készítése alkalmából önkénytelenül felmerül a kérdés, *mi legyen vámpolitikánk iránya 1903. után*, illetőleg az említett

év végétől kezdve közgazdaságunk számára mi a helyes vámpolitika.

Az »autonom« vagy helyesebben az általános vámtarifa készítésénél tisztában kell lenni azzal: akarunk-e szerződéses politikát követni? vagy akarunk-e a vámpolitikában teljesen függetlenek lenni, illetőleg akarunk-e autonóm közgazdasági politikát üzni? E kérdés megoldásánál nagy segítségünkre lehet az, ha a most fennálló egyezményes állapot hatása iránt tisztába jövünk. Igaz, ez nem könnyű feladat. A nézetek e részben homlokegyenest ellentétben állnak egymással, és főképp a mezőgazdák, még pedig nemcsak Magyarországon, hanem Ausztriában és Németországban is a statisztika számainak nézetük szerint csalhatatlan adataival igyekeznek igazolni, hogy ezek a szerződések legutóbb a mezőgazdaságra hátrányos hatásúak voltak.

A mi az osztrák-magyar monarchiát illeti, utalnak mindenképp arra a körülményre, hogy a szerződések hatása alatt a behozatal aránylag jobban emelkedett, mint a kivitel, s hogy a monarchia kereskedelmi mérlege mindig rosszabodik, sőt 1898-ban az előbb mindig activ mérleg passiv eredményt mutat. Ugyanis az osztrák-magyar monarchia áruforgalma (nemes fém nélkül) volt millió forintokban :

évben	behozata	kivitel	több kivitel
1891	613	786	172
1892	622	722	100
1893	670	805	134
1894	699	795	95
1895	722	741	19
1896	705	774	63
1897	755	766	10
1898	819	807 több behozatal	12

Tehát a 172 millió forint activ mérleg 12 millió forint passivitássá változott át a kereskedelmi szerződések uralma alatt; ez biztos jele a kereskedelmi szerződések káros hájtásának! ezt tagadni senki sem tudja! Így kiáltanak föl az eddigi vámpolitika ellenesei. A ki a számokat pusztán ridegségükben tekinti, kénytelen meghódolni a kimondott vélemény előtt; de ha a számokat az élettel kapcsolatba hozta és az utolsó (1895 óta) évek közgazdasági viszonyait ismeri, a kereskedelmi mérleg passiv alakulását nem tulajdoníthatja a kereskedelmi szerződéseknek; és hogy ez tényleg így van, ezt világosan igazolja már az 1899. év forgalma a mikor 790 millió forint behozatal és 928 millió

forint kivitel mellett *a kereskedelmi mérleg 138 forint activ eredménnyel végződik*, vagyis a monarchia előbbeni éveinek átlagát is túlhaladó activ arányt mutat. Nem szabad a közgazdasági viszonyokra nézve a legkedvezőbb évek egyikét (1891), midőn az előbbeni év (1890) búzatermése Magyarországon a lehető legjobb volt és 50 millió hektolitert eredményezett, összehasonlítani a számos csapásokkal telt legrosszabb évvel, az 1898-ikivel, a mikor termés hiányában (az 1897-ik év a legrosszabb évek közé tartozott és a búzatermés 23 millió hektoliterre csökkent) óriási gabonabehozatalra volt szükség, a mikor a sertésvész dühöngése következtében sertés kivitelünk teljesen szünetelt, a szarvasmarha kivitele ellen pedig a száj és körömfájás és a ragadós tüdőlob miatt vagy ürügye alatt a német határokon tilalmak álltak fönn. Az ilyen két évet összehasonlítás alapjául venni s eredményükből vámpolitikai hatást következtetni csakis szántszándékos félrevezetés céljából történhet.

Annyit hangoztatták bizonyos oldalról a kereskedelmi szerződéseknél a gazdasági viszonyokra kiterjedő káros voltát, hogy gazdáink tényleg a szerződéses politikában vélik találni a gazdasági helyzet nyomasztó állapotának okát; azt, hogy a kivitel nem emelkedik azokra az arányokra, a melyeket a nyolczvanas évek előtti mérték valószínűvé és az ország szemtermelése, épügy, mint állattenyésztése kívánatosná tenne, és hogy másrészt a szomszéd keleti államokból nagyobb tömegben kerül az osztrák-magyar monarchia piacaira gabna és legalább Szerbiából sertés és marha, ezt határozottan a kereskedelmi szerződések hatásának tulajdonítják. Pedig a világforgalom fejlődése és részben saját viszonyaink, nevezetesen a monarchia nagyobb fogyasztóképessége, a lakosság számának növekedése és részben jobb élelmezése oly tényezők, melyek, — még ha az utolsó öt év kedvezőbb viszonyok közt folyt volna le és csapások nem érik az országot — bármily szerződések mellett, vagy nélkülök gazdasági intézményeink forgalmát a 80-as években volt mértékre felemelkedni nem engedték.

Ha közelebb tekintjük gazdasági czikkeink nemzetközi forgalmát és vizsgáljuk a változás okát és a múlt évtized viszonyait kellően mérlegeljük, a kereskedelmi szerződések hatása iránt egészen másképp fogunk gondolkozni. Részletezve a gazdasági czikkeket mindenekelőtt *az állatok forgalmát* vizsgáljuk. Az utolsó kilencz év forgalma a következő összeállításból látható:

Év:		1891.	1892.	1893.	1894.	1895.	1896.	1897.	1898.	1899.
		D a r a b								
Ökör	behozatal	53.900	49.100	39.300	56.000	59.000	48.400	34.200	59.500	66.200
	kivitel	59.100	30.000	21.400	84.900	54.300	47.100	45.500	50.600	68.700
Tehén	behozatal	8.000	11.300	8.700	7.400	8.400	7.900	6.800	11.200	7.400
	kivitel	32.600	21.500	12.800	77.100	49.700	30.300	30.400	37.000	40.400
Juh	behozatal	143.400	33.900	13.700	9.800	33.400	32.600	15.400	13.600	12.200
	kivitel	41.400	202.200	226.900	343.100	240.900	189.200	90.900	50.000	87.400
Sertés	behozatal	167.300	185.800	213.400	279.200	164.100	86.000	136.500	132.200	94.500
	kivitel	143.700	349.100	430.600	485.000	113.600	6.600	2.100	13.800	4.700
Ló	behozatal	5.700	7.700	6.100	4.600	4.400	4.700	8.800	3.700	3.400
	kivitel	28.500	25.900	28.000	33.400	46.000	54.300	59.100	45.800	58.600

Az összes állatok értéke volt (millió forintokban):

A behozatalnál	18'7	13'8	12'3	15'3	18'1	13'9	15'5	17'3	14'8
A kivitelnél	46'5	42'4	46'8	98'8	62'1	46'8	45'5	44'4	55'1

Ez a kimutatás mutatja, hogy a *lovak forgalma* a kereskedelmi szerződések ideje alatt felette kedvezően alakult; mutatja továbbá, hogy 1895-ig a *sertésforgalom* folytonosan a monarchia előnyére fejlődött, hogy a *juhforgalom* 1896-ig is elég kedvező volt; míg a *szarvasmarha-forgalom* hullámzásokat tüntet föl, de nagyban és egészben inkább állandó irányzatot tanúsít, mint hanyatlást. Már előbb utaltunk arra, hogy az 1895. óta kiüthött sertésvész állatkereskedésünkre lesújtó csapás volt s hogy a sertéseknél beállt forgalom-átalakulás erre az okra vezetendő vissza, s hogy kereskedelmi szerződéseink e tekintetben ártatlanok. A mi a juhoknál beállt kiviteli csökkenést illeti, ez kizárólag Franciaország magatartására vezethető vissza, a hol régi piacunkat teljesen elvesztettük, a hol most Algír juhjai foglalták el az uralmat, s így e tekintetben sem lehet a kereskedelmi szerződéseket okolni. Szarvasmarha-forgalmunkat az állategészségügyi viszonyok szabályozzák, s habár e tekintetben a Németország részéről ismételtelen elrendelt megszorítások az állategészségügyet talán inkább ürügyül használták fel, a kereskedelmi szerződések e részben káros hatással szintén nem lehettek már azért sem, mert ezek a szerződések a szarvasmarha vámját Németországban leszállították, tehát a kisebb vám csak nem hathatott súlyosító módon kivitelünkre; igaz, Szerbiával szemben az ökör vámja 15 frt helyett a szerződés következtében 4 frt, de ez a vám 1891-ben is már megvolt s így az új szerződés a helyzetet nem változtatta meg, de különben is a behozatal nem mutat veszélyes emelkedést. Mindezeket összefoglalva világos, hogy a kereskedelmi szerződések (addig, a míg az állatlétszámot mélyen sújtó vészek nem tizelték meg saját gazdaságunkat) tényleg előnyös hatásban nyilatkoztak, káros következményeket

senki józanul nem tulajdoníthat nekik s ott, hol az állatkivitel csökkent, a szerződéseken kívüli okok eredményezték a kedvezőtlenebb forgalmat.

Mezőgazdaságunk szempontjából a második és nagyjelentőségű árucsoport *a gabona, hüvelyes, liszt és rizscsoport*, melynek forgalmát s a bennünket első sorban érdeklő cikkek részleteit a következő összeállítás tünteti föl, még pedig tekintve az e forgalomban nagy szerepet játszó örlési eljárásra, a forgalom ezúttal nemcsak a rendes kereskedést, hanem a kikészítési eljárás alapján mutatkozó forgalmat is tartalmazta.

Év: 1891. 1892. 1893. 1894. 1895. 1896. 1897. 1898. 1899.

Ezer métermázs a

Buza . .	{behozatal	1.065	1.454	2.078	1.989	1.280	1.325	2.829	3.941	2.464
	{kivitel	1.556	760	771	656	688	567	285	34	7
Kukoricza	{behozatal	517	543	749	2.240	2.148	1.208	2.312	6.652	1.549
	{kivitel	829	1.073	337	110	44	226	188	30	33
Árpa . .	{behozatal	67	82	368	923	411	117	472	576	105
	{kivitel	3.323	3.243	5.123	4.178	2.674	4.275	3.582	3.318	4.142

Millió forint érték

Összes gabonafélék	{behozatal	16·5	18·4	21·1	33·1	25·0	18·6	54·4	90·5	28·2
	{kivitel	63·6	53·9	66·9	43·8	28·8	42·0	40·0	32·0	41·3

Ezer métermázs a

Liszt . .	{behozatal	10	10	12	13	17	13	31	39	104
	{kivitel	1.378	1.109	1.370	1.363	1.392	1.354	987	771	1.137
Maláta .	{behozatal	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	{kivitel	1.188	1.222	1.368	1.292	1.413	1.544	1.684	1.645	1.823

Millió forint érték

Gabonafélék, hüvelyesek, őrlmények, maláta és rizs	{behozatal	28·0	29·4	33·4	43·8	38·1	29·5	66·4	103·0	39·8
	{kivitel	112·5	93·6	116·3	89·7	72·1	86·3	87·3	79·7	92·0

Ebből az összeállításból kivehető, hogy *az árpa és a maláta* kivitele a kereskedelmi szerződések tartama alatt állandóan fejlődő irányzatot mutat. *A kukoricza* nagyobbodó behozatal mellett, csökkenő kivitelű tüntet föl; ha azonban meggondoljuk, hogy Magyarország mezőgazdaságában a kukoriczatermelés 1891. óta is folyvást nagyobb területeket vesz igénybe, a forgalomnak átalakulása nem a kereskedelmi szerződéseknek, hanem a vámterületben beállt nagyobb fogyasztásnak, illetőleg a kukoriczát felhasználó iparágak és termelési ágak nagyobb lendületének tulajdonítandó, a mi végeredményében a vámterület közgazdasági haladását jelenti.

Végére hagytuk a *búza és liszt* forgalmát. Senki sem fogja tagadni, hogy 1891. után fordulat állt be a búza és liszt forgalmában, és hogy az őrlési forgalom kellő fölhasználása tette egyedül lehetővé, hogy e két egymással kapcsolatos árú mérlege még *activ*, kivéve természetesen a két legrosszabb termésű évet (1897., 1898.). Ugyanis a búza és liszt értéke volt.

Évben	a behozatalnál	a kivitelnél	kiviteli többlet + behozatali többlet -
	e z e r f o r i n t		
1891	10.325	39.571	+ 29.246
1892	13.394	25.173	+ 11.779
1893	11.185	26.627	+ 15.442
1894	9.729	24.052	+ 14.323
1895	6.881	22.842	+ 15.961
1896	7.678	21.686	+ 14.008
1897	26.586	20.076	— 6.510
1898	37.240	14.611	— 22.629
1899	17.442	18.884	+ 1.442

Nem említve, hogy az 1891. év rendkívül kedvező volt búza és liszt forgalmunkra, mert az 1890. évi amerikai búzatermelés rossz volt s így versenye kisebb súlylyal nehezedett kivitelnkre, ellenkezőleg az 1890. évi búzatermelés Magyarországon a legjobbak egyike volt és épp ezért az összehasonlítás ezzel az évvel nem ad rendes eredményt; a búza és liszt forgalmának mérlege az utolsó három évig meglehetősen egyenletes maradt. Ismeretes egyébként, hogy búzánk és lisztünk nem a kereskedelmi szerződések következtében, hanem egyrészt a tengerentúli és az orosz verseny következtében veszítette el a német, francia és angol piacok nagy részét, és hogy a francia és német malomiparnak az őrlési forgalom által nyújtott mesterséges fejlesztése, viszont nálunk az őrlési forgalom ellen folytatott erőszakos hajsza tette nehezzé lisztkivitelünk nagyobb mérvű fejlesztését. *A kereskedelmi szerződéstől egészen független tényezők tehát azok, melyeknek tulajdonítandó a mezőgazdaságunkra oly fontos búza és liszt forgalmának alakulása.*

Gazdasági életünk egyéb ágaira nézve forgalmi adataink a kereskedelmi szerződések hatását világosan előnyösnek tüntetik fel. Erdőgazdaságunk növekvő mennyiségben szállítja ki a fát; a kivitt fa értéke 63 millió forintról 101 millióra emelkedett; a tojás kivitele 15 millióról 39 millió forintra szökött fel; a gyümölcs, főzelék és efféle értéke 34 millió forint értékét képvisel és állandóan megtartja külföldi piacait.

Egyetlen egy nagyobb jelentőségű árut mutathat föl a mezőgazda, melyre a kereskedelmi szerződések az ő termelési viszonyaira nézve káros hatással voltak, s ez a bor. Ebből 1891. évben még 9,3 millió forint volt a kivitel és csak 2,3 millió forint a behozatal, míg 1899. évben csak 5,4 millió forint kivittel szemben 17,4 (sőt 1898. évben 19,1) millió forint behozatal áll. Igaz, a kivitel csökkenését nem lehet a kereskedelmi viszonyoknak tulajdonítani, mert a vámtételeknek a szerződések által történt leszállítása inkább a kivitelre előnyös lehetett volna s tisztán a filloxera pusztításai által beállt termelési csökkenés következménye. De az olasz borokkal szemben meghonosított vámleszállítás a behozatal nagymértékű fokozását idézte elő, habár itt is még más viszonyok játszottak közbe és Franciaországnak Olaszországgal szemben követett magatartása és az olasz boroknak Franciaországból való teljes kizárása, valamint az Algírban ültetett szőlők termésének a francia piacon való megjelenése talán nagyobb mértékben hatott az olasz boroknak vámterületünkre történt tereléséhez, mint maga a nagy vámleszállítás.

Így áttekintve a kereskedelmi szerződések hatását, lehetetlen azt állítani, hogy eredményük káros avagy nem előnyös volt a magyar gazdák számára. Meglehet, hogy gazdáink többet vártak és meglehet, hogy a világ gazdaságának hatása a magyar gazdaságra még mindig nyomasztó, szóval hogy a magyar gazdaság nem jutott gondnélküli helyzetbe. *De ez az állapot legkevésbé sem tulajdonítható a kereskedelmi szerződéseknek és nélkülök bizonyára még súlyosabbá vált volna a helyzet,* mert a különben is válságos viszonyokat még a vámpolitika szabályozatlan volta egy, és pedig erős tényezővel szaporította volna. Természetesen, a kik e szerződésektől azt várták, hogy Magyarország Németországba kedvezőbb vámok mellett viheti ki gabnáját, mint Amerika és Oroszország, és a kik abban a hitben éltek, hogy Magyarország külön vámpolitikai helyzetbe juthat más államokkal szemben, azok a kereskedelmi szerződésekben csalódtak. Ámde józanul ily különállásnak állandó fentartását Európában még csak föltételezni sem lehet.

Nem akarjuk ezúttal a kereskedelmi szerződések hatását az osztrák és a magyar iparra tüzetes megvizsgálás tárgyává tenni. Az, hogy az iparágak számára szükséges nyersanyagok behozatala óriás mértékben gyarapodott, hogy gyapjú, juta, kender, pamut, nyersvas stb. fokozatos nagyobb mennyiségben jut a vámterületen belül feldolgozásra; hogy iparcikkokban a kivitel fokozódik és

a behozatal a kivített arányaiban meg nem haladja: biztos jelül szolgál arra, hogy *a kereskedelmi szerződések az iparra nézve is előnyös hatásúak voltak.*

Mindezeket összefoglalva, az előttünk fekvő adatok alapján határozottan ki kell jelenteni, hogy a fennálló *kereskedelmi szerződések közgazdaságunkra előnyösek voltak és hogy ebben az előnyben a magyar mezőgazdaság is jelentékeny részt élvezett.* Azok a hátrányok, a melyek forgalmunkban is a mezőgazdaság, főképp állattenyésztésünk nagyrésznél káros hatástól kifejezésre jutottak, nem a kereskedelmi szerződéseknek, hanem más okoknak tulajdonítandók és a szerződések nélkül még súlyosabban nehezdedtek volna gazdaságunkra.

A múlt kilencz év közgazdaságának tüzetes tanulmányozása azt a kétségtelen eredményt nyújtja, hogy a magyar-osztrák monarchia *vámpolitikája a legközelebbi jövőben is a szerződéses legyen, és óvakodjék elszigetelt vagy autonom vámpolitikától* és épp ezért általános (vagy rosszul »autonom«) vámtarifáját nem az elszigeteltség, nem az önmagában maradás, hanem a többi nemzetekkel barátságos állapot alapján készítse.

Így fogta ezt föl a magyar törvényhozás is, a midőn az 1899 : XXX. törvényczikkben mondja: *»a külfölddel megkezdendő tárgyalások előtt az »autonom« vámtarifa új »autonom« vámtarifával helyettesítendő«;* tehát a törvény maga megjelöli a vámpolitika irányára a szerződéses vámpolitikát és ennek lehetővé tételére kívánja az új általános vámtarifa elkészítését.

Az új általános vámtarifa egyik főiránya legyen a szerződéses vámpolitikának lehetősége; de e mellett Magyarországon meggyökerezett az a kívánság, mely most már az 1899: XXX. törvény czikkben kifejezve is lett, hogy a vámtarifa *»mindkét állam mezőgazdasági és ipari érdekeit egyaránt védi«,* vagyis a hazai termelés védelme minden téren lesz a jövőbeli vámpolitika másik iránya. De hogy a védelem nem akar tilalom lenni, vagyis a külfölddel való versenyt teljesen kizárni, az már abból a szándékból is kitűnik, mely kereskedelmi szerződések céljából kívánja készíttetni a vámtarifát.

Nálunk az utolsó 10 év alatt általánossá vált az a nézet, hogy az 1887. évben megállapított vámtarifánk ugyan kellően védi az iparos érdekeket, tehát elsősorban Ausztria *közgazdaságának* fő elemét, de nem védi vagy védelmében nem határos a mezőgazdasági termelésre nézve. Épp ezért követelte nálunk a törvényhozás, hogy a leendő vámtarifa *»egyenlően védje«* az

ipari érdekekkel a mezőgazdasági érdekeket is. Most, midőn Európa irányadó népei védővamos politikát követnek és a midőn az osztrák-magyar vámterületen más nemzetektől független vámpolitikát követni nem lehet, gyakorlati politikus, még ha belsejében a szabadkereskedés legnagyobb híve is, el nem zárkozhatik attól, hogy a jövődöbéli vámtarifa hasonlókép védő jellegű legyen, és hogy mezőgazdasági czikkekre nézve is a józan védekezés álláspontjára lépjen. *De mezőgazdasági szempontból az eddiginél magasabb védővámok csak is ott állíthatók és állítandók fel, a hol a védekezés megokolt.*

Mezőgazdasági szempontból józanul nem lehet követelni, hogy minden gazdasági terményre a lehető magas vám állapíttassék meg, hanem minden egyes esetben meg kell vizsgálni, hogy a követelt vám józanul követelhető-e és hatásában tényleg védő következménnyel lesz-e.

Hiábavaló, mert hatástalan egy vám ott, a hol az ország termelése oly nagy, hogy rendes körülmények közt állandóan nagyobb a kivitel a behozatalnál. Erdőgazdaságunk például 100 millió forint fakivitelt eredményez, melylyel szemben van 5—6 millió forint behozatal; árpa, maláta, hüvelyesek, friss gyümölcs, aszalt gyümölcs, aszalt szilva, tojás, ágy toll s efféle hasonló mezőgazdasági terményeinkből aránytalanul nagyobb a kivitelünk; ezeknél a czikkeknél tehát a vám védő hatása nem lehet, s így nem szükséges, sőt részben káros is, mert nem tekintve a retorsiókra való ösztönzést számos czikknél, mint például a tojásoknál, lehetlenné teszi a világkereskedésnek nálunk való szervezését; vámmentes cikket szabadon lehet raktározni és gyűjteni; ez okból a vele való kereskedés korlát nélkül fejlődhetik, a miként tényleg a tojáskereskedés világgforgalmi jelentőségében nálunk azóta lehetséges, hogy szerződéseink a vámmentességet biztosították.

Károsak azok a vámok, melyek mezőgazdasági érdek védekezésének ürügye alatt oly nyersterményeket sújtanak, melyek a vámterületen egyáltalában nem, vagy nem a kívánt minőségben állíthatók elő. Így ha valaki a nyers jutára vagy a pamutra abból az okból óhajt vámot, hogy ez által a magyar kender vagy a magyar gyapjú vagy len nagyobb jelentőségre tegyen szert. A juta nem versenyez a kenderrel; a jutazsákokat a kereskedés és a forgalom oly okból vette használatba, mely a kenderzsákok által sohasem elégíthető ki; a jutazsákok legtöbb árúnál az árúval együtt adatnak el, itt tehát aránylag olcsóbb

zsákoló *anyagra* van szükség, a mit a kender sohasem pótol; sőt a jutazsák olcsósága elsősorban mezőgazdasági érdek s így érthetetlen a jutavám mint mezőgazdasági kívánság. A nyers pamut vámja hasonlóképp nem mezőgazdasági érdek, mert pamut Magyarországon sohasem lesz termelhető; mint versenyző czikk a gyapjúval vagy a lennel pedig mindig meg fogja tartani világszerte elért fölényét. A pamut kiszorította a lent számos használati ágakból és nincs az a hatalom, mely e részben a lennek visszaadná előbb elfoglalt helyzetét. Minek tehát erőlködni a vámtarifában és az ipart, valamint a fogyasztó közönséget adóra szorítani, ha a védekezés eredménytelen marad.

Károsak az iparra s közvetve a fogyasztóra továbbá mindazok a vámok, melyek mezőgazdasági érdekből oly terme nyékre vettetének, a melyek ugyan Magyarországon találhatók, de minőségük egészen más, mint a milyenre az iparnak szüksége van. Egész serege az efféle árúknak jelölhető meg, a mely most vámmentes és melyekre nézve némely *gazda* védővámot óhajt Például soroljuk fel a sörtét; van ugyan elég sertésünk, de a magyar sertés sörtéje puha és kefekötésre alkalmatlan; a magyar sörté legfőlebb bútortöltelékre jó; a kefekötőipar kénytelen külföldről hozni sörtét; a vám védő hatása egészen hiábavaló lenne, mert akárminő magas lesz is a vám, a magyar sertés tenyésztő nem fog más fajú sertést tartani, a magyar sortéból kefét senki sem fog csinálni és a kefekötő mégis csak a külföldről fogja hozatni az ipara számára szükséges nyers anyagot.

A nyers bőrök, állati szőrök, belek, és hasonlók mind oly áruczikk, melyből ugyan van Magyarországon, de melyből több és olyan, a milyen az iparnak kell, akkor sem lesz, ha védővámokat honosítunk is meg. Itt a vám a mezőgazdaságra nem hozna semmi előnyt, de az ipart s vele a fogyasztást erősen sújthatná. Némileg ide sorolható az oly gyakran emlegetett *gyapjívám* is; juhtenyésztőink ismételten óhajtják, e vámot; pedig a külföldről behozott gyapjú legnagyobb része — az ausztriai gyapjú — tulajdonképpen nem versenyez a magyar gyapjúval, sőt a magyar gyapjú egy része, a finom kártoly gyapjú, nem is az osztrák iparnál, hanem Franciaországban és Belgiumban birja rendes piaczat; szóval itt is az árú minősége megosztotta a piacokat. Habár nem lehet tagadni, hogy a gyapjívám (főképp ha elég magas, mert alacsony vám egyáltalán hatálytalan e cikk-nél) a termelési viszonyokra éppúgy, mint a gyártásra nagy

befolyással lehetne. Nem lehetetlen, hogy közönséges magyar juhnak tenyésztésére a védővám serkentőleg hat, és hogy hazai legelőink rendszeresebb kihasználására egy ilyen vám talán előnyös eredménnyel lehetne. Vajjon azonban mostani gazdasági rendszerünk a juhtenyésztés fokozására megadja-e a kellő alapot és kívánatos-e ezt védővám által előmozdítani: ez legalább is nagyon megfontolandó. Meggondolandó végül, hogy a gyapjúvám meghonosításával a gyapjúipar miképen tartja meg eddig elfoglalt külföldi piaczeit és nem vezet-e a gyapjúvám meghonosítása a gyapjúárúk iparánál is oly visszás állapotokhoz, a milyeneket a cukor- és szesziparnál az adóvisszatérítés rendszere által tapasztalunk.

A fogyasztók szempontjából károsak az oly vámok, melyeket a mezőgazdaság védelmére oly terményekre követelnek, melyek az országban nem termelhetők, vagy melyeknek termelése a vám kedvéért nem fog gyarapodni; a gesztenye, a mandula termelése nem fog nagyobbodni, mert nagyobb lesz a vám; ha levágott virágokra, borostyánágakra, vagy pálmalevelekre vámot vetünk, azért a magyar kertészet farsang idejében még sem fogja kielégíteni a budapesti szükségletet; az eredmény legfőlebb az lesz, hogy a virágdívat más irányt vesz, vagyis díszes csokrok helyett kisebbeket és kevésbé díszeseket fognak vásárolni, szóval lesz vám, de nem lesz kertészet, mely télen ellátja a közönséget, és a védelem nem fog használni senkinek.

Mezőgazdasági szempontból csak az oly czikkeknél alkalmaznak a vámok és lesznek hatályosak is, a melyeknél a behozatal nagyobb a kivitelnél, vagy legalább megközelíti a kivitelt és a melyeknél a belföldi termelés a belső szükségletnek megfelelő minőségű árut bocsáthat rendelkezésre. A búza, rozs, tengeri, az állatok, az állati termények egy része, főkép a disznósír, a fagygyú oly gazdasági termények, a melyeknél a mostaninál magasabb vám gazdasági okokból igazolt s a vámvédő hatásában meg is nyilatkozhat. Vajjon az e czikkeknél meghonosítandó vámok az egész vámterület ipari és fogyasztási viszonyai szerint mily magasak lehetnek s vajjon a külnemzetekkel folytatandó kereskedelmi tárgyalásoknál nem fognak-e rendkívüli nehézségeket képezni: ezek oly kérdések, melyeknek megoldosánál a különböző érdekek helyes mérlegelése lesz irányadó.

A mezőgazdasági érdekből követelt magasabb vámok ügyét nem fejezhetjük be a nélkül, hogy *az őrlést eljárásról meg ne emlékeznénk.* Az őrlési eljárás nélkülözhetetlen malmaink számára

és minél magasabb a búzavám, annál szükségesebb az őrlési eljárás. Malmaink berendezése most olyan, hogy termelésük a vámterület összes szükségletén felül sokkal többre megy. A malmok közel egymillió métermázsas lisztet a külföldre vihetnek és legalább 700,000 métermázsát kell külföldön elhelyezniök. A magyar búza sokkal drágább, semhogy a belőle készült liszt a külföldi piacokon kelendő lehetne; ha tehát a magyar malomipart súlyosan nem akarjuk károsítani, vissza kell állítani az őrlési forgalmat, még pedig a lehető teljes szabadsággal, tehát semmiféle azonossági igazolással, biztosíték letételével vagy más efféle korlátozással. Követni kell e tekintetben akár a francia, akár a néaiet mezőgazdasági érdekeket eléggé gondozó törvényhozást, a hol az őrlési eljárással rokon rendszabályok annyira fejlesztették a francia és német malomipart, hogy liszt kivitelük erősen emelkedik és lisztbevivő országok helyett liszt kivivő országokká lettek. A mezőgazdaságnak az őrlési forgalom csak hasznára lehet, mert erőteljes malmok jobb vevők és a malmok legbiztosabb vevői a magyar búzának; ha pedig az őrlési forgalom nélkül a drágább magyar búzát kell feldolgozniuk, az így készített lisztet a külföldön el nem tudják adni s így kénytelenek lesznek üzemüket leszállítani s erejükben gyengülnek.

A mezőgazdasági érdekek mellett az *ipari érdekek kellő figyelembe vételét* is kell érvényre juttatni az általános vámtarifa készítésekor. Magyar szempontból nagyon kevés iparág lesz, a mely az eddigi vámoknál magasabb vámokat követelne és az osztrák iparosság az 1887-iki vámtarifában elérte kívánságait; az osztrák-magyar vámtarifa iparvédő Vámjainak legnagyobb része felette magas védelmet nyújt. Igaz, a finomabb árú aránylag alacsony vámok alá esnek és e részben itt-ott lehetne a felhangzó kívánságokat kielégíteni, de nagyban és egészben a mostani általános vámtarifa tételeinek emelésére semmi ok nincs.

Fölmerülhet ugyan az a kérdés, hogy az esetre, ha főképp a magyar gazdaság érdekében mezőgazdasági vámok állapíttatnak meg, nem méltányos-e akkor az osztrák iparosság érdekében is magasabb vámokat fölvenni s így mindkét állam gazdasági érdekeit egyenlő védelemben részesíteni. Ezzel szemben utalni kell arra, hogy az ipari védővámok már is kellően támogatják mostani magasságukban is az osztrák ipart és biztosították számára a vámterület fogyasztását, míg ugyanez az állapot csak most jutna érvényre a gazdasági cikkek tekintetében; vagyis hatályos mezőgazdasági vámok esetére Magyarország, illetőleg a vám-

terület mezőgazdasága abba a helyzetbe jutna, a melyet Ausztria, illetőleg a vámterület iparossága már régóta élvez. A vámok a belső fogyasztást csak úgy biztosítanak a mezőgazdának, a miként biztosították eddig az iparoságnak. A magasabb gazdasági vámok tehát csak egyenlő és nem előnyösebb helyzetet biztosítanak a mezőgazdaságnak s így nem adnak még csak ürügyet sem az iparvámok fölemelésére.

Még megfontolandó, vajjon az általános vámtarifa újabbi átdolgozásánál nem volna-e szükséges *pénzügyi célra egyes vámokat emelni*, illetőleg vámmentes czikkeket vám alá vetni. E tekintetben mind az 1878., mind 1882. és 1887. években a törvényhozás fokozatos emeléseket honosított meg és tényleg a monarchia vámjövödelme 20 millió forintról 60 millió forintra emelkedett is. A pénzügyi vámok közül a legfontosabb, a kávévám túrne ugyan még némi emelést, nagyban és egészben mindazáltal az indirect adóteher már oly súlyos, hogy a vámoknak fölemelését pénzügyi célra nem igen ajánlhatni.

Vámtarifánk tételeinek magasságára nézve így elvileg tisztában lévén, felmerül az az ismételten felvetett kérdés: egységes vámtételek, avagy pedig *maximalis és minimalis vámok* állapításának-e meg, mely utóbbi esetben a minimalis vámtételek képeznék azt a határt, a meddig a kormány a szerződési tárgyalásoknál a vámokat leszállíthatná és megköthetné, holott a maximalis vám, a nem szerződéses államok irányában alkalmaztatnék. A ki abból a szempontból indul ki, hogy a jövődöbeli vámpolitika szerződéses legyen és a ki abban a véleményben van, hogy a szerződéses vámpolitika közgazdaságunkra nézve előnyös; az a kettős vámtételek rendszerét hibásnak és célra nem vezetőnek fogja tartani. A dolog természete maga mondja, hogy szerződési tárgyalásoknál, a hol minden fél csak úgy tesz engedményeket, ha előnyöket nyer, a hol tehát az érdekeltek kielégítése céljából a tárgyalások alkudozásban állanak, gyöngébb fél az, a ki már előre mondja, mi az az engedmény, a melyet tennie szabad és a kinek minimalis tarifájáról az alkudozó másik fél tudja, hogy az egészében az övé. Az ilyféle tárgyalások tulajdonképen nem is komolyak; a kormány ily előre megkötött és köztudomású utasításnál gyakran a legfontosabb közgazdasági előnyök elnyerhetését veszélyezteti, mert nem szabad a minimalis tarifán lejjebb szállani, még ha nagy vívmányokat tudna is elérni csekély áldozatokkal. A tapasztalás meg is mutatta, hogy a kettős tarifájú államok, jelesen Spanyolország és Franciaország, a szerződéses

vámpolitikát mellőzik és Oroszország kénytelen volt kettős tarifáját a szerződések kötésekor a szerződéses államok javára még egy harmadik tarifával a szerződésessel, a mely a minimalis tételeket leszállítja, kiegészíteni, vagyis nem tudta kettős tarifarendszerét következetesen föntartani. Nálunk, a hol a vámtarifa készítése két törvényhozás együttes elhatározását igényli, a kettős vámtarifa rendszere még nehezkesebb viszonyokra adna okot és a szerződések létrejövetelét biztosan megghiúsítaná.

Összefoglalva a mondottakat, az Európában most uralkodó kereskedelmi politika mellett jövődöbeli vámpolitikánk mindenestre a szerződéses legyen, még pedig miután a közgazdasági élet minden ágánál a nemzetközi viszonyok minél szilárdabb állandósága felette kívánatos, a szerződések kötésénél hosszabb időtartamra kell törekedni. Ezek a szerződések az európai nemzetközi forgalom természeténél fogva nem alapulhatnak a különbözeti vámok alkalmazásán, hanem múlhatlanul megkövetelik a legnagyobb kedvezés kölcsönös biztosítását és csak kivételkép tűrik meg egyes cikkekre a speciális vámkedvezményeket. A szerződések kötése alkalmából nagy súlyt kell fektetni a forgalmi tilalmaknak kiküszöbölésére. Állategészségügy, közegészségügy és növényi betegségek szempontjából és efféle címek alatt a forgalom korlátozását nem kell túrni; mert az utolsó húsz év tapasztalása megmutatta, hogy ezek a címek ügyesen felhasználtattak nagyjelentőségű közgazdasági termelési ágak forgalmának teljes megbénítására. Minthogy a szerződéses politika vámpolitikának fő célja, az általános vámtarifa egy ily vámpolitika folytatására alkalmas módon készüljön. Elve legyen ugyan a hazai termelés védelme, illetőleg a vámterület fogyasztásának a hazai termelés számára való biztosítása és a tekintetben újabb gazdasági vámok fölállíthatok ; nagyjában mostani általános vámtarifánk főkép ipari szempontból ezt a célt tényleg elérte s épp ez oknál fogva nagyobb és gyökeres átalakítást nem igényel.

Matlekovits Sándor.

A MODERN FRANCZIAORSZÁG.

— Második közlemény. —

II.

Megismertük Franciaország legközelebbi múltjának képét, a mely az ország jelenének és jövőjének is kulcsát adja. A történelem azonban egy perczre sem állapodik meg. A mi ma utópia, az holnap politikai program és holnapután új kiinduló pont. A mi ma elérhetetlen phantomként tűnik fel, az holnap komoly probléma és holnapután valóság. Ép ezért a jelen politikai problémáit, a politikai áramlatokat s törekvéseket csak igen óvatosan lehet bírálat tárgyává tenni. Ha mi mégis a következőkben iparkodni fogunk, a modern Franciaország intézményeit és közállapotait bírálatosan kifejteni, úgy célunk tisztán csak az, hogy a francia történelem soha meg nem állapodó folyamának mintegy harántmetszetét adjuk azon a ponton, a melyhez ma elértünk. Ily szempontból fogjuk ismertetni a következőkben Franciaország alkotmányát s annak esetleges hiányait, *közigazgatását*, vallásügyeit, közoktatási ügyét és munkásviszonyait.

Franciaország *alkotmánya* a törvényhozási hatalmat a képviselőházra és a senatusra, a végrehajtó hatalmat a köztársaság elnökére és a ministeriumra ruházza. A köztársaság elnökét hét évi időtartamra a senatus és a képviselőház összes tagjaiból álló »nemzetgyűlésen« (assemblée nationale) választják absolut szótöbbséggel. Mihelyt a köztársaság elnöki széke megürül, az assemblée nationale minden külön felszólítás nélkül azonnal összeül, — még pedig nem a fővárosban, hanem Versailles-ban, — hogy új elnököt válasszon.

A francia alkotmány fölötti viták a múltban és a jelenben nagyrészt a köztársaság elnökének jogai körül folynak. A radikális politikusok az elnöki tisztet egyáltalában feleslegesnek, sőt károsnak tartották, míg az imperialisták, a caesariánusok, a boulangisták

s direct örökösök, a nationalisták szívesebben látnak volna s látnának még ma is oly alkotmányt, mely több jogot ruházna az elnökre, s a mely szerint az elnök nem a nemzetgyűlés, de egyenesen a nép által, általános szavazati jog útján választatnék. A mérsékelt pártok mindkét óhajnak ellentállottak, még pedig igen helyesen. Az elnöki tiszt eltörlése magára, a köztársaságra válhatnék veszélyessé. Igen helyesen jegyzi meg Lanessan, ki pedig maga is a radikálisabb gondolkodású politikusokhoz tartozik, hogy nem egészen haszontalan dolog az, ha egy személyes hatalommal nem bíró elnök foglalja el azt a helyet, a mely után esetleg tevékenyebb ambíciók is sóvárognak. Ha 1887-ben Carnot nem ült volna az elnöki székekben, Boulanger-nek sokkal könnyebb lett volna, hogy diktatori hatalmat kerítsen kezeibe. Ezenfelül szükséges is, hogy az oly nagy és előkelő francia állam élén egy physikai személy álljon, ki az országot idegen államfők s követek előtt vagy nyilvános ünnepélyeken képviselje. Ha e szerep valamely miniszterre bízatnék, igen hamar elnök válnék belőle elnöki cím nélkül. Ez esetben a francia alkotmányban az »elnök« szó nem léteznék, érdemben azonban a dolog ép úgy állna, mint most. Minden ministerválság azonban azonnal az összes kormányhatalmak általános válságává válnék, a minek következménye általános anarchia volna, már pedig a tapasztalat azt mutatja, hogy az anarchiára Franciaországban mindég a monarchia következett. Ha ellenben a reactionáriusok óhaja szerint az elnökre több jog ruháztatnék, mint a mennyivel ez ma bír, s ha az elnökválasztást közvetlen szavazati jog útján eszközölnék, az a múlt tapasztalatai szerint szintén csak a köztársaság veszteré válnék. Mihelyt az elnök hivatalát mint a nép egyenes képviselője vezethetné, mihelyt személyes befolyást gyakorolhatna a kormányügyekre, csakhamar elérkeznék a monarchia helyreállításának ideje.

A francia parlament a senatusból és a képviselőházból áll. A senatusnak 300 tagja van, kik 9—9 évre választatnak, még pedig közvetett úton, a választói testületekben, a melyeknek tagjai a községi képviselőtestületeknek a lakosság számához képest kiküldött delegátusai, az illető departement képviselői, a megyei tanács (conseil general) tagjai és a járási tanácsnokok. Ez úton 225 senator kerül a senatusba. A választások nem egyszerre történnek, hanem minden három évben, úgy hogy egyszerre a senatoroknak csak egy harmadrésze esik új választás alá. Ezenkívül 75 senatort élethossziglan a nemzetgyűlés választott. Ha valamely élethossziglan megválasztott senator helye ürül meg, ez választás

útján szokott betölteni, ép úgy mint más helyek megüresedése esetén. Senatornak csak negyven éven felüli francia állampolgár választható.

A képviselőházat a francia nép általános szavazati jog útján 4—4 évre választja. Választó minden 21 éven felüli polgár, ki legalább hat hónapig lakott valamely községben. A passiv választási jogosultság a 25-ik év betöltéséhez van kötve. A választási törvény több módosításon ment keresztül; egyszer a lajstromszavazást (*scrutin de liste*), aztán ismét az uninominális szavazást alkalmazták, 1884-ben ismét a *scrutin de liste*-hez fordultak. 1889 óta pedig újra választókerületek szerint szavaznak. Ez utóbbi évben egyúttal azt is kimondták, hogy minden jelölt csak egy kerületben léphet fel, melyet a választást megelőző 14 nap alatt meg kell jelölnie. Ha más kerületekben is kapna szavazatokat, ezek eo ipso semmisek. Ily módon akarták megakadályozni azt, hogy egy és ugyanazon egyén több kerületben választassák meg a mely lehetőséggel Boulanger annyira visszaélt. A választás eredményét egy a megyei tanács (*conseil general*) által kiküldött bizottság végzi, az igazolási eljárás egészen a képviselőház kezében van. A képviselők száma jelenleg 584. Minden *arrondissement* egy-egy képviselőt választ, ha valamely *arrondissement* népessége a 100.000-et meghaladja, azonnal ketté osztandó.

A senatus és a képviselőház minden év második keddi napján összeül, — de a köztársasági elnök előbb is összehívhatja. Minden évben legalább öt hónapon keresztül a parlamentnek üléseket kell tartania. A parlament mindig egybehívandó, ha valamely ház tagjainak fele ezt kívánja. Az elnök a parlamentet csak a senatus beleegyezésével oszlathatja fel; ezenkívül minden ülészakban egyszer elnapolhatja a parlament üléseit, de csak legfőlebb egy havi időtartamra.

Ez utóbbi intézkedést sokan megtámadják és valóban rendkívüli esetekben ez veszélyessé is válhatik. A május 16-ikimintérium is ezzel kezdte működését. Mivel addig, míg az elnapolás tart, az elnök és az általa kinevezett ministerek az ország korlátlan urai, minden államcsíny rendkívül meg van könnyítve. A senatus is, részint magában, mint intézmény, részint mai szervezetében sok megtámadtatásnak van kitéve. Tényleg 1875-ben oly célból szervezték a senatust, hogy ez a demokratikus reformokat feltartóztassa, hogy az alkotmányban a monarchisták egy erős bástyája legyen. E remények azonban nem váltak be, mert a többség a senatusban is csakhamar köztársasági szellemű lett. Ily

körülmények közt s senatus a köztársaságra nézve nem veszélyes, és mai szervezete is, — bár egyes hibái kétségkívül vannak, — nagyjában megfelel a célnak.

A francia Parlamentarismus hibái nem is annyira a szervezetben rejlenek mint inkább abban a szellemben, mely a szervezetet betölti. A legnagyobb baj a sok ministerválság, a kormányok stabilitásának hiánya, de ezen szervezeti intézkedésekkel alig lehet segíteni. E bajok okozói legnagyobbbrészt a képviselők, de nem egészen ártatlanok bennük a ministerek sem. A ministerek hibáznak, a mikor minden pillanatban felvetik a bizalmi kérdést, a mikor azonnal lemondanak, ha bármily jelentéktelen ellenük szóló vagy tán csak kétértelmű napirend fogadtatik el. A képviselők körében pedig erősen hiányzik a pártszervezet és túlságosan nagy a tárczák után való kapkodás. Hogy ebben mennyi helytelenség rejlik, azt igen jól felismerték azok, kik azt javasolják, hogy a ministerek ne a parlament tagjainak sorából vétessenek, — csak-hogy ez más szempontból volna veszedelmes. Ha a képviselők nem buktathatnának kormányokat, a nélkül, hogy ennek saját személyeikre behatása volna, ha pl, úgy mint Angliában minden ministerválság a kamara felosztatását is maga után vonná, csak-hamar a ministeri stabilitás is nagyobb volna.

Franciaország *közigazgatási* szervezete sohasem kedvezett túlságosan a helyi szabadságoknak, az autonómiának, szervezete mindig a legnagyobb mértékben centralistikus volt. Az egész XIX. század folyamán a francia közigazgatás az I. Napoleon alatt szervezett praefectusi rendszeren nyugodott, melyet III. Napoleon fejlesztett ki legerősebben, mely azonban csekély változásokkal egészen máig életképesnek bizonyult, daczára annak, hogy a restauratio korában Royer-Collard, III. Napoleon alatt Odilon Barrot erősen védelmére kelt a decentralisatióknak. Némi reactió tapasztalható volt a harmadik köztársaság első éveiben, s egyike a legelső köztársasági törvényeknek az volt, mely a megyei tanácsokat (conseils généraux) szervezte. Sokan még ettől a reformtól is félték, de elfogadták a törvényt, mert érezték, hogy »Franciaország végtagjai már-már elhidegülnék«.

A francia köztársaságnak megalakulásakor egy nagy ellensége volt, — a clericalismus, és a francia köztársaság belső megszilárdulása sehol sem tűnik ki annyira, mint a köztársaság *vallásügyi politikájának* történetében. A püspökök a köztársas-

ságot megelőző évtizedek folyamán hozzászoktak ahhoz, hogy magukat mintegy önálló hatalomnak tekintsék, mely csak esetről esetre bocsátkozik tárgyalásokba, — ha neki úgy tetszik — az állam hatóságaival. »Általánosan elfogadott nézet, — írja a francia köztársaság legújabb átalakulásainak egy kiváló ismerője, — hogy a francia egyháznak vagy kormánypártinak, vagy ellenzékinek kell lennie, hogy semleges is lehetne, ez senkinek sem jut eszébe.« A május 16-iki államcsíny egyenesen a clericalisok támogatásával történt meg, — csak természetes tehát, hogy mikor az államcsíny végleg meghiúsult, a reakció is első sorban az egyház ellen indult meg. A kisebb papok akkor is, azelőtt is hajlandók lettek volna, megkötni a békét a köztársasággal, a főpapság, mely kevésbé közvetlen érintkezésben van a néppel, ezt mindég megakadályozta. A nyolczvanas évek elején Ferry tanügyi reformjai erős gátat képeztek a clericalis áramlatok ellen, a melyet a katolikusok erős szervezkedése nem volt képes megtörni. Állam és egyház mint ellenségek álltak egymással szemben. Az állam különben e harcban is kellő mérsékletet tanúsított. Megelégedett azzal, hogy az esküformulák némi megváltoztatásával vagy a párisi érsek fizetésének leszállításával tüntessen a clericalismus ellen, de a radicalisoknak a vaticani francia követség eltörlésére vagy az egyház és állam végleges elválasztására irányuló indítványait következetesen elvetette. »A mi népünk a vallásnak barátja, — írja Spuller, — de a maga módja szerint; vesz is és hagy is valamit belőle; — a mit a papoktól megkíván, az az, hogy maradjanak templomaikban; ha onnan kijönnek, fut előlük, ha ottan bezárkóznak, azonnal felkeresi őket.« Az egyház és állam közti viszony történetében a kilencvenes évek elején lényeges változás állt be, miután már 1884. február 8-án XIII. Leo pápa egy encyclikájában felszólította volt a francia papságot, hogy a francia kormánnyal szemben ellenségesség magatartást ne kövessen. 1890. szeptember 12-én Lavigerie algieri érsek és afrikai primás tengerésztszketek fogadott ebéden és egy felköszöntőben élesen elítélte a conservatívek köztársasággellenes törekvéseit, a minek jelentőségét még növelte az, hogy a felköszöntő után a zenekar a »Marseillaise«-t játszotta. Kevéssel utóbb Rampolla bíbornok, a pápai államtitkár, egy nyílt levelében helyeslőleg nyilatkozott Lavigerie magatartásáról. 1892. február 16-án a pápa is határozottan felszólította a papságot, hogy fogadja a köztársaságot, Világos volt, hogy a pápa a köztársasággal békét akart kötni. Ez megadta az első lökést arra,

hogy a conservatívek egy része nyíltan belépjen a köztársasági pártok közé, azok pedig, a kik a köztársaság ellenségei maradtak, kénytelenek voltak a vallási kérdéseket az agitációban elejteni, tekintettel arra, hogy a legfőbb vallási tekintély ellenük nyilatkozott. Hogy azonban a papság nagy része és kivált a főpapok ezentúl is csak jó alkalomra várnak, hogy a köztársaságot valamely alkalmas pillanatban megbuktassák, az egészen kétségtelen s nem egy ízben nyilvánosan is kifejezésre jött. A helyzet tehát ma az, hogy az állam hivatalosan jó barátságban van az egyházzal és igyekszik e jó barátságot megőrizni és fentartani, míg az egyházban a köztársaságellenes tendenciák olykor-olykor még mindig napfényre kerülnek. Ezért tehát helyes, ha a köztársasági kormányok a clericalis törekvésekkel szemben arra az álláspontra helyezkednek, melyet az olasz közmondás jelöl meg e szókkal: *fidarsi e bene ma non fidarsi é meglio*.

A clericalismus elleni küzdelem vonta maga után azt, hogy a köztársaság a *tanügyet* is gyökeres változásnak vetette alá. Talán alig vannak a francia köztársaságnak valamely téren nagyobb érdemei, mint épen tanügyi téren, hol Ferrynek a nyolczvanas évek elején keresztülvitt közoktatási reformjai valóban évszázados mulasztásokat hoztak helyre. A francia közoktatás Ferry óta teljesen állami felügyelet alatt áll, bár a magániskolák egészen még nem tűntek el. A tanügyi szervezet alapját az elemi iskolák (*écoles primaires*) képezik, melyek teljesen laikusok vezetése alatt állanak, bár vannak papok által vezetett magániskolák is. 1892-ben már csak 50 község létezett Franciaországban, mely elemi iskolával nem bírt volna. Fájdalom, a tanítók nevelésében mutatkozó nagy hiányok Franciaországban is észlelhetők. A laikus iskolák anticlericalis irányzatokból származó eredete ezenfelül túlságba vitte az iskolák vezetőit, a mennyiben iparkodtak az iskolákból még Isten nevét is kiküszöbölni, a mi helytelen magában, de még helytelenebb, ha elgondoljuk, hogy ily zsenge korban vallás nélkül nevelni lehetetlen. A tanrendszer sem nagyon szerencsés, — a gyermek emlékezését megterhelik sok aprólékos dologgal, melyet ez meg nem érthet és ismét elfelejt. Az elemi iskolákon túl szerveztek úgynevezett felsőbb elemi iskolákat (*écoles primaires supérieurs*) azok számára, kik nem tudós pályákra készülnek. Végzett hallgatóik közül 20% kereskedelmi, 27% iparos, 7% mezőgazdasági, 6% tanügyi, 3% bankhivatalnoki, 1½% vasúti, 2% katonai, 4% köz-

igazgatási pályára lép, a többiek magasabb tanulmányokra előkészítő tanfolyamokba mennek át. Ez intézetekkel párhuzamosan szerveztettek a legkülönbözőbb szakiskolák, a melyeknek feladatuk, hogy a különös kezűgyességet megkívánó gyakorlati pályákra képezzék ki hallgatóikat. A mi a középiskolai oktatást (enseignement secondaire) illeti, számára az állam a lyceumokat (lycées) rendezte be, nagy költséggel. Ez intézeteknek tantervük sem valami nagyon szerencsés és a tanulók túlterhelését vonja maga után, mely túlterheletés inkább növekedőben van, mint apadóban. A vallás itt is egészen jelentéktelen, mellékes helyet foglal el. »Azoknak, kik ezekből az iskolákból kikerülnek, — ezt mondja egy tanügyi kérdésekben kiváló érzékkel bíró francia író, Coubertin, — főhibájuk jellemük fogyatékoságában rejlik. Nem tanítják őket akaratra, nem tanítják meg őket, szabadságukkal élni, nem tanítják meg őket határozottságra, iniciatívára.« Hasonló középiskolákat 1880-ban leányok számára is berendeztek. A mi az egyetemi oktatást illeti, ezt az egyetemek (facultés de l'État) végzik. Franciaországban van 15 bölcsészeti, 15 természettudományi, 13 jogi, 2 protestáns teológiai és 7 orvosi fakultás, továbbá 19 gyógyszerészeti főiskola. 1898-ban 8.782 egyén hallgatott jogot, 8.685 orvostudományokat, 3.076 gyógyszerészetet. A római katolikus teológiai fakultásokat 1885-ben eltörölték s csak mint magánfakultások működhetnek bizonyos feltételek mellett. A legmagasabb oktatásra törekednek a »Collège de France«, a »Museum d'histoire naturelle«, az »École pratique des hautes études« stb., melyek nyilvános jellegűek, és az »École libre des Sciences politiques«, mely magánjellegű intézet. A főiskolai oktatás végleges szervezetet még nem nyert, a múlthoz képest azonban határozottan haladást tüntet fel.

Ama kérdések között, a melyek, — a mennyire az emberi szem a jövőbe láthat, — Franciaország jövőjére első rangú, döntő befolyást fognak gyakorolni, kétségtelenül első helyen áll a *munkáskérdés*. Az 1881 január 9-én megtartott párisi községi választásoknál léptek fel a socialisták első ízben mint egységes politikai párt. Valami 14.000 szavazatot kaptak s egy jelöltük sem nyert győzelmet. 1883-ban a megyei tanácsokba egyetlen jelöltet tudtak beválasztani. 1885-ben nagyhangú választási manifestumot bocsátottak ki, nem nagy eredménnyel. Csak az 1889-iki kiállítás után, 1891-ben vált észrevehetővé a socialisták nagymérvű térfoglalása. Az 1892-iki községi választásoknál

160.000 szavazatot kaptak, a különböző községi tanácsokba 736 hívük került be, 29 község pedig egészen a socialisták kezébe jutott. E győzelem megszilárdította a socialista pártot, a baloldal néhány előkelő egyénisége, — így Jaures és Goblet, — hozzájuk szegődött s különösen Goblet, ki azelőtt a radikálisok egyik vezére volt, fennen hirdette, hogy az igazi radikálisoknak jövőben a socialistákkal kell szövetkezniök, nem pedig az opportunistákkal. Az 1893-iki képviseléválasztásoknál már közel 600.000 szavazat esett socialista jelöltekre. Más jelekből is világosan megítélhető az az óriási haladás, a melyet a socialismus a köztársaság kezdete óta megtett. 1878-ban a rendőrség még az egész közvélemény helyeslése mellett eltíltathatott egy socialista congressust. Ma a socialisták ugyszólva kormányképes pártnak ismertetnek el, egy képviselőjük a ministeriumban foglalt helyett. A socialismus további terjedését azonban mégis két nagy akadály nehezíti meg. Az egyik az hogy Franciaország népességének fele még ma is mezőgazdaságból él úgy hogy az ország 52,857.000 hektárnyi területéből 49,563.861 hektár a mezőgazdasági termelésnek van alávetve. Már pedig a socialismus, — különösen abban a formában, a melyben ez ma Franciaországban jelentkezik, — csak az ipari népességben számíthat hívekre. Második nagy akadály a socialismus terjedésének azon belső ellentétekben rejlik, melyek az egyes socialista csoportokat elválasztják. A hetvenes évek végén a francia socialisták még elítélték a collectivismust és a forradalmi eljárási módokat, — a mit akartak, az tisztán a Proudhon-féle cooperativ elvek keresztülvitele volt. A 80-as évek elején Jules Guesde collectivista csoportot alapított a francia socialisták körében, a mely tisztán Marx és Engel elveit hirdette. Egy harmadik csoportot, az u. n. possibilisták csoportját, Brousse és Joffrin alapították 1882-ben. E csoport hívei némileg opportunistáknak követték s nem perhorreskálták a nem-socialista politikai actiókat sem, ellenben elítélték a strikeokat s erőszakos eszközöket. Ez a három csoport, mely rendesen az allemanisták (parti ouvrier socialiste révolutionnaire), a broussisták (federation des travailleurs socialistes de France) és a guesdisták (parti ouvrier français) neve alatt ismeretes, máig is fentartotta magát, s ezekhez hozzájárult még a teljesen forradalmi jellegű blanquista csoport (comité central révolutionnaire). A socialisták politikai szervezkedésével párhuzamosan haladt gazdasági szervezkedésük is, a melyhez az angol trade-unionsok szolgáltatták a mintát.

A munkás-szindikátusok száma évről-évre növekszik s egyes ipari központokban már hatalom számba mennek. A szövetkezeti tevékenység Franciaország némely helyén megindult, de alig észrevehető eredményekkel. A francziák túlságosan individualisták, semhogy a szövetkezeti eszme hódíthatna köztük.

Talán szükséges volna, a fennebbi fejtegetéseket még kiegészíteni egyfelől Franciaország pénzügyi és gazdasági állapotának, másfelől Franciaország kül- és gyarmatpolitikájának ismertetésével, de e két tárgy sokkal nagyobb terjedelmű fejtegetéseket igényelne, semhogy e cikk keretében felöllelhetnők. Talán lesz még alkalmunk egy későbbi alkalommal e két tárggyal önállóan foglalkoznunk. Ezúttal csak azokról a politikai törekvésekről akartunk képet nyújtani, a melyek ismerete nélkül Franciaország mai közléte meg nem érthető. Az ítéletet e politikai törekvésekről a jövő fogja kimondani.

Spectator.

AZ ESKÜDTBÍRÓSÁGOK.

Az *Új Magyar Szemle* múlt havi számában Schächter Miksa dr. igen sok ötletességgel és széleskörű műveltséggel megírt cikket bocsátott közre az esküdtbírókról. Ez a cikk sokkal szellemesebb, mint a mennyire igazságos s ez ad bátorságot e sorok írójának, a ki az említett közlemény kiváló szerzőjével sem elmésségben, sem a világlitteratura ismeretében nem versenyezhet, hogy ellenében síkra szálljon pusztán az igazságosság és a logika fegyvereivel, de egyúttal e két becses ethikai tényező védelmére is. Dr. Schächter Miksa orvosprofesszor létére az esküdtszék intézményét orvosi szempontból kritizálja. Tény az, hogy az esküdtszékről, ez óriás fontosságú állam- és igazságszolgáltatás-politikai intézményről ilyen szempontból is lehet beszélni, de merőben ebből az egy szempontból bírálatot mondani róla, ép oly helytelen, mint a milyen helytelen volna példának okáért Napoleon világtörténelmi jelentőségét kizárólag codificatori munkássága után megítélni, a mely szempont pedig kétségkívül szintén igen becses. Épen ezért némileg elferdített az a perspektíva, a melybe Schächter dr. az esküdtszéket állítja, és ezért nem felesleges vele vitatkozásba bocsátkozni annál kevésbé, mert szatírjának finom aczélja erősen megtépázta az esküdtszék jó hírnevét. Több oldalról hallottuk, a mint elfogulatlan és éles elméjű férfiak is elragadtatással nyilatkoztak a szóban forgó cikkről s megvallottak, hogy az esküdtszék sokat veszített értékéből szemükben Schächter dr.-nak e nagy igazságszolgáltatási vívmányunk ellen indított harca folytán.

A legfőbb alapigazság, melyből Schächter dr. kiindul, az, hogy az esküdtek ostobák; a miből következik: 1. hogy a bűnösöket felmentik, 2. hogy a beszámíthatatlanokat is elítélik, 3. hogy nem értik meg az orvosszakértőt és 4. hogy felülnek az ügyvédnek és a *meneurnek* (az esküdtek vezetőjének), a mi helyes és kívánatos, ha ez a meneur véletlenül orvos, de veszélyes és nevetséges, ha akármicsoda más szerzetű halandó. Mindezekből pedig következik, hogy az esküdtbíráskodás által az igazságszolgáltatás a *véletlen és az ostobaság* martalékává lett.

Hát mi mindenekelőtt nem vagyunk hajlandók elfogadni Schächter dr.-nak Ajam és Lachaud urak állításaival támogatott ama nézetét, hogy az esküdtek par excellence ostobák. Az egyszerű észjárás, a szimpla foglalkozás még sem jelent együgyűséget. A kiskereskedők között ugyanannyi tiszta elméjű ember lehet, mint az orvosok között és a földművesek között sem okvetlenül nagyobb a nehéz felfogású egyének percentje, mint az ügyvédek és bírák között. Azt sem szabad feledni, hogy az esküdteknek mindig első sorban ténykérdések fölött kell bírálatot mondaniok, már pedig eseményekről a legegyszerűbb értelmi képesség is könnyen bír magának képet alkotni. Csak gondoljunk, a mire különben Schächter dr. maga is igen helyesen hivatkozik, a hírlapok által terjesztett átlagos intelligenciára, mint az esküdtek kitanítójára. Abban a formában, a mint a hírlapok szokták közölni a törvényszéki eseteket, azokat mindenki megérti és önmagában el is bírálja. Nincs tehát egyéb szükség, mint hogy ily világosan állítsák az eldöntendő eseteket az esküdtbírák elé s akkor mindegyikük rá tudja majd szabni a maga igazságérzetének a mértékét a vádlott cselekményére.

Igen ám, — mondja erre Schächter dr. — csakhogy vannak kérdések, a miket szakértelem nélkül egyáltalán nem lehet megérteni. Ilyenek nevezetesen az orvosi vélemények, a mikre az esküdtszék elé tartozó ügyekben nagyobbára szükség van. A rendes bíró, mint tanultabb ember, még valahogy kapiskálhatja az orvos urak tudós fejtegetéseit, de az a szatócs vagy földműves esküdt, semmi esetre. »A szakértő — írja Schächter dr. — iparkodik a *legnépiesebb* kifejezésekkel megértetni a fejtegetéseit. Megmagyarázza, hogy a sérült halálát nem a szenvedett fölületes, a bőr alatti kötőszövetet is alig átható sérülés, hanem az ily sebzésekhez is néha, fertőzés útján szegődő *álkapocs-zár és dermedet okozta*, és így a halál a szenvedett sérüléssel nem hozható közvetetten, hanem csak közvetett kapcsolatba. Vagy elmondja a szakértő, hogy a vádlott a terhére rótt cselekedetet nem öntudatlan állapotban ugyan, de olyan *derengős öntudattal, mint a minő a nehézkórnál az alig észrevehető roham előtt vagy után, vagy épen ezen roham egyenértékű helyettesítőjeként szokott föllépni* — követte el.«

Sic! Hát bocsánatot kérek, de ezeket a »legnépiesebb« fejtegetéseket első hallásra én sem értem és a hivatásos bíró sem érti. Ellenben nem vonna le az illető szakértő úr tudományos méltóságából semmit, ha e két diagnosist így mondaná el az esküdteknek:

»Az áldozat halálát nem a szóban forgó ütés (vagy vágás) okozta, mert az csak a bőrt sértette meg. A sebet azonban valami fertőzés érte, a minnek az volt a következménye, hogy az állkapocs megmerevedett, megdermedt s az áldozat ennek következtében halt meg. Az ütés (vagy vágás) tehát közvetlenül nem oka a halálnak, de a sebesülésből eredt az a baj, a mely a halált okozta.«
Vagy a másik esetben: »A vádlott nem volt öntudatlan, de nem is volt teljesen tiszta elméjű. Olyan állapotban lehetett, mint a milyen a nehézkorosoknál szokott előfordulni néha. Megtörténik ugyanis, hogy mielőtt a nehézkoros roham bekövetkeznék, a beteg úgy érzi magát, mintha félálomban lenne; olykor pedig nincs is rohama, hanem a helyett valami derengős állapot vesz rajta erőt. Ilyen állapotban cselekedett a vádlott is.«

Ezt megértem én is és megérti a legparasztabb földműves is, míg az »állkapocs-zár« és a »dermedet« szanszkrit nyelvést épen csak az orvosszakértő urak tudják megemésztetni. Ha még hozzáteszem, hogy az elnöklő bírónak amúgy is feladata az esküdteteket mindenről, tehát az orvos szakvéleményéről is világosan, az ő saját nyelvükön kitanítani, s ha rámutatok arra is, hogy az orvosi szakvélemény elfogadása a mai judicatura mellett semmiféle bíróságra nézve nem kötelező, akkor talán eléggé beigazoltam, hogy az orvosi szakvéleménynek a verdict meghozásánál való hasznosítása dolgában az esküdték nem állanak a rendes bírák mögött és a törvénytábla követelményeknek e tekintetben meg tudnak felelni.

Egyébként pedig meggondolatlanság volna oly igen könnyen hitelt adni néhány külföldi jogász ama nézetének, hogy az esküdték értelmi képessége nem felel meg a bíraskodás feladatának. Ily nézetet egyik-másik ügyvéd némely, az ő felfogása szerint helytelenül eldöntött jogeseteből menthet. De e szórványos meggyőződést bebizonyított igazságnak még el nem fogadhatjuk. Mert ugyan mi lehet valamely bíraskodási forma jó, vagy rossz, hasznos vagy hasznavehetetlen voltának a mértéke? Talán az, vájjon az egyes esetekben a bírák felmentenek vagy elítélnek-e valakit, avagy az, vájjon e felmentés, illetőleg elítélés az emberek többségének tetszésével, esetleg nem tetszésével találkozik-e? Korántsem. Hiszen bölc Salamonnak — modern jogászai szempontból mérve épenséggel nem correct, — de máig példabeszédes ítélete óta nem volt még bírói döntés, a melyet érdekeltek vagy nem érdekeltek helytelennek és hibásnak ne találtak volna. Ha csak az volna a helyes ítélet, a mely

mindenek tetszésével találkozik, akkor a judicatura oda jutna, a hova Lafontaine molnára jutott, a ki az emberek gáncsoskodásai szerint addig permutálta a fiának meg a szamarának a helyzetét, a míg végre a két ember a szamarat vitte a hátán, hogy a szegény pára el ne fáradjon.

Nem bizony, nem az egyes ítéletek vagy verdictek milyensége az ellenpróbája annak, hogy valamely bírói testület teljesíteni tudja-e a bírói tisztet, hanem egyéb: *a statisztika*. Ha a statisztika például azt igazolná, hogy Franciaországban az esküdtszékek működése óta *aránytalanul* elszaporodtak azok a bűncselekmények, a melyek az esküdtszék elbírálása alá tartoznak, akkor elhinném Ajam úrnak, hogy ott az esküdtbírók kellőleg nem értenek a mesterségükhöz, nem tudják kellőleg üldözni a büntetéseket. Item: ha azt mutatná a statisztika, hogy Franciaországban az esküdtek elé tartozó ügyekben *aránytalanul* elszaporodtak a marasztaló Ítéletek, akkor is elhinném, hogy az esküdtek nem tudnak ítélni: hatra-vakra éreztetik bűnössel ártatlannal a bírói hatalmukat.

De e két esetből egyik sem áll. Persze hangsúlyoznom kell azt, hogy csak a számok *aránytalan* emelkedése lenne figyelembe vehető, mert valójában szaporodott Franciaországban a bűncselekmények száma is és a marasztaló ítéletek mennyisége is, csak hogy e szaporodás egy hajszállal sem lépte túl a kriminalitás általános emelkedésének a mérvét, a mely ép ily arányban észlelhető Angliában is, a hol mindig esküdtbírók ítélték és nálunk is, a hol még nem működött soha esküdtbíró (a sajtóbíró más beszámítás alá esik). A kriminalitásnak ez általános növekedése nem a bíraskodás hibás voltában leli magyarázatát, hanem az universalis erkölcsi degenerálódásban, a létért való küzdelem folytonos nehezedésében és főként az alkoholizmus szüntelen terjedésében. A mi konkrétizálva annyit jelent, hogy az esküdtszékek működése óta szaporodott ugyan — tessek — a gyilkosságok száma és szaporodott az elítélt gyilkosok száma is, mivel az; emberek erkölcsi ereje e bűntény leküzdésére nézve fogyott, mivel többen voltak, a kiket az éhség vagy pénzvágy emberörlésre ösztökélt és mivel az ittas állapot, a mely tudvalevőleg felébreszti az emberben a bűnre való ingert, szaporább volt; ellenben nem adott a gyilkolásra senkinek bátorságot az a tudat, hogy az esküdtek úgy is felmentik, vagy akár több valószínűséggel felmentik őt, mint a rendes bírák. Ne is búsuljon tehát Schächter dr. úr azon, hogy a szegedi, meg a nagyvárad

esküdtek felmentették a maguk gyilkosát, ne búsuljon mindaddig, a míg, a bűnügyi statisztika ki nem mutatja, hogy a fiú- illetve az apagyilkosságok nálunk az esküdtszék behozatala óta aránytalanul elszaporodtak.

Mindezekből látható, hogy az esküdtszék bíraskodása az igazságszolgáltatás végső céljára nézve megállja a helyét, vagy legalább is nem marad mögötte a rendes bíróságok működésének, *Ajam* meg *Lachand* ügyvéd urak pedig gyűszűvel akarták megmérni a tengert, mikor egyes verdictek felől táplált balvéleményük alapján az esküdtszék egész értékét próbálták lebírálni.

De látom az ellenvetést, a melyet az esküdtszék tisztelt ellenfelei diadalmasan röpitének felém: az igazságszolgáltatás általános nagy feladatai mellett itt vannak az egyesek egyéni érdekei és jogai. Mit ér az, ha az esküdtszék a kriminalitást a kellő határok közé tudja szorítani, ha e mellett az egyes vádlottak attól retteghetnek, hogy *véletlenül* vagy *ostobaságból* elítélik, respective azt remélhetik, hogy ugyanily okokból felmentik őket? Erre is meg fogok felelni. Még pedig egy kis distinctióra van, itt szükség. Megkülönböztetem azt az eshetőséget, mikor teljes tökéletesen véletlenségből vagy tudatlanságból ítélnék az esküdtek: felmentenek, vagy elmarasztalnak valakit, avagy más, súlyosabb vagy enyhébb minősítést szabnak valamely bűncselekményre, mint a milyent az absolut igazság megkövetelne. És ismét külön veszem azt az eshetőséget, a mikor az esküdtek maguk tudatosan jártak ugyan el, de a jogászi felfogás vallja a verdictjüket ostobaságnak, avagy a véletlen művének tulajdonítják az esküdtszék ellenzői az igazmondásukat abból a szempontból, mert az esküdttbíráskodás a közvetlenség legteljesebb érvényesülését involválja, a közvetlenség pedig — Schächter dr. szerint — azonos a véletlennel.

A mi az előbbi hipotézist illeti, erről már szoltam fentebb, a mikor azt vitattam, hogy az esküdtek *átlag*a események megértése dolgában nem ostobább, mint a bírák *átlag*a, sőt nagyobb a valószínűség arra, hogy tizenkét ember között akadni fognak olyanok, a kik a tényeket helyesen felfogják, mint arra, hogy három ember között lesznek ilyenek. Persze mind a két helyen *emberekről* lévén szó, concedálnom kell, hogy a véletlen és az ostobaság az esküdtek verdictjét is megrontja, ép úgy, mint a hogy a rendes bírák ítéletét is megronthatja és meg is rontotta már igen sokszor a Calas-esettől fogva egészen ama

fegyenczek esetéig, a kikről Schächter dr. saját tapasztalatai alapján megállapítja, hogy igazság szerint nem kellene fegyházban ülniök.

Hiába, valamiként constatálva van az, hogy a villamosság-nak, gőznek, tűznek emberre és vagyonra veszedelmes volta addig semmiféle biztonsági készülékkel teljesen paralizálható nem lesz, a míg gyarló emberi kéz tartja a gépezetek csapját, azonképen nem lehet a bírói tévedések lehetőségét sem megszüntetni, a míg csak véges emberi elme fog embertársai fölött ítéletet mondani.

Ez azonban nem zárja ki, hogy minden lehető vészféket és mentőkészüléket ne alkalmazzunk a különben áldáshozó elemek veszedelmeinek a korlátozására. És én letenném a fegyvert tisztelt ellenfelem előtt s vele együtt szidnám vagy persifalálnám az esküdtszék intézményét, ha valóban kellene elismernem azt az állítását, hogy az esküdtek által esetleg elkövetett hibák orvoslására nincs többé eszköz. Mert így állana a dolog, ha igaz volna, a mit Schächter dr. állít, mondván: »A semmiségi panaszsal meg nem támadott esküdtszéki ítélet végleges és a megtámadottakban *is nem a tény kérdése, hanem csak a processualis eljárás helytelensége lehet a semmitőszék correcturájának tárgya.*«

Meg kell vallanom, hogy a legnagyobb csodálkozással olvastam Schächter dr.-nak ez apodicticus kijelentését, mert hiszen a tanár úrnak minden sorából kiolvasható, mily éber figyelemmel kíséri ő a társadalmi és különösen a jogélet megnyilvánulásait s azért érthetetlen előttem, miképen kerülhette ki éles szemét az a hónapokig hírlapokban, szaklapokban, parlamentben és jogásztestületekben egyforma hévvel folytatott szó- és tollharcz, a mely épen a curiának anyagi és ténykérdésekben való corrigálási joga körül folyt.

Tisztelt ellenfelem nyilván a bűnvádi perrendtartás 437. §-ának első bekezdésére alapította fentidézett ellentmondást nem tűrő állítását, a mely törvényszakaszc így szól:

437. §.

A kir. curia köteles határozatát a 426. §. 1. pontja esetében az esküdbíróság ugyané §. 2. és 5. pontja esetében a törvényszék, egyébként a kir. ítélőtábla által *valóknak elfogadott tényekre alapítani.*

A mi magában véve elég világos volna, ha ugyané paragraphus utolsó bekezdése, aztán a 427. meg a 385. §§. rendelkezései, a melyeknek igen bonyodalmas combinatiói az imént emiített nagyszabású vitára alkalmat adtak, nem módosítanák ez egyszerű határozmányt oly lényegesen, hogy abból olyan értelemben, a mint azt Schächter dr. veszi — igen helyesen — alig marad valami épen.

Nem lehet feladatomban e vitának fontos jogi és politikai kérdésekkel kapcsolatos anyagát itt részletezni, csak constatálom azt, hogy még azok, a kik a 437. §. első bekezdésének minél teljesebb érvényben maradása mellett küzdenek, még azok sem jutnak el — akárcsak megközelítőleg is — Schächter dr.-nak ama kijelentéséig, hogy »nem a tény kérdése, hanem csak a processualis eljárás helytelensége lehet a semmitőszék correcturájának tárgya«. Így például *Fábinyi* Ferencz curiai bíró, a ki — mondhatni — a szélsőségig követi a Schächter dr.-nak kedvező álláspontot, maga sem vitat többet, mint hogy a *felmentő* verdictnél van teljesen kizárva a curiának az a joga, hogy a ténykérdésbe beleszóljon, ő is concedálja azonban, hogy minden *marasztaló* verdict anyagi helytelenségének elbírálásánál a curiának módjában van a ténymegállapítás szembeszökő hibáit revisió alá venni.

Ezzel szemben pedig a másik nézet legkiválóbb szószólója, *Vargha* Ferencz curiai bíró (a kinek a nézetét némely conclusióitól eltekintve teljesen a magaménak vallom épen abból a szempontból, mert vérszfékre és mentő- vagy ellenőrző-készülékre még a legcorrectebben működő szerkezetnél is szükség van), *Vargha* Ferencz igen helyesen a következőképen praecisirozza a szóban forgó kérdést:

»A vitás ténykérdés mindig belekerül az esküdtekhez intézett főkérdésbe, tehát a curia mindig megállapíthatja, hogy az esküdtbíróóság mily tényeket vett »valók«-nak (437. §.) s így felülvizsgálhatja azt, hogy a concret tényre helyesen lett-e a Btk. alkalmazva.«

A »valónak elfogadott tények« alkalmazhatósága dolgában pedig ezeket mondja:

»Itt két eshetőség fordulhat elő, t. i. a megállapított tényekre az anyagi törvényt helyesen lehet alkalmazni, vagy a *ténymegállapítás nem kimerítő, tehát azt pótolni kell*. Ez utóbbi esetben a curia az *ítélet megsemmisítésével egyidejűleg új eljárást rendel el és ezt az eljárást vagy más esküdtbíróóságra bízva*.«

Íme, ez következett volna be a cikkíró úr által vázolt esetben, a mikor a *rendes* bíróság halált okozó súlyos testi sérülésért elítélt valakit s a curia állapította csak meg, hogy a sérült egyént, a ki különben tüdővészben halt el, nem is bonczolták fel. Feltéve tehát, hogy esküdtbíróság is elkövetne ily lapsust, annak épúgy megvolna a correcturája, a mint megvolt, a mikor a *rendes* bíróságon esett meg ez az emberi dolog.

Tisztelt ellenfelemnek ez a példája pedig mindennél jobban igazolja az én álláspontom helyes voltát, hogy tudniillik a pusztá véletlen és ügyetlenség legalább is ép oly mértékben ronthatja meg a *rendes*, mint az esküdtbírák *judiciumát*. Quod erat demonstrandum.

Hanem már most lássuk a másik combinatióba vett eshetőséget. Azt, mikor az esküdtek tiszta meggyőződéssel, az ő egyéni felfogásuk szerint helyesen ítélnék meg valamely tényállást, de a jogászok nevezik ezt az állásfogalmat — a *paragraphusok hálózatán* keresztül nézve az eseményeket — *ostobaságnak*, vagy pedig az orvosok mondják a bíraskodásban érvényesülő *közvetlenség* behatása alatt keletkezett bírói megállapodást *véletlennek*.

A mi a két felfogás közül az elsőt illeti, azt egy példával vélem legjobban megvilágítani.

Nagy Pál arra a szomorú tapasztalatra jut, hogy a felesége megcsalja. A csábító pedig — a mint az már lenni szokott, — az ő legjobb barátja: Kis Péter. Nagy Pál, mikor megtudja, hogy családi tisztaságának és boldogságának örökre vége s e mellett még férfi-büszkesége, önérzete is porba gázolva, borzasztóan elkeseredik. Nem szól azonban senkinek, hanem revolvért vásárol s mert fegyver még sohasem járt a kezében, három hétig gyakorolja magát abban, hogy három-négy lépésről teljes biztonsággal centrumot löjjön. Aztán a szokott recept szerint elutazik s hazatérve tettenéri a bűnösöket. Most következnek, hogy Nagy Pál hasznosítsa három héten át szerzett tapasztalatait, de ő ezt nem teszi, hanem előbb felelősségre vonja a bűnösöket, számonkéri tőlük a becsületét s csak mikor barátja durván felel a szemrehányásra, akkor futja el a harag és lövi keresztül — lege artis — ellenfelének a homlokát.

Azért adtam elő az esetet talán túlságosan minuciósusan, hogy az esküdtek előtt álló probléma minél világosabban domborodjék ki. Az esküdtek úgy oldják meg a kérdést, hogy »nem vétkesnek« mondják ki Nagy Pált a gyilkosságban, »nem vétkes-

nek« nyilvánítják a szándékos emberölésben, de bűnösnek találják az erős felindulásban elkövetett emberölésnek a büntető törvény 281. §-a 2. bekezdésében körülírt válfajában.

A jogászok erre természetesen lamentálni kezdenek, hogy az esküdtek szamarak, a verdict ostobaság. Mert ha méltányolni akarták a vádlott rendkívüli helyzetét, boszúálló férj voltát, alkalmazták volna a 76. §-nak a beszámítást kizáró rendelkezését. Ha azonban belátták, — a minthogy be kellett látniok, — hogy a ki három hétig készül az ölésre s a ki czélozni tanul, az mégis csak büntetendő: akkor hogyan lehetett más paragraphust alkalmazni, mint a gyilkosságról szóló 278-ikat? Van-e az előre megfontolt szándéknak flagrantsabb példája, mint a jelen eset, a mikor valaki az ellene elkövetett sértést megtudván, nyomban fegyvert vásárol, czélozni tanul, s csak *azután* cselekszik? S ráadásul még átugorják a szándékos emberölést is, a mely az enyhítő körülmények megállapításának kapcsán még mindig elfogadható ítéletre adhatott volna alkalmat s nem vezetett volna oly absurdumra, hogy előre megfontolt szándékkal elkövetett emberölésért a 92. §. alkalmazásával egy napi fogház legyen kiszabható.

Így a jurisprudensek. És nekik igazuk is van abban, hogy az esküdtek itt egyebet mondtak ki, mint a mit a törvényesített jogtudomány mond. A kérdés csak az, melyik részen van az igazság?

Én behunyt szemmel, — nem mérlegelve a bűncselekmény súlyosságát, nem keresve semmiféle törvény rendelkezését, nem próbálgatva összehasonlításokat tenni más bűnökkel és büntetésekkel, — kimondom, hogy minden körülmények között az esküdteknek van igazuk.

Igazuk van pedig — szerény nézetem szerint — akár-hogyan minősítik is embertársuknak valamely tényét, hacsak verdictjük az elme és szív zavartalan munkálkodásából származó tiszta tudatukon alapszik. Mert tizenkét polgárnak ez a tudata az egész nemzet igazságérzetének megnyilatkozását jelenti; talán primitív egy óriás közérzet leszűrésének e módja, de technikailag ez az egyedül megvalósítható. Hiszen a fölött talán nem kell vitába kezdenem, hogy a nemzet jogi meggyőződése az igazságszolgáltatás egyedüli tiszta, meghamisítatlan forrása.

Ha pedig erre azt jegyeznék meg valaki, hogy a törvényben foglalt jog s a jogászoknak ezen alapuló jogszolgáltatása sem egyéb ez ősforrás hasonmásánál, akkor erre azt felelném, hogy ez igaz ugyan, de a jogász-jog az eredeti nemzeti joghoz viszo-

nyítva csak olyan, mint az ősmexikóiaknak fából faragott emberbábványai az igazi, húsból-vérből való emberekhez viszonyítva; merev és szegletes. Az esküdtszék megnyilvánulásai ellenben úgy aránylanak az általános nemzeti jogérzethez, mint a tükörkép az eredetijéhez. Elismerem, hogy ezt bebizonyítani képes nem vagyok, nem pedig azért, mert kétféle igazság közül egyáltalán nem lehet meghatározni, hogy melyik a valóságos, az úgynevezett osztó igazság. Hiszen *Carrara* az ő remekművében, a *Programmában* gyönyörűen kifejtette, hogy az igazi igazság és jog maga nem egyéb elvont conventional, a mely époly kevéssé határozható meg in ultimo analysi, mint a hogy nem határozható meg, hogy alapjában micsoda az, a mi millióféle rezgések alakjában mint fény, hang, villamosság hat az érzékeinkre.

De ha bebizonyítani nem is tudom, valószínűsíteni mégis képes vagyok azt, hogy az esküdtek verdictje közelebb áll és megbízhatóbb visszhangja annak a nemzetek lelkében lakó elvont conventional, a melyet igazságnak és jognak nevezünk, mint a jogászjognak törvényszakaszokból összerótt és a jogászi gondolkodás — bocsánat a trivialisért — malterjával egybeforasztott sentential.

Eredetileg a jogászjognak nem volt más forrása, mint az általános igazságérzet és jogszokás. Akkor azonos volt a jogászok jogszolgáltatása a nemzet jogi közérzetével. Később a tudós elmélyedés és az ismeretek kombinálása elvonta a jogot eredeti bázisától. Megtisztította, keményebbé, szilárdabbá tette azt olyanformán a miként a vasból aczélt csinálnak. Csakhogy lassanként egészen elhagyták a jogászok az eredeti anyagot és tovább dolgoztak a maguk művén. Finom, beesés és tetszetős alkotmány állott elő, a mely többé nem támaszkodott a néptudatra, hanem ellenkezőleg arra a maga normáit igyekezett reáoktroynálni. És bizonyos, hogy idővel a nemzeti öntudat sokkal kisebb befolyást kezdett gyakorolni a jogászjogra, mint ez amannak alakulására. Hanem azért a jelentékeny különbségek megmaradtak a kettő között. Az egyik élesebb volt, tisztább és exaktabb, a másik azonban változatosabb, nuancirozottabb, az élet sokféleségéhez közelebb álló.

Gyönyörű dolog ezt a változást és kölcsönhatást a *gyilkosság* fogalmának fejlődésénél figyelemmel kísérni a Bambergensistől és a Karolinától kezdve egészen a legújabb codexek meghatározásáig. A megfontolt szándékkal és a haragban vagy sértés folytán elkövetett öles között való különbség még meg

volt a nepjogban. Aztán jöttek a tudós nuancirozasok, a miket a nép tudat már nem birt egymástól ily kifejezetten szétválasztani, és pedig: az előre elhatározott, a megfontolt, az előre megfontolt az erős felindulásban elkovetett, a provokált felindulásban véghezvitt, a beszámíthatatlan és a jogos onvedelemben végrehajtott olesek. Mindegyikre praecise meghatározva, melyik milyen súlyos, miképen büntetendő.

Igen ám, de az élet kaleidoszkóp: nem hoz létre sémákat, hanem örökké változó ezerféle combinatiokat, variatiokat, permutatiokat. Azokat a jogász kénytelen beleszorítani a maga meghatározásainak a patronjaba.

A nemzeti jogerzetnek ellenben nincsenek chablonjai, minden jogeset külön érzéseket és tudatot kelt a polgárok millioiiban. Ha a milliókat lehetne minden jogkérdésben egyöntetű nyilatkozásra bírni, akkor ebből létrejönne a concretizalt igazság és jogszolgáltatás, a mely nem volna ingadozó, hanem oly biztos, mint a legfinomabb aranymérleg. Hogy a töredéknek a jogi megnyilatkozása távolról sem ily biztos, az kétségtelen. De mégis egy azon forrásnak, körülhatárolt része az, melyből az egseznek mivoltát mint egy pohár tengervízből az egsez ocan vizeinek vegyi alkotását, hozzávetőleges pontossággal, meg tudom határozni. Holott ha e pohár vizet előbb destilalom, tisztább folyadékot nyerek, de nem tengervizet.

De továbbmegyek. A jogászjognak is csak látszólagos az o biztossága és tisztasága. Elosoroltam az olesnek tudomanos válfajait, melyek közül — úgy mondják a jogászok — az emiitett példában az esküdtek nem lutriztak ki a legtalalobbat. De hát ki biztosítja őket magukat arról, hogy e válfajok találnak az élet nyilvanulasaira ? Hiszen ők sem bírnak megegyezésre jutni a chablonjaik praecis alakjára nézve. »Megfontolt«, »előre megfontolt«, »elhatározott«, »előre elhatározott« öles szazfelet jelent és minden állam codexeben másképen és más értelmezéssel van lefektetve. Az egyik azt kivanja a praemeditatio fogalmához, hogy a hosszabb időbeli tartam alatt keletkezett légyen, a másik megelégszik azzal, ha a cselekmény elkovetese előtt közvetlenül volt a tettes a hideg, nyugodt megfontolás lelki állapotában. Minthogy pedig ölés előtt közvetlenül senki sincs hideg és nyugodt lelki állapotban, azért ismét mások az előre elhatározott, habár megfontolás nélkül végrehajtott olest is praemeditaltnak veszik.

Nem folytatom. Elég annyit constatálnom, hogy ha a jogászoknak az ő praecise meghatározásai sem oly feltétlenül megbízhatók, mint a hogy ők azt feltüntetni szeretik és például ugyanazt az ölest a jogászbírák maguk minden országban más-más elbírálás alá vennék: akkor az igazságnak labilis megnyilatkozási formái körül mégis csak azt választom inkább, a mely közvetlen reflexe az igazság elvont conventiója letéteményesének, a nemzeti jogérzésnek, már csak azért is, mert ezt az elvont conventiót holt betűkbe zární époly kevésbé lehet, mint a hogy nem lehet a napsugarat zárt tartályokban megőrizni. És Spensernek idézett megfigyelése a varjak bíraskodásáról nem szól az esküdtbíróóságok ellen, hanem mellettük, mert a varjak társaságában az, és csakis az az igazság, a mit ők mindnyájan annak tudnak és éreznek, s ha ama bűnös varjú fölött a varjúcsalád juryje helyett a franczia semmitőszék díszes tanácsa mondott volna ítéletet: én a két bírói döntés közül a vádlottra nézve a varjak tanácsában látnám az igazságot.

Sokkal könnyebben és rövidebben végezhetek a másik ellenvetéssel, hogy a közvetlenség elve az igazságszolgáltatásban a véletlennek bírói székbe ültetése. Csak utalnom kell azokra a megdönthetetlen érvekre, a melyeknek a hatása alatt ma már minden civilizált állam megvalósította az igazságszolgáltatás egyik legfontosabb tényezőjét; a közvetlenséget, Concedálok, hogy a közvetlenség, — a mely sehol sem érvényesül annyira, mint az esküdtbíróáságnál, — épen a mélyebb, behatóbb elemzést igénylő kérdésekben, — a milyenek elsősorban az orvosiak, — bizonyos körülmények között felületességet eredményezhet. De hiszen nem is annyira a közvetlenség előnyei, mint inkább az ellenkező rendszernek, az írásbeliségnek aránytalanul nagy és végzetes hátrányai teszik szükségessé a szóbeli közvetlenség feltétlen fentartását. Mert az ember írásban sohasem képes gondolatait és impressióit oly világosan és exactul kifejezni, mással közölni, mint élőszóval. Egy hibásan vagy hibás helyen használt szó félrevezetheti, megtévesztheti az olvasót az író gondolatai felől, míg a közvetlenségnél az arczkifejezés, a hanglejtés, a kézmozdulatok, egy szemhunyorítás vagy ajkrándulás sokat megértet és megmagyaráz, a mit írásban megrögzíteni nem lehet.

Ha az orvosszakértő urak vagy azok, a kik helyettük az észleleteiket jegyzőkönyvbe foglalják, kivétel nélkül oly művészei volnának az írott betűnek, mint *Tacitus* vagy *Shakespeare*, avagy ha oly teljes birtokában volnának a magyar írástudománynak,

mint *Arany* János, akkor talán elismerném... de nem, még akkor sem ismerném el annak előnyös és kívánatos voltát, hogy a bonyolult orvosi észleleteket a bírák előzetesen írásból tanulmányozhassák. Alert oly nagy fontosságú dologban, a minő az orvosszakértői vélemény helyes megértése, nem szabad egy esetleges írásbeli lapsus impressionáló hatásának a bírói elfogulatatlanságot kitenni.

Az előadottak szerint tehát a közvetlenség mellőzése vagy csak nem teljes érvényesítése is sokkal inkább belevinné a bíráskodásba a véletlen veszedelmeit, mint annnk teljes alkalmazása, a mi például az orvosszakértőnek alkalmat ad arra, hogy tízszer elmondja, taglejtésekkel megmagyarázza az esküdteknek valamely észleletét, a hozzáintézett kérdésekre pedig újból, meg újból kifejtse a homályosabb részleteket és végül a legnehezebb felfogású elmében is ugyanazokat a képzeteket keltse fel, a melyek o benne közvetlen tapasztalatai alapján szakértelmének a segítségével alakultak. E szerint nem az esküdtbíráknak, hanem az orvosszakértőnek értelmi képességétől függ az, hogy a közvetlenség a véletlen játékává ne tegye az esküdtbírótság ítélkezését.

Az elmondottak után aligha szükséges részletesen foglalkoznom Schächter dr.-nak ama végső conclusiójával, hogy az esküdtbírótság hibás intézményét csak azáltal lehet helyesen megcorrigálni, hogyha minél több orvost veszünk fel az esküdtek sorába. De konstatálnom kell itt, hogy mikor ő a magyar esküdtbíróságok szervezését kifogásolta és a rendes bíróságok mögé helyezte ez intézményt az orvosi szakértelem hiánya szempontjából, akkor önmagával jutott ellenkezésbe. Mert ha az esküdtbíróóság intézményének a kárhoztatására, — mint mondja, — »az a körülmény indította, hogy a budapesti büntető törvényszék mellett működő esküdtbíróóság számára kiválasztott nyolczszáz esküdt között *egyetlen egy orvos van*«, — akkor nem lett volna szabad felednie, hogy egész Magyarország kétezerötsháztalczvan rendes bírója között meg egyetlenegy orvos sincs. Ezzel az egy orvossal tehát — a tisztelt tanár úr szerint — az esküdtbírósnak fölötte kellene állania a hivatásos bíráskodási rendszernek.

És hogy a fonalat itt mindjárt tovább fűzzem, én a magam részéről teljesen egyet értek tisztelt ellenfelemmel abban, hogy az orvosoknak a bíráskodásba való minél szélesebb körű bevonása igen kívánatos. Habár itt megint úgy találom, hogy a tanár úr talán félreértette kedvencz jogírójának, a fent már

említett Ajam ügyvédnek ama megjegyzését, hogy »l'expertise medico-legale remplaçant le Jury: c'est-la une Utopie du XXII. siècle«. Ez a gondolat nem az Ajam úr szülötte, hanem a Lombroso és Garrofalo nyomán haladó orvos-kriminalistáké, a kik azonban az orvost nem mint *bírót*, hanem épen mint *orvost* óhajtják a büntető igazságszolgáltatás keretébe bevonni. A kriminalista orvos nem volna bíró — a mi fából vaskarikát jelentene, — hanem mint orvos vizsgálná a büntettek elmebeli fogatkozásait. S hogy a büntettek bizonyos osztályának — különösen azok egy részének, a kiket most az esküdtek elé állítanak, — az orvosok kezébe való szolgáltatása igen nagy haladást jelentene a kriminal-politikában, azt senki sem vitathatja el az említett irány híveitől.

De már más dolog ismét *Schächter* doktornak az a — bár nyíltan ki nem fejezett, de annál világosabban megérthető — kívánsága, hogy az esküdtbíróságok alakításában kötelező szükségességgel kell tekintettel lenni arra, hogy minden esküdtbírószágban orvos is üljön. Noha készséggel elismerem, hogy bizonyos ügyekben nagyon kívánatos, hogy — a véletlen szerencsés esélye folytán — orvos is legyen az esküdtek sorában (a mi azonban merőben praktikus és nem theoretikus helyességű kívánság), — mindazonáltal ilyesminek kötelező kimondása az esküdtszék intézményének elvi szempontból való teljes meghamisítását jelentené.

Hiszen ha ezt az elvet elfogadnék, akkor a logika parancsai szerint tovább kellene mennünk és az esküdtszéket mindjárt hat orvostól és hat jogászból összeállítanunk. Ez pedig egy minősített hivatásos bíróság lenne, de nem esküdtbíróság. Semmiféle szakértelem által sem befolyásolt tiszta jogérzetten — úgyszólván a jogi ösztönön — alapuló verdict, ez az esküdtbíráskodás ideálja. Az esetleges ilyen vagy amolyan irányú szakértelem — legyen az orvosi, vegyész vagy mérnöki szakértelem, a mely az egyes esetekben külön-külön mind döntő fontosságú lehet — nem egyéb hasznos appendixnél, bár különben szintén tényezője az általános közérzet keletkezésének.

És most eljutottam oda, hogy néhány szóval utaljak arra a hitvallásomra, a mely engem valójában erre az erőmhez mérten talán túlmerész polémiára inspirált.

Én azt vallom, hogy még ha előző fejtegetéseimmel a Schächter dr. által az esküdtszék értéke ellen támasztott scrupulusok közül egyetlen egyet sem bírtam volna eloszlatni, ha az esküdtbíróság intézménye tényleg oly rossz és hibás volna, mint a hogy azt Schächter dr. feltüntette, ha életbehívásával a véletlennek és ostobaságnak az eddiginél sokkal nagyobb szerepet juttattak volna az igazságszolgáltatásban: *az esküdtbíróságot akkor is fenn kellene tartani, nem kriminal politikai és igazságügyi, hanem általános szabadság- és állampolitikai szempontból.*

Sietek ehhez hozzátenni, hogy itt nem az esküdtszéknek arra az előnyére gondolok, hogy a szabadságjogokat jobban meg tudja védeni, mint a hivatásos bíróság és hogy függetlenebben ítéltet amannál olyan dolgokban, a melyekben politikai vonatkozásaiknál fogva a kormányhatalom engageírozva van Hanem szólok az esküdtbíróságnak ama megbecsülhetetlen fontosságú politikai jelentőségéről, a melylyel mint a nemzet cselekvő personalitásának a bíraskodás terén való közvetlen, szerves megnyilatkozási módja bír.

A nemzet, miként az egyes ember, csak akkor szabad tökéletesen és csak akkor van cselekvési képességének teljes birtokában, hogyha minden életnyilvánulását a maga szerves munkásságával végzi. Mikor pedig megelégszik valamely nemzet azzal, hogy a maga alkotmányos öncselekvését a törvényhozás és a kormányzás terén gyakorolja, a bíraskodást pedig a maga fizetett és az ő szerves megnyilatkozásának törvényeitől eltérő szabályok szerint működő hiválnok-bírák végezzék, akkor úgy tesz, mint azok a félőrült amerikai milliárdairek, — az Upper four hundred erkölcsi invalidusai, — a kik a kényelem-szeretetet annyira viszik, hogy rabszolgáikkal rágatják meg az ételüket és ezeket küldik a feleségük hálószozájába.

Az esküdtbíróság mellőzése az absolutizmus egy válfaját jelenti a bíraskodás terén s a jury a nemzet bírói meggyőződésének a kifejezése dolgában ugyanazt a szerepet játszsza, mint a népképviselőt a nemzet akaratának a kifejezése szempontjából. És ha ragaszkodunk ahhoz, hogy a parlament, a mely korántsem képmása az egész nemzetnek s a melynek akaratát korántsem fedi tökéletesen a nemzet akaratát, mégis ez akarat kifejezésére hivatott legyen, akkor ragaszkodnunk kell ahhoz is, hogy az esküdtbíróság, a mely nem áll távolabb a nemzettől, mint a parlament és szervezkedésére nézve annak teljes hasonmása, a nemzet jogi meggyőződését autonóm, közvetlen módon

megnyilatkoztassa. A miért nem bízunk meg szakértő hivatalnokokat azzal, hogy a nemzet helyett törvényt hozzanak) ugyanabból az okból nem szabad a bíraskodás terén sem hivatalnokokra bízunk a nemzet ez életfunciójának kifejezésre juttatását. És a mint nem követeljük meg, hogy a közegészségügyi törvényeket csupa orvos, a közlekedésügyieket csupa mérnök hozza, sőt az sincs előírva, hogy az előbbiekhöz orvos-, az utóbbiakhoz mérnök-szakértő okvetlenül hozzászóljon: azonképen meg kell hagynunk az esküdtbíráskodást is az ő fesztelen, szakértelmi képzettségük által nem korlátozott funkciónálásban. Végül pedig hogyha fentartjuk a parlamentarismust az ő alkotmányos jelentőségeért minden kézzelfogható hibái ellenére, akkor fenn kell tartanunk az esküdtbíráskodást is az ő alkotmányos jelentőségeért minden fogyatkozásai daczára, — a melyek nincsenek.

De strigis autem quae non sunt nulla fiat mentio.

Dr. Farkasházy Zsigmond.

MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁSOK BALESET- ÉS ROKKANTSÁGI BIZTOSÍTÁSA.

Azok közt a socialis politikai intézkedések közt, melyeket a magyar törvényhozás és a kormány néhány év óta megkezdett, a legfontosabbak egyike lesz a munkás-biztosítás intézménye.

Munkásainknak a keresetképtelenség idején való ellátására eddig még keveset tettünk. Az 1891. évi XIV. t.-cz. csak az ipari és gyári alkalmazottaknak betegségük esetén való segélyezéséről van hivatva gondoskodni. Már a baleset, rokkantság, aggság vagy a keresetképtelenség egyéb eseteire nem terjed ki ez a gondoskodás.

A sokkal nagyobb számú mezei munkások biztosítására pedig rendszeres intézményeink egyáltalán nincsenek.

Az 1898. évi XXI. t.-cz., mely a nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről intézkedik, csupán a hatóságilag igazolt szegények gyógyítását vonván a nyilvános betegápolás feladatai körébe, nem tekinthető oly intézménynek, mely a keresetképtelenség leggyakoribb esetében — betegség esetén — a munkásnak és családjának ellátásáról gondoskodnék.

A minap a földművelésügyi minister törvényjavaslatot tett közzé a mezőgazdasági munkások baleset és rokkantság esetén való segélyezéséről. Ezt pedig úgy tervezi a javaslat, hogy segélypénztár állíttatnék fel, mely a törvényben felsorolt esetekben ellátná a mezőgazdasági munkásokat az előirt segedelemmel, A segedelem a javaslat szerint abban állana, hogy ha a földmunkást munka közben baleset éri, a segélypénztár gondoskodik a gyógyításáról. Ha a baleset után egy hét múlva még nem állhat munkába, mindaddig, míg az ereje helyreáll, napi egy korona pénzbeli segedelemmel is ellátja a pénztár.

A gyógyításról a segélypénztár mindaddig gondoskodik, míg szükség van rá, pénzbeli segedelmet azonban egy munkásnak egy baleset után 60 napnál tovább nem ad.

Ha a baleset halállal végződik, akkor a munkás hátramaradott családja mindössze 400 korona segélyt kap egyszer

s mindenkorra. Ha azonban házastárs vagy gyermek hátrahagyása nélkül hal meg a munkás, úgy az örökösök 100 korona temetési segélyt kapnak.

Ebben állana a *baleseti* segedelem.

A *rokkantsági* segély pedig az volna, hogy a rokkanttá vált munkás havi 10 korona segedelmet kapna a pénztártól.

Rokkantnak azt tekinti a javaslat, a ki nem bírja megkeresni felét annak az összegnek, a mennyi bért kap azon a vidéken az ő korabeli gazdasági cseléd.

A ki 65 éves koráig sem baleseti, sem rokkantsági segélyt nem vett igénybe, az 65. életéve betöltésekor egy csekély kis tőkét, 100 koronát kap a segélypénztártól, de azért bárminemű segedelemre való igénye épségben marad.

E rendelkezés célja szembetűnő, az t. i. hogy jelentéktelen sérülések bejelentésétől visszatartsa az embereket. Az ilyen esetek nem gátolják a munkás keresetét, ő maga is több óra időt veszít az utánjárással, mint a mennyi segedelemre joggal igényt tarthat, a pénztárnak is többbe kerül az eset megvizsgálása és ellenőrzése, szóval a kezelési költség, mint a mennyit a munkás tényleges segedelmére fordít.

Ez a száz koronás jutalom továbbá — akármily kis összeg is sokszor — nagyot segít a már erejefogyó vagyontalan munkáson : vagy lovat vesz rajta vagy gazdasági eszközt, szerszámot, a mivel a munkáját könnyebbé, eredményesebbé tudja tenni.

Éppen ezért fölöttebb kívánatos volna, hogy ez a segedelemösszeg — mihelyt a pénztár fizetőképessége állandó javulást mutat — fölemeltetnék.

Végül még arról gondoskodik a javaslat, hogy a munkás halála esetén, ha nem baleset ölte meg, özvegye vagy árvái 200—270 korona segedelemben részesüljenek, a szerint, hogy a családfentartó rövidebb vagy hosszabb ideje volt már tagja a pénztárnak. Szerény alakja volna ez a halál esetére való tőkebiztosításnak, a minek szükséges voltáról nemcsak az intelligens, hanem a szegényebb néposztály is eléggé meg van győződve. Az ebbéli szükségérzetnek jelensége az, hogy az Alföldön annyira el tudtak terjedni a temetkezési pénztárak, melyek az utóbbi években Hódmező-Vásárhelyen oly sok és borzalmas visszaélésre adtak alkalmat.

Ha már a temetkezési pénztárak primitív szervezetükkel, hiányos viszonszolgálataikkal és a tagjaikra rótt aránylag nagy terheléssel is annyira elszaporodtak: ez annak a jele, hogy a vagyon-

talán magyar munkásnépben meg van a hajlandóság a halál esetére való gondoskodásra és az e célból való önkéntes társulásra.

Erre az erkölcsi jelenségre támaszkodik a javaslat azzal, hogy az intézményt nem kötelező alakban törvényes kényszerrel akarja megvalósítani, hanem a mezei munkások önkéntes elhatározására bízta.

Az önkéntes társulásnak az a természetes következménye, hogy kiváló gonddal kell az intézményt azoktól a károsodásoktól megóvni, melyek a nyilvánvalóan ellátásra szoruló tagok tömeges belépéséből származhatnának.

Az intézmény t. i. nem vállalkozhatik másra, mint a mezei munkával járó átlagos baleseti és rokkantsági kockázatok viselésére, holott ha kiválogatott csupa rokkantak lépnének az intézmény kötelékébe, akkor a tervezett anyagi eszközökkel nem lehetne fentartani.

Bizonyos korhatárt kell tehát felállítani, melyen túl már nem vehet föl tagokat a segélypénztár. A javaslat szerint minden mezőgazdasági munkás 14. és 35. életéve közt beléphet a segélypénztárba.

Átmenetileg a törvény hatályba lépésének első öt évében korosabb, de legfőleg 50 éves gazdasági munkások és cselédek is beléphetnek a segélypénztár tagjai sorába. Ezek valamivel nagyobb beiratási díjat fizetnek, 2 korona helyett 4 koronát, a mi nem nagy különbség. Hanem a korhoz vagy a tagsági időhöz kötött segedelemre — u. m. a baleset nélküli rokkantsági ellátásra az aggkori segélyre, hátramaradottainak a végkielégítési tőkére — csak öt évvel később van igényük, mint a fiatalabb korban belépett tagoknak.

Hogy a fölvételnél ne kelljen orvosi vizsgálatot követelni, a javaslat bizonyos várakozási időt alapít meg arra nézve, melynek letelte előtt rokkantsági járadékra nem lehet igényt szerezni. Kimondja ugyanis, hogy ha belső betegség vagy elaggás következtében valaki rokkanttá válik, csak abban az esetben van rokkantsági járadékra igénye, ha legalább 10 éven át (illetőleg a 35 évesnél idősebb korban belépett munkás legalább 15 éven át) rendes fizető tagja volt a segélypénztárnak, mielőtt rokkanttá vált volna.

A balesetből származó rokkantság azonban bármikor — akár a tagság első évében is — igényt ad a rokkantsági járadékra.

Meg kell itt emlékezni egy nevezetes különbségről, mely a német munkásbiztosító törvények idevágó rendelkezései és a magyar törvényjavaslat közt mutatkozik.

A német törvények ugyanis különbséget tesznek a rokkantsági ellátásban a szerint, vajjon a rokkantságot baleset vagy más ok idézte-e elő. Ha balesetből támad a rokkantság, akkor a balesetbiztosító szövetkezetek fizetik a munkás járadékát; ez a járadék a munkás foglalkozási helyén szokásos bérhez van mérve és pedig a szerint, mennyire csökkentette a sérülés az illetőnek munkabírását. Súlyosabb következtésű baleseteknél ez a járadék nagyobb, mint a baleseten kívül igényelhető rokkantsági járadék.

Hogy miért nagyobb a baleseti járadék az egyéb rokkantsági járadéknál, azt úgy okadatolják, hogy a balesetből hirtelen előállt keresetképtelenség a család fenntartásában nagyobb zavart okoz, mint a fokozatos elgyengüléssel járó rokkantság, mely többnyire hajlottabb korban, sokszor tűrhetőbb anyagi viszonyok közt és úgy szokott bekövetkezni, hogy a családfenntartó már előre látja és inkább van módja és ideje a várt szűkebb körülményekhez alkalmazkodni, mint baleseteknél a hirtelen balsors nyomasztó súlyán segíteni.

Ez a szempont is ott lebeghetett ugyan a törvényhozó előtt, de tényleg a kétféle járadék eltérő mértékének az intézmény történeti fejlődése volt az oka. Mikor a németországi ipari föllendülés és a socialis eszmék terjedése a munkásbiztosító intézmények megalkotását sürgette, a törvényhozás a legégetőbb szükségesen — a balesetbiztosításon — akart előbb segíteni. Csak öt évvel később követte ezt az aggsági és rokkantsági biztosítás, a mikor már a balesetbiztosítás meggyökeresedett, szervei már javában működtek. Ekkor már nem lehetett a másféle szervezetre bízott rokkantsági biztosítást amazzal teljesen egységessé tenni.

Nemcsak a járadék nagyságában különbözik a kétféle ellátás egymástól, hanem abban is, hogy a baleset-biztosítást a munkaadókból álló szövetkezetek, az aggsági és rokkantsági biztosítást pedig külön közhivatalok látják el. A balesetbiztosítás terhet kizárólag a munkaadók viselik, az aggsági és rokkantsági birtosításét ellenben a munkaadók, a munkások és az állam együttesen fedezik.

Ebből a többféle érdek-ellentétből az következik, hogy az erejefogytát érző munkás színlelt vagy kieselt balesetek oka

gyanánt igyekeznek rokkantságát feltüntetni: viszont a baleset-biztosító szövetkezet költséges és zaklató ellenőrzést alkalmaz az ellátást igényelő munkásokkal szemben, úgy, hogy a baleset-biztosítást aránytalan nagy kezelési költség terheli és a munkás-biztosításnak ez az ága legtöbb elégedetlenségre ad okot mind a munkaadók, mind a munkásosztály körében.

Sokkal jobb tehát a magyar törvényjavaslat álláspontja, mely a rokkantsági járadékra nézve nem tesz különbséget akár baleset, akár más ok idézte is elő.

A javaslat szerint az intézmény kiterjedne önkéntes belépéssel a mezőgazdaságban foglalkozó valamennyi munkásra. Erre a gondoskodásra legnagyobb szükségük azoknak van, kiknek nincs állandó keresetük, tehát a napszámosoknak és a szakmányba járó mezei munkásoknak. De az éves cselédekre nézve is fontos a baleseti és rokkantsági ellátás. Vannak ugyan gazdaságok, a hol az erejevesztett cselédet nem küldik el a szolgálatból, hanem inkább könnyebb munkára alkalmazzák, csak hogy kenyere legyen. Az ilyen birtokokon fölös számmal vannak az *udvarosok*, *szérűpásztorok* és egyéb nevezetű nyugdíjazott cselédek. De ez mégis csak kegyelemkenyér, a mit bármikor megvonhat tőle a gazda s akkor a munkát már nem bíró cselédnek nincs hova lennie.

Sőt még az ilyen gondoskodás is a kivételek közé tartozik. A baleset érte vagy rokkanttá vált cseléd és többnyire koldulásra van utalva. A róluk való gondoskodás szüksége javalta a törvénytervezetnek abbéli intézkedését, hogy minden gazda köteles gazdasági cselédei után fejenként évi 120 fillért fizetni a segélypénztárba; ezért a pénztár a munkást vagy hátramara-dottak ellátja azzal a segedelemmel, a mi a segélypénztár rendes tagjait munkaközben beálló *baleset* következtében megilleti (gyógyítás, baleset- rokkantsági ellátás, temetési segély végki-elégítés).

Ebben tehát mezőgazdasági cselédekre nézve a baleset-biztosításnak már egy kötelező formája nyilvánul.

Nézetünk szerint czélszerű volna megadni a lehetőséget arra, hogy a segélypénztár, rokkantsági járadékot az igényjogsult kérelmére egy összegben adott végkielégítéssel megválthassa.

Sok biztosítási szakember a magyar népre nézve a tőke-biztosítást többre becsüli az életjáradék biztosításánál. Kevés tőkés országban ugyanis, a milyen Magyarország, nem ritka az az eset, hogy néhány száz korona készpénz egyszerre kedvező

körülmények között nagyobb keresethez juttatja az embert, mint a mennyi a rokkantsági járadéka. A ki gyalog munkát vagy a nehéz mezei munkát már nem bírja, ha kocsija, lova van, fuvaros lehet, vásárolhat vagy bérelhet kertészeti telepet stb. Ily esetekre szólna a végkielégítés lehetősége. Hogy ez ne pazarlásra csábítsa az illetőt, a miből újabb és teljes keresetképtelenség támadhat, arra a segélypénztárnak intézőinek kellene gondot viselni.

Mindezeket a segedelmeket és a velők járó kezelési költséget a javaslat szerint a tagok (vagyis a cselédek és egyéb gazdasági munkások) befizetéseiből, továbbá a munkaadók és az állam hozzájárulásából fogja fedezni a pénztár.

A tagok két korona felvételi díjat és heti 20 fillér tagsági díjat fizetnek. Hogy a még korlátoltabb módú munkások is beiratkozhasanak, heti 11 fillér tagsági díjjal is fölvesz a pénztár tagokat, csakhogy ezek a baleseten kívül szükségessé váló egyéb segedelmeknek csak fele összegére tarthatnak igényt.

A munkaadók hozzájárulása minden cselédjük után évi 120 fillér. Ez a kötelező balesetbiztosítás díja. De ez alól fel van mentve a munkaadó abban az esetben, ha cselédjeit rendes tagokul beírta s ő fizeti értük a tagsági díjat.

Az állami hozzájárulásról az évi költségvetési törvényben gondoskodnék a kormány. A javaslat úgy számítja, hogy a míg a tagok száma, az egy milliót meg nem haladja, körülbelül százezer korona állami hozzájárulás évenként elegendő lesz.

A javaslat az intézmény megvalósítását részben az érdekeltek autonómiájára, részben a kormányra bizza. Minden községben, a hol a segélypénztárnak legalább 50 tagja van, helyi bizottság alakíttatik az érdekelt munkaadók, munkások és a községi képviselőtestület választottjaiból. A helyi bizottság teljesíti a tagok felvételét, a segélykérők igényjogosultságának ellenőrzését, szóval a tagokkal való személyes érintkezést, a mire ily intézménynél fölötte nagy szükség van.

A segélypénztár általános igazgatását egy központi igazgatóság intézné, mely a helyi bizottság kiküldötteiből és a kormány megbízottaiból alakulna. Az igazgatóság ellenőrizné a helyi bizottságok működését is.

Általános jelenség a mi szövetkezeti mozgalmainknál, hogy az ügyvitelt nem hagyjuk egészen az érdekeltekre, hanem a

kormány felügyelete alá helyezzük. Az önállóságnak és bizalomnak némi hiányosságára vall ez a törekvés, de megvan a magyarázata a hazánkbeli szövetkezetek múltjában, a mi a közönség bizalmát megingatta. Egyébiránt a munkásbiztosító szövetkezetek ügyvitele a külföldön is — bár kisebb mértékben — szintén a kormány felügyelete és ellenőrzése alatt áll.

Régóta érzett szükség: a mezei munkásokról keresetképtelenségük napjaiban gondoskodni. Ez a javaslat az első lépés e téren; nem is lép fel azzal az igényvel, mintha a munkásbiztosítás kérdését akarná megoldani; azért az intézményt is csak segélypénztárnak nevezi.

Azokban az országokban, a hol a munkásbiztosítás intézménye legjobban ki van fejlődve — nevezetesen Angol- és Németországban — a múlt században még szerényebb kezdetből indult ki a munkásbiztosítás ügye.

Manapság már nem lehet oly kicsinyben kezdeni. A képesség és igények nagyobbak, gazdagabb tapasztalat is áll rendelkezésünkre. Reméljük, hogy ez a kezdet is egészséges mag, a miből kellő gonddal és ápolással ép növény fog fejlődni.

Szántó Menyhért.

A FEMINISMUS.

— Második közlemény.* —

II.

Legáltalósabb vonásokban körülbelül elmondtuk azt, a mit a feminizmus mozgalmának történelméről mondani lehet. A mi már most egészen rövid összefoglalásban az eddig elért eredményeket illeti, ezek államonként a következők:

A) *Túlnyomóan protestáns államok.*

A túlnyomóan protestáns vallást követő államok nevelési rendszere s átlagos erkölcsi viszonyai a feminizmus terjedésére sokkal kedvezőbb területeket jelentenek, a túlnyomóan katolikus vallású lakossággal bíró államokkal szemben. Legnagyobb eredményeket a feminizmus ép protestáns államokban ért el, miért is indokoltnak látszik a felekezeti viszonyokhoz mért csoportosításban tekinteni át a feminizmus jelen állapotait.

Tehát, először is, hol legnagyobb szabásúak az eredmények : 1. az amerikai *Egyesült Államokban* a feminizmus első mozgalmi az 1776—1783. években lezajlott szabadságharczhoz fűződnek s kiválóan politikai jellegűek. Az amerikai nők 1787-ben a philadelphiai congressustól politikai választói jogot követeltek, s bár ez első kísérletük sikertelen maradt, az agitatio folyton növekvő erővel terjedt mind szélesebb és szélesebb körben; — 1848-tól női congressusok tartattak, 1869-ben két nagy egyesület alakult, melyek 1890-ben egyesülve az általános női választói jogok kiküzdését tekintik egyetlen feladatukul. Négy államban a nők a teljes választási és választhatási jogot már kivívták maguknak. Ez államok *Wyoming* (1869 óta); *Utah* (1870 óta); *Colorado* (1893 óta) és *Idaho* (1896 óta). Közigazgatási szavazati és választói jogot részben, bizonyos megszorításokkal vagy a maga teljességében *Kansas*, *Mississippi*, *Louisiana*

* Az első közlemény a Huszadik Század f. év. május havi számában jelent meg.

államok női élveznek, vallás- és közoktatási ügyekben pedig 24 államban bírnak a nagykorú nők *szavazati* joggal.

A középiskolai tanítás férfiakra, nőkre nézve egyformán azonos és körülbelül 60,000 a száma azoknak az amerikai nőknek, kik jelenleg középiskolai tanulmányokat végeznek. A felsőbb iskolázás, az egyetemi tanulmányok szintén nyitva állanak a nők előtt, kivételével azoknak a régebben s főleg magánzók által alapított felső tanintézeteknek, melyek az egyetemi hallgatást ugyan megengedik, de okleveleket nőknek nem állítanak ki.

A nők az északamerikai Egyesült Államokban főleg a tanító pályákat keresik fel. Így 300.000-re megy a népiskolai tanítónők száma és 9000 nő foglal el körülbelől tanszéket a középiskolákon és egyetemeken. Az orvosi pálya 1898-tól kezdve áll nyitva előttük, s a női orvosok jelenlegi száma körülbelül 4500-ra rúg. Az ügyvédi pályán 1869 óta működhetnek nők is; számuk a legutóbbi kimutatások szerint 250, — de csak 23 államban — egyházi, papi hivatalt pedig (nagyobbrészt mint prédikátorok) 1250-en töltenek be.

Átlag véve 100 nő közül 10 működik egyéb hivatásszerű kenyérkereseti pályán, u. m.: kereskedésben, ipari üzletben, földművelésben stb. A munkabérek azonban a férfimunkabérekhez képest alacsonyak (72, $\frac{2}{3}$ része emezeknek). A női munkaközvetítését külön női egyesületek végzik, mindeddig azonban még nem túlságos eredménynyel.

Az amerikai nők magánjogi helyzetére nézve meg kell jegyeznünk, hogy az lehetőleg szabad és független úgy a férfiktól, mint a házasság intézményétől és hatósági gyámkodástól egyaránt. A házassági vagyoni rendszer a teljes vagyonekülönlözésen alapszik.

2. *Angolország.* Az angol feminizmus kezdetét *Mary Wollstonecraft*-nak 1792-ben kiadott munkája a »*Vindication of the rights of Women*« jelzi. Ettől az időponttól kezdve folyt a főleg politikai jogok kivívására irányuló küzdelem, utolsó vereségét 1897-ben szenvedvén, mikor is egy a nő szavazati jogáról szóló törvényjavaslatot a parlament harmadik olvasásában elvetett. Időközben az angol nők ügyének nem kisebb emberek voltak az előharczosai, mint *John Stuart Mill* és *Gladstone*, mindazáltal politikai jogaik tekintetében a célzott törekvések mind meghiúsultak. 1869 óta az adófizető nőket a közigazgatási választási jog, 1870 óta iskolaügyekben a választhatási jog is, 1888 óta a *County Councils*-ba való választási jog megilleti. A női oktatás-

ügy terén Miss E. Davies szerzett nagy érdemeket, megalapítván az első női egyetemet a *Girton College*-ot. Manapság már öt ilyen felsőbb tanintézet működik, a *Newhani College*, *Holloway College*, *Lady Margaret Hall* és *Somerville Mall*.

A gyakorló nőorvosok száma körülbelül 100, ügyvédek nincsenek; egyházi alkalmazásban, mint prédikátorok szintén csak ritkaságszámba megy a nő. Kereskedelmi, ipari, mezőgazdasági alkalmazásban körülbelül 4,080.000 nő dolgozik; átlagvéve mindenütt alacsonyabb munkabér mellett mint a férfiak. Magánjogi helyzetük az 1882. évi *Married Women's Property Act* révén a feminizmus szempontjából mi kívánni valót sem hagy fenn, s így e tekintetben az angol nő helyzete az egyesült államok asszonyaiéval azonos.

3. *Skandináv államok.* A növevelés terén valamennyi skandináv állam, u. m. Dánia, Svéd- és Norvégországok és Finnország, a nőkre nézve igen méltányos álláspontot foglal el. A népiskolai oktatás, nemre való tekintet nélkül kötelező; a középkutatást számos, bár magánjellegű, de az állam által jelentékenyen subventionált intézet végzi, s végre az egyetemek is nyitva állanak a nők előtt; Svédországban 1870 és Dániában 1876 óta feltétlenül; Finnországban pedig, minden egyes esetben, ha valamely nő a helsingforsi finn egyetemen tanulmányokat akar folytatni: külön kell engedélyért folyamodnia. A női munkabérek a férfiakéinál alacsonyabbak. Az 1874. évi svéd, 1880. évi dán, az 1888. évi norvég és az 1889. évi finn törvények a házasság jogi helyzetét szabályozták, biztosítván korlátlan rendelkezési jogukat saját, személyes keresményeik felett.

Politikai jogai a skandináv államokban a nőknek általában nincsenek. Az administratio körében van csak elismerve — Svéd- és Finnországokban — a nők szenvedő és cselekvő választási képessége a községi képviselői testületek részére. Iskolaügyekben szintén biztosít e két állam a nőknek némi befolyást.

A skandináv államok feminista propagandájának központjai: az 1871-ben alapított »Dán nők szövetsége«, az 1874. évi svédországi »Férjes nők jogaiért alakult szövetség« és az 1884. évben keletkezett »Finn nők szövetsége«.

4. *Németország.* Az újabkori feministikus mozgalmak Németországban az 1848-ik év politikai eseményeivel kapcsolatosak s mai fejlettségüket főleg gazdasági okok közrehatásának köszönik. Az 1865-ben alakult »Allgemeiner Deutscher Frauenverein« kezdi meg a feminista program öntudatos előkészítését

a női oktatásügy felkarolásával. A fokozatosan kivívott eredményeket e téren a nők egyetemre való bocsátása fejezte be, azonban csak a legutóbbi években (Karlsruhe-i egyetemen 1892; göttingeni egyetemen 1893; bonni és berlini egyetemeken 1897. évek óta). Az egyetemi tanulmányok folytatása azonban nem általános jog, hanem minden egyes esetben külön, személyre szóló engedély kérendő s ez az engedély indokolás nélkül az illetékes hatóságtól mindig vissza is vonható.

Az orvosi gyakorlat nők részére meg van ugyan engedve, orvosi diplomát azonban német egyetemeken nők nem nyerhetnek. Az a néhány orvosnő, kik tényleg folytatnak orvosi praxist: oklevelüket külföldi egyetemeken szereztek és csak különös engedély alapján s számos korlátozás mellett működhetnek. A női munkabérek, mint egyébként mindenütt a világon, Németországban is jelentékenyen alacsonyabbak a férfimunkabérekhez viszonyítva. Az oktatásügy és kereskedelem körében a női szövetségi, társulási szervezkedések meglehetősen magas fejlettségi fokon állanak. Így a nevelő- és tanítónők szövetsége majdnem 3000; a tanárnők szövetsége 9000, s a női kereskedelmi alkalmazottak szövetsége körülbelül 10.000 tagot számlál. A socialista pártok régóta törekednek a munkásnők érdekeinek 'is ilyen szervezetszerű biztosítására, azonban mindeddig nagyobb sikerek nélkül.

A mi a német nő törvényes — magánjogi — helyzetét illeti, erre nézve az új s ez év január 1-én hatályba lépett polgári törvénykönyv intézkedéseiről kell annyit elismernünk, hogy különösen a házassági jog terén nem egy üdvös újítást, s biztosító szabályt valósított meg. Politikai jogokból teljesen ki vannak zárva, daczára annak, hogy Németországban általános választói jog áll fön. Egyedül a nagybirtokos nőknek van — de csak delegatívve gyakorolható — szavazati joguk a közigazgatás körében; itt sem általánosan, minden államban, hanem csak a porosz és szász királyságban. Egyebütt úgy iskolai, mint önkormányzati, municipális ügyekben a szavazati jog az adófizető nőket sem illeti meg.

5. *Schweiz.* Az alsó és középoktatás ügye a schweitzai cantonokban általában egyformán van férfiakra és nőkre nézve szabályozva. Az oktatás mindenütt világi kezekre van bízva és nyilvános.

Sok helyen a fi- és nőiközépiskolák nincsenek is külön választva, a lányok és fiúk együtt folytatják tanulmányaikat.

1867. óta az egyetemnek kapui is megnyíltak a nők előtt, még pedig nem csak oly értelemben, hogy az egyes tanfolyamokat hallgathatják, de valamennyi egyetemi fokozatot is elnyerhetik. Ezzel az engedéllyel különösen a külföldről betóduló nők élnek, míg belföldiek alig veszik igénybe. Mindössze 10 — 12 nőorvos folytat gyakorlatot; Zürich cantonban pedig az ügyvédek is meg van engedve. Mindezen nagyobb szabású vívmányok mellett azonban a nők politikai jogok gyakorlatából teljesen ki vannak zárva s törvényes helyzetük sem mutat valami magasabb fejlődési fokot. Magánjogi szempontból, helyzetük, cantonok szerint más és más. Genf cantonban egy 1894. évi törvény biztosítja a nőnek saját személyes keresményei felett való szabad rendelkezési jogát, két 1897. évi törvény pedig eltörli a nők addig fennállott tanúskodási és gyámság viselhetési képtelenségét. Egy s az egész Schweizra kiterjedő polg. törvénykönyv folyamatban levő előmunkálatai már sok vonatkozásban kedvező reformokat terveznek, különösen a házassági vagyoni jog, a férj a neje feletti törvényes gyámsága stb.-re való tekintettel.'

6. *Hollandia.* A hollandi nők törvényes helyzetére nézve a Code Napoleon hasonmása, az 1838-iki holland magánjogi törvénykönyv az irányadó.

Anyagilag véve tehát helyzetük a fanczia nőkével azonos. A közoktatásügy terén a középiskoláztatásuk *kizárólag* magán és felekezeti jellegű intézetek kezébe van letéve, melyeket azonban az állam nagy mértékben támogat. A nők egyetemi tanulmányokat folytathatnak; politikai jogaik absolute nincsenek, kiküzdésükre azonban erőteljes női szövetségek alakultak.

B) *Túlnyomóan római katolikus államok.*

1. *Franciaország.* A francia feminizmus első demonstratiója az az 1789. évi kérvény volt, melyben több párisi nő a nemzetgyűlésből (Assemblée nationale) a két nem politikai egyenjogúsítását követelte.

Az emberi jogok 1791-ik ünnepélyes kimondása csak a férfiakra vonatkozván, *Olympe de Gouges* memorandumot nyújtott át Mária Antoinette királynőnek »A nők jogai declaratiójáról«. Az 1793. évi alkotmány tényleg nemre való különbségtétel nélkül fogadta el a politikai és társadalmi egyenlőséget, de nem lépven voltaképp sohasem hatályba, csak pusztán kijelentés maradt, sőt jelentőségétől a nők helyzetére nézve még ugyanazon évben megfosztotta a közjóléti bizottság az a rendelete,

mely a nők politikai társaságait és köreit betiltotta. A Napóleoni uralom, mint jelezve volt, a Code civil, mint látni fogjuk: egyáltalában nem voltak a nők ügyére kedvezők. Nemkülönbön a restauratio korszaka, sőt a második császárság sem. Lajos Fülöp alatt ugyan az oktatásügy terén tett a feminizmus bizonyos lépéseket előre; 1848-ban szövetkezett a socialismussal, azonban politikai jogokat számos elkeseredett kísérlet, sőt oly munkatársak, mint *Emile de Girardin*, *Alexandre Dumas fils*, *Vidor Hugo* stb. együttműködése dacára sem tudtak a nők kivívni maguknak, még a jelenleg fennálló harmadik köztársasági államforma alatt sem. Egyedül a közoktatásügy terén sikerült a feminizmusnak lábát hatalmasan megvetnie. 1882. óta a népiskolai oktatás általánosan kötelező, ingyenes, s leányiskolákban mindenütt nők kezében van, A középiskolázás nagyrészt nyilvános és állami, s a női középiskolák egész sorozata működik az ország minden részében, mindenütt női igazgatók és női tanárok vezetése alatt. E női középiskolák a felsőbb tanulmányokra nem képesítenek ugyan, de az erre való képesítést (baccalauréat) az illető vizsgálobizottságok előtt minden nő megszerezheti magának, mely esetben az egyetem bármely facultásán folytathat tanulmányokat a theologiait kivéve. A nőorvosok száma körülbelül 30; mindenik Parisban folytat gyakorlatot; jogi doctoratust eddig még csak egyetlenegy nő szerzett. A munkabérek, szolgálati díjak a nőkre nézve minden téren, minden hivatásban, tanítói és tanári pályán, kereskedelmi, ipari, földmívelési stb. alkalmazásban egyaránt sokkal alacsonyabbak a férfiakénál. Magánjogi helyzetük pedig valósággal siralmas. Úgyannyira, hogy a teljesen és még iskolaügyekben is megtagadott politikai jogok mellett ez az a tér, a francia nő »condition légale«-ja, hol a feminizmusnak kimondhatatlanul sok még a tenni és kiküzdeni valója. A »puissance maritalé« ólomsúlylyal nehezedik a francia férjes nők anyagi helyzetére, legszemélyesebb keresményeik sincsenek a férj korlátlan rendelkezései alól kivéve, s a férj házaságban elfoglalt helyzete, a maga jogi szabályozásában szigorúan követi a jogi példaszót, hogy »le mari est le seul maître et seigneur de la communauté.« A nő tanúskodási képességét megszorító tételeket egy 1897. december 7-én kelt törvény jelentékenyen enyhítette; egy 1881. évi április 9-én kelt s a postatakarékpénztárakról szóló törvény megengedi nekik (6. art.), hogy bármily házassági vagyoni rendszer szerint is éljenek férjeikkel, személyes keresményeik számára takarékbetéti könyveket nyit-

hassanak. Tehát takarékoskodniok szabad, de már a megtakarított összegek esetleges felvételéhez a férj beleegyezése az id. törv. ugyanazon §-a szerint megkívántatik. Sokkal szabadelvűbben intézkedik azonban egy további reformtörvény, mely 1886. évi júl. 20-án kelt, s szintén a postatakarékpénztárakkal foglalkozik. E törvény 13. art. 4-ik bekezdése kimondja, hogy a férjes nő holtiglani évjáradék élvezhetése céljából, a postatakarékba rendes havi fizetéseket eszközölhet tisztán személyes keresményeiből, a nélkül, hogy férjének beleszólási joga volna. Miután pedig az évjáradék tisztán a fizetést teljesítőnek személyéhez van kötve: e rendes befizetések által a törvény lehetővé tette, hogy a nő valóságos különvagyonot teremtsen magának, még azon esetben is, ha oly rendszer uralma alatt él férjével, mely elkülönített s a férj administratioja alatt nem álló női különvagyon nem ismer. Büntetőjog szempontjából is rendkívül élesek a különbségek férfi és nő között, minden vonalon, ez utóbbiak rovására. Nem csoda tehát, hogy a francia nők társadalmi szerveződése minden tekintetben alárendelt helyzetük megjavítására nagyon általános, s tán egész Európában a legélénkebb is. A feminista érdekeket 1897. óta egy nők által szerkesztett és kiadott politikai napilap képviseli, czíme: »La Fronde.«

2. *Belgium.* A fajrokonság és nyelvközösség a belgiumi feminizmust, nagyon közel hozza a francziához. Magán s büntetőjogok is a szó szoros értelmében a francia jog utánképzése. A feminista propaganda élén a brüsseli »*Ligue pour le droit des femmes*« áll. Egyetemi tanulmányokat a nők folytathatnak, politikai jogaik egyáltalában nincsenek, s így a helyzet mindenben hasonlatos a franciaországihoz.

3. *Olaszország.* A feministikus törekvések mint mindenütt, úgy Olaszországban is elsősorban a közoktatás terén vették fel a küzdelmet az uralkodó antifeminista társadalmi felfogással. A clerus heves ellenzése mellett először is a kötelező, ingyenes és világi elemi oktatást vívták ki a feminizmus fegyverhordozói 1877-ben. Ezt követte nemsokára a női középiskolák fölvirágozása, míg az egyetemek már 1870-től kezdve nyitva állottak előttük. Orvosi gyakorlatot számosan folytatnak nők is, bár, daczára az olasz királyné példájának, ki nőorvost tart maga mellett — a közhangulat nem igen barátkozott még meg a női orvosokkal. A női munkabérek minden téren alacsonyak, kivéve a tanári pályán működő nők fizetéseit, melyek a férfiak illetményeivel azonosak. Női munkás-syndicatusok nem igen tud-

nak prosperálni, a minnek főoka ép a socialista-pártok vezetőségeinek hanyagságában rejlik, melyek csak a férfi munkás syndicatusok szervezéseivel törődnek. Magánjogi helyzetük tekintetében az olasz nők viszonylag elég jól állanak, mert az új olasz polgári törvénykönyv, különösen házassági vagyoni jogának dotális rendszerével szabadelvű állásponton van velük szemben. Egy 1877-ben kelt törvény továbbá elismerte a nők tanúskodási képességét mindenfajta magánjogi ügyleteknél.

Az olasz nők semmiféle politikai jogot nem gyakorolnak s ily tárgyú kísérleteik teljesen eredménytelenek, maradtak.

4. *Spanyolország.* A feminizmus eszméi és törekvései szempontjából Spanyolország a legsivárabb és legterméketlenebb talaj talán egész Európában. Már a nők általános szellemi nívauja is, eltekintve egyesek annál inkább kimagasló alakjától, mélyen alacsony. A legelső oktatás ugyan a nőkre nézve is kötelező, de a törvény csak papiroson szerepel, s gyakorlatilag megvalósítva nincsen. A nők középiskolázása a női szervezetek kezében van letéve, s így képzhetőség nagyon elmaradott. Az egyetemek nők előtt zárva vannak; a női munkát sehol sem mérik olyan alacsony áron, mint a pirénaei félszigeten; a köz és politikai életben pedig a nő *egyáltalában* nem szerepel.

5. *Portugália.* Politikai jogok tekintetében a portugál nő helyzete a spanyol nőétől miben sem különbözik, egyebekben azonban össze sem hasonlítható az a haladás, melylyel a kis portugál királyság a testvér spanyol államot megelőzte. A nők elemi oktatása itt is kötelező, de nem csak papiroson, hanem a valóságban is. Állami női középiskolák nincsenek ugyan, de az egyetemi tanulmányokra való képesítést egyes magán intézetekben meglehet nyerni, a minnek alapján az egyetemek nők előtt is nyitva állanak. Hasonlóképp nyitva áll a nők előtt az orvosi pálya, s tényleg számosan gyakorlatot is folytatnak.

6. *Ausztria.* Az osztrák feminizmus az osztrák közgazdasági viszonyokban gyökeredzik, mi könnyen érthető, ha arra gondolunk, hogy Európa egyetlen államában sem olyan nagy aránylag véve a munkás nők száma (51%,) mint Ausztriában. A mozgalom kezdőpontjául körülbelül az 1850-ik év jelölhető meg, a mely időpontra az osztrák nagyipar kifejlődése is esik. Az innen kezdve nagyszámban alapított ipari szakiskolák, melyek a nőket is korlátok nélkül fogadták kebelükbe, a feminizmusnak valóságos úttörői voltak. 1868-tól kezdve az oktatásügy terén nyilvánul az a törekvés, hogy a tanítói pályán működő nők a férfiakkal

illetményeik tekintetében egyenlősítsessenek. E törekvések 1891-ben tényleg sikeres eredménnyel is végződtek.

Az első oly női középiskola, mely egyetemi tanulmányokra is képesít, 1888-ban nyílt meg Bécsben; mindjárt utána a csehek alapítottak egyet társadalmi utón Prágában. Az egyetemi tanulmányok folytathatására való képesítést egyébiránt ma már minden nő bármely középiskolában is megszerezheti.

Az egyetemek 1896-tól kezdve állanak nyitva a nők előtt. Már ezelőtt azonban, külön engedély mellett, azok a nők, kik külföldön orvosi oklevelet szereztek gyakorlatra is bocsátottak, sőt 1891-től kezdve maga a boszniai kormányhatóság nevezett ki Bosznia és Hercegovina területére több női orvost, tekintettel a megszállott tartományok muzulmán lakosságára.

A női munkabérek Ausztriában mindeütt igen alacsonyak s daczára a kifejlett ipari életnek, a női-munkás helyzete számandóan siralmas. Már 1889-ben s ettől kezdve számos alkalommal tanácskoztak a munkásnők congressusaikon helyzetük javításáról, szoros kapcsolatban lévén azonban a socialistikus tendenciákkal és irányzatokkal, mozgalmuk irányadó és érdekelt köröknél kedvező fogadtatásra éppen nem talált. Politikai jogaik tekintetében a közigazgatás terén bizonyos szavazati és választói jogokkal bírnak ugyan, de a császárságnak nem minden tartományában. Azok a kísérletek pedig, melyek a politikai jogok teljes kivívása érdekében többszörösen tétettek: eddig még nem vezettek semmi eredményre.

A mi a görögkeleti vallású *Oroszországot* illeti, itt a közoktatásügy terén a nők érdekében az első lépést már II. Katalin csárna megtette a maga »Instituts de demoiselles«-jeivel. Ez a lépés azonban inkább csak történelmi jelentőségű s az orosz nőnevelés igazi kezdete 1857-re teendő, mikor is az első női középiskolát megnyitották. Ma már 350 ilyen női lyceum működik körülbelül 80.000 tanulóval és a fiú középiskolákéval majdnem azonos tanterv mellett, 1861-ben több szentpétervári egyetemi tanár nyilvános előadásokat hirdetett nők részére s az orvosi facultas is befogadta a nőhallgatókat. A merész kezdeményezés azonban nagy reactiót keltett s már 1802-ben a nők a felsőbb oktatásból megint teljesen kizárattak. Az orosz orvosok és természetvizsgálók 1868-iki congressusa egy kérvény alapján lépéseket tett a közoktatásügyi ministernél a nők felsőbb oktatásának fölszabadítása ügyében, s a minister végre 1870-ben meg is engedte, hogy a természettudományi és orosz irodalmi

cursusokra nők beiratkozhatnak. E nők részére hirdett cursusok 1886-ban megszüntették, majd 1889-ben ismét megnyitattak. Jelenleg is így van. Az orvosi facultas 1872-ben szintén megnyitotta a nők részére, de csak a tanfolyamok hallgatása tekintetében; oklevelek azonban nők részére s a doctori cím meg nem adható.

A török-orosz háborúban tanúsított önkéntes egészségügyi szolgálatokért végre megengedett, hogyanok a doctoricímet és doctori diplomát is megszerezhessék, de tíz évre rá 1887-ben a női hallgatókat az orvosi egyetemről ismét kizárták. Úgy, hogy e kizárási rendeletet hatályon kívül helyező legújabb csári rendelet ép negyedízben nyitotta meg az orvosi egyetemét a nők előtt. Az orosz nők magánjogi helyzete a házassági vagyoni jog vagyonekülönbözési rendszere alapján átlag véve eléggé kedvező, bár a férj uralma az orosz házassági jogban feltétlenül és a nő helyzetére nézve igen nyomasztóul érvényesül. Politikai jogai az orosz nőnek a községi administratívában való részvételen (szavazati jog) kívül nincsenek.

Nem volna teljes a feminizmus jelenlegi állapotáról adott kép, ha hazánk viszonyairól a női jogok tekintetében nem szólanánk. Az adott vázlatok megfelelhetnek a célnak, ha a külföldi államok viszonyairól akarunk futólagos képet alkotni, semmi esetre sem volnának azonban elegendők akkor, ha a magyar nők helyzetéről volna szó. A kérdés pedig e vonatkozásában mindenestre érdekel annyira, hogy a »magyar feminizmust« részletesen vegyük szemügyre, a mi már az egység szempontjából is csak külön cikkben és önálló feldolgozásban tehető. A leglényegesebb mondanivalók egyébiránt a feminizmus nemzetközi programjának ismertetésénél amúgy is meg fognak érinteni.

III.

A feminizmus programja. A feministák programja azokat a reformokat öleli magába, melyek a nők általános helyzetének javítását és a két nem közötti különbségek egyenlősítését célozzák. Ezek a reformok kiterjednek a társadalmi, politikai és gazdasági élet minden ágazatára azon az általános alapon, mely a feminizmust az egyetemes fõlszabáditás és socialis reorganisatio doctrinájává tette.

A különböző reformtörékvések egyik általános körét tehát I. a *politikai reformok* töltik be. Ezek közt kívánják a feministák elsõsorban:

a) Az általános hivatalképességet. Közhivatalok betöltésénél a nemi különbség figyelembe ne vétessék s egyedül az érdem és tiszta erkölcsös előélet legyen a megfelelő gyakorlati és elméleti qualificatio mellett az irányadó. Ezzel a nők részvétele az államügyek intézésében biztosítva volna. Különösen a bírászkodás az a terrénum, mely az esküdtszéki szervezet segítségével a nők előtt — a társadalom és az állam világos előnyére — meg volna nyitható. Másodsorban a közigazgatás némely ága látszik a nők igénybevételére különösen alkalmasnak, mint pld. a szegény- és árvaügy, közoktatás- és közegészségügy, kórházi, betegápolási stb. ügykörök. Egyébiránt a női törekvések e csoportjának rövid jelzése már elárulja, hogy a feminista törekvések között lényeges eltérések is vannak. A hivatalviselés és képesség elismerését ugyanis, viszont az államügyekbe való beavatkozás mértékét némelyek általánosan, kivételek nélkül, mindenre kiterjedőleg, mások pedig csak bizonyos korlátoltabb körben s a két nem közötti méltányosabb megosztottság mellett kívánják meghatározni és megvalósítani.

b) Előbbiekkel kapcsolatban teljesen egyenlősítendő férfiak és nők között a közoktatás ügye. Azonos nevelés kell férfiak s nők számára egyiránt és ugyanazon qualificatio.

c) Követeli továbbá a feminizmus a cselekvő és szenvedő választóképeséget, illetőleg annak a nőkre leendő kiterjesztését, még pedig némely feminista árnyalatok korlátoltan, mások korlátlanul. Korlátoltan annyiban, hogy a nők csak a közigazgatás terén bírjanak választó és választható képességgel — a mi részben, mint II. % alatt láttuk, sok helyütt már meg is van, — korlátok nélkül pedig oly értelemben, hogy a törvényhozó test összealkotásában a nők épúgy résztvehessenek, mint a férfiak.

7. *Társadalmi reformok.* A feminizmusnak társadalmi téren kivivandó reformtörekvései át, meg át vannak szövődve socialistikus, communistikus és anarchista ideákkal. A feminizmus e részében kétségtelenül a leggyöngébb s valószínű, hogy a szabadszerelem, s az állami felügyelet melletti kijelölés vagy kiválasztás útján kötött házasságok rendszere stb. egykönnyen a megvalósulás stádiumába nem jutnak, s a mily nagy ellentétek egymás között, épp oly mereven állanak szemközt a jelen társadalom alaposzlopaiul szolgáló erkölcsi és vallásos nézetekkel is.

Egyébként a feminizmus társadalmi reformtörekvéseinek az a része, mely férfiak és nők között egyenlő moralitást sür-

get, már teljesen jogosult. Ez az egyenlő morál következményeiben elsősorban a büntetőjog terére vág (inkább politikai jelentőségű is volna), s a szemérem elleni bűntettek, mint fajtalanosság, erőszakos nemi közösülés, továbbá házasságtörés, elcsábítás stb. eseteiben követel oly egyöntetű szabályozást, mely a férfiak és nők között semmi különbséget nem ismer és teljesen egyenlő mértéket alkalmaz.

Ide sorozhatók még azok a javaslatok is, melyek a házasságkötések megkönnyítése céljából lehetőleg a minimumra kívánják redukálni az e téren az állami és egyházi szempontból megkívánt formalizmust; súlyosítani kívánják a coelibatust a közterheknek fokozottabb viselésével, a végrendelkezési szabadság korlátozásával és a házasságban élőknek előnyben részesítésével. Könnyíteni kell az elválást is és helyet kell adni az atyasági keresetnek a törbejett és elhagyatott nők s a törvénytelen gyermekek érdekében.

III. Gazdasági és magánjogi reformok. Az idevágó feminista reformtörekvések első csoportjában a munkáskérdés viszi a főszerepet. A női munkások sorsa általában kedvezőtlenebb a férfiakénál, mert egyrészt a munkabérek megállapításában jutnak azokkal szemben sokkal rosszabb és hátrányosabb helyzetbe, másrészt meg számos munkakörből ki is vannak zárva. Követeli ezért a feminizmus az egyenlő jogot a munkára és az egyenlő munkadíjakat a munka után. Minden monopólium, mely e téren a férfiak javára biztosítva van, eltörrendő s utat kell engedni a nőknek, hogy munkaerejét ott értékesíthesse és ott fejthesse ki, a hová épen hivatottságot érez. Azzal szemben, hogy a nő hivatása kizárólag a családi életre szorítkozna, a feminizmus a családon kívül élő hajadon és özvegy nők óriási számára hivatkozik, kiknek megélhetése elé mesterséges akadályokat gördíteni nem szabad.

A második csoportban az úgynevezett »condition legale« reformkérdései adják a feminizmus programjának tartalmát. Vagyis a nő magánjogi s főleg a családban elfoglalt családi helyzetének javítása. Perhorrescálja a feminizmus e téren első sorban is a férji hatalom (l'autorité maritale — puissance maritale) korlátlan zsarnokságát, melyet minden vonatkozásában, úgymint a közös jövedelmekre, az egész családvagyonra, a feleség s a gyermekek személyére, utóbbiak nevelésére s arra vonatkozólag, hogy az asszony férjét mindenhová követni köteles, megszüntetni kíván. A férji hatalom eltörlése a nő erkölcsi függet-

lenségét teremtené meg férjével szemben, mert eképen mai mély alárendeltségéből fölszabadíttatnék. Ki kell terjeszteni továbbá a nő anyagi jogait, hogy gyermekei személye felett, különösen azok nevelése tekintetében az őt méltán megillető befolyása biztosítva legyen. Ezzel demokratizálva lenne maga a család is, mely pedig manapság a férj korlátlan családfői állásában valósgos arisztokratikus szervezet.

Kívánja továbbá a feminizmus mindazoknak az európa-szerte ismeretes jogi megszorításoknak eltörlését, melyek az asszonyt gyámságviselési és tanúskodási képességében jelentékenyen korlátozzák; nemkülönbön átalakítását az egész házassági vagyoni rendszernek tiszta vagyonekülönlözéssé; a női tartás kérdésének igazságos szabályozását és a hitvestársi öröklésnek, valamint az özvegyi jognak is kiterjesztését stb.

Mindezek a reformok az egyes európai jogterületek szerint, azok álláspontjának megfelelőleg, szűkebb, avagy tágabb reformköröket ölelnek magukba. A maguk egészében főleg a francia jog területére szorítkoznak, mert a nő helyzete gazdasági s magánjogi tekintetben itt a legnehezebb s a mint elől jeleztük volt, a szorosabb értelmű »feminizmusnak« az általános nő-emancipációhoz való speciális viszonyát, illetőleg az e két fogalom közti bizonyos eltéréseket épen a francia jog szűkkeblűsége teremtette meg. Az angol és orosz nő e részben teljesen kielégítő jogi helyzete ezt a szűkebb értelemben vett »nőemancipáció«-t, azaz a »feminizmust« épen ezért feleslegesnek ismeri s még kevesebb értelme van az ily restringált jelentőségű »feminizmusnak« nálunk, hol az úgynevezett férji hatalmat, a jog sohasem ismerte, annyira, hogy a feminizmus legutóbb tárgyalt magánjogi reformjai Magyarországon úgyszólván egészen tárgytalanok.

TUDOMÁNYOS SZEMLÉK.

Idegenek birtokszerzése.

Idegenek birtokszerzése. Írta Dr. Baross János. Budapest, »Pátria« irodalmi vállalat és nyomdai részvénytársaság. 1900. Ara 3 korona.

Azon kérdés, hogy egy országra nézve mennyiben hasznos, vagy káros az, ha területén idegenek szereznek földbirtokot, egyrészt gazdasági, másrészt nemzetpolitikai szempontból bírálendő el.

Gazdasági szempontból valamely birtoknak egy idegen által való megszerzése azon előnnyel jár, hogy a vételárt képező pénztőke az országba jön. Ezen előny azonban azonnal elenyészhet, ha a birtok eladója a kapott vételárt külföldre viszi vagy küldi esetleg valamely adósság törlesztésére. Ha pedig a külföldi nem vétel útján, hanem ingyenesen, pl. örökösödés vagy adomány által jut a belföldi ingatlan birtokába, a nemzeti vagyon természetesen nem gyarapszik közvetlenül.

A birtokváltás előnyös vagy hátrányos volta azontúl az új birtokos magatartásától függ. Ha az új földesúr külföldön fogyasztja el birtokának jövedelmét, a nemzet gazdasága ezáltal elveszti a birtok vételárának ellenértékét. Ha azonban az új birtokos állandóan letelepedik az országban és miután birtoka vételárát az országba hozta, annak jövedelmét is itt költi el, a birtokváltás gazdasági szempontból tiszta nyereség az országra nézve. Különösen áll ez, ha a birtok előbbi tulajdonosa is külföldi vagy oly belföldi volt, a ki jövedelmének nagyobb részét külföldön szokta volt elkölteni.

Némileg más eredményre jutunk, ha a kérdést nemzeti szempontból vizsgáljuk. Ez esetben azon eredményre jutunk, hogy mindenestre szerencsétlenség az, ha az országban egy földbirtokot és az ezzel járó politikai és társadalmi befolyást egy oly idegen szerzi meg, a ki az ország közügyeit nem ismeri, azokkal nem törődik, vagy éppen az állam és a nemzet irányában ellenséges érzelmeket táplál. Az ilyen ember akkor is veszélyes az országra nézve, ha nem jön el káros befolyását személyesen érvényesíteni, hanem a magáéhoz hasonló származású és indulatú személyzetet tart birtokán. De ha az új külföldi származású birtokos jóindulatú, hazafias személyzetet alkalmaz, vagy éppen maga is buzgalommal és lelkesedéssel igyekszik új hazája, intézményeit, hagyományait megismerni és annak közéletében résztvenni, a birtokváltás nemzeti szempontból sem válik az ország kárára. Sőt éppen hasznára válik, ha a régi belföldi birtokos közönyös, önző, rosszindulatú ember volt.

Minél vagyonosabb, műveltebb, gazdaságilag előhaladottabb valamely ország, annál valószínűbb, hogy azok, a kik területén földbirtokot vásárolnak, oda is fognak költözni.

Minél élénkebb valamely országban a közszellem, minél inkább érzi minden egyes polgára, hogy érdekei az összesség érdekeitől elválaszthatatlanok, annál valószínűbb, hogy a területére költöző idegenek magukévá fogják tenni a nemzet óhajait, törekvéseit, szellemét.

»Mindenkinek, a kinek vagyon, adatik még és bővelkedni fog; a kinek pedig nincsen, a miije van is elvételik tőle.« (Máté evangéliuma.)

Minél távolabb fekvő országból jön valaki birtokot venni, annál valószínűbb, hogy egészen új hazája fiává lesz. Ritkábban következik ez be a szomszédos országok polgárainál, kik a határszélhez közel vesznek nagyobb birtoktesteket.

A külföldi származású nagybirtokos könnyen megmaradhat régi lakóhelyén, míg a közép- és kisbirtokost megélhetésének érdeke készteti, hogy földjére költözzék, vagy mihamarább elidegenítse ezt. Eredeti nemzetiségüket is csak a nagyobb külföldi birtokosok őrizhetik meg, a kisebbek csak akkor, ha tömegesen költöznek be, vagy az övékhez hasonló származású lakosság közé kerülnek.

Rendszerint gazdaságilag hatalmasabb, nagyobb tőkével rendelkező országok polgárai szoktak hátramaradottabb, szegényebb országok területén, a hol a föld olcsóbb, birtokot szerezni. A tőke átterjedésének egyik alakja ez, épen úgy, mint az ipartelepek létesítése, az államnak nyújtott kölcsönök, a záloglevelek megvétele stb.

Baross János dr. előttünk fekvő munkájában az idegenek birtokszerzésének kérdését főképp nemzeti szempontból tekinti. Dicséretes munkát végzett azzal, hogy az idegenek birtokszerzési képességére vonatkozó régibb magyar törvényeket, valamint több külföldi államban erre nézve fennálló törvényes intézkedéseket összefoglalta. Az idegenek birtokszerzésének kérdését az idegenek bevándorlásának kérdésével kapcsolatban tárgyalja.

Szerző szerint a magyar nemzeti államot az idegenek beköltözése és birtokszerzése által két oldalról fenyegeti veszély. Először onnan, hogy a Lengyel- és Oroszországból, valamint Romániából beözönlő vagyontalan, műveletlen és lelkiismeretlen zsidók uzsorájukkal koldusbotra juttatják, kivándorlásra készítetik, kipusztítják az ország északkeleti részeinek benszülött lakosságát. Másodszor onnan, hogy osztrák és német tőkepénzesek összevásárolják a Magyarországon eladásra kerülő közép- és nagybirtokokat, vadászterületekké alakítanak művelésre vagy fürdőtelepek létesítésére alkalmas földeket, elárasszák az országot idegen, rossz indulatú gazdasági személyzettel és végül külföldön költik el a magyar föld jövedelmét.

Az első baj ellen szerző a következő orvosszereket ajánlja:

1. A honosításnak általában szigorúbb feltételekhez kötése és különösen a keleti (lengyel, orosz, román) zsidók bevándorlásának megakadályozása.

2. Annak eltiltása, hogy idegenek Magyarországon 100 holdnál kisebb birtokokat megszerezhessenek

3. A külföldiek kezén levő ily birtokoknak a telepítés céljaira való kisajátítása.

Szerény nézetem szerint ezen javaslatok közül csupán az első érdemes komoly megvitatásra. Mert a míg egyrészt embertelenség lenne, ha az állam benszülött polgárai egy osztályát különleges intézkedésekkel kiüldöznék határai közül — mint azt egyes keleti államok teszik — addig másrészt kétségen felül áll minden államnak azon joga, hogy népességét a benszülött polgárokon kívül csak olyan idegen bevándor-

lókkal egészítse ki, a kik nemcsak szükségleteiket és igényeiket hozzák magukkal, hanem oly tőkét, tudományt vagy ügyességet is, melylyel új hazájuknak hasznára lehetnek.

A 100 holdnál kisebb birtokok idegenek által való megszerzésének eltiltása egyenesen kárára lenne az országnak. Mert kik szereznek 100 holdnál kisebb birtokokat? Iparosok, a kik gyártelepeket akarnak felállítani, tőkepenészek, a kik lakó-, vagy nyaralóhelyet kívannak maguknak berendezni, végre gazdák, a kik a kis földbirtokot maguk akarják megművelni. Ezek mind oly elemek, a melyeket az államnak épen nem áll érdekében elriasztani. Mert még ha egy lengyel zsidó vesz is egy ily kis földdarabot, ezen tényével már valószínűvé teszi, hogy nem tartozik az »idegen bevándorlók« legrosszabb fajtájához; van pénze, a miért földet vehet és nem kíván uzsorából élni, miután földbe fekteti pénzét. Ha már a benszültött ruthén vagy tót azon meggyőződésre jutott, hogy itthon nem él meg és ki kell vándorolnia, jobb, ha birtokát egy más, bár idegen származású művelő megveszi, mint hogyha az vevő hiányában teljesen parlagon maradna.

A mi végre az idegenek kezén levő kisbirtokoknak telepítési ezélokra való kisajátítását illeti, ez az államnak óriási és a mi fő, hiába-való kiadást okozna, mert a telepesek a régi gazdáik által elhagyott földeken még kevésbé tudnának megélni, mint amazok. Telepítés csak nagy birtokokra történhetik, mert különben nagyon drága; a telepesek nagyobb csoportokban helyezendők el, mert különben elvész a telepítés nemzetpolitikai haszna.

Azon hátrányok elenyésztetésére, melyek abból származnak, hogy idegen tőkepenészek Magyarországon nagy birtokokat vásárolnak össze, Baross dr. a következő eszközöket ajánlja:

1. Egy országos bizottság engedélyétől tételessék függővé, hogy egy idegen állampolgár megszerezhet-e egy bizonyos birtokot?

2. Az idegen vevők kizárása folytán beálló föld-ár-depressión az állam segítsen az által, hogy az eladásra kerülő birtokokat, melyekre csak külföldi vevő akad, telepítési célokra megszerzi. Ugyanazon célra kisajátítandók a már külföldiek kezén levő birtokok is.

3. Gazdatisztekül az idegen birtokosok — épen úgy, mint a jogi személyek — csak belföldieket alkalmazhassanak.

Ezen javaslatok közül az első egy nehézkes burokratikus gépezettel gazdagítaná az országot, a milyeneknek pedig már eddig sem voltunk híján. Ez a bizottság vagy elnéző lenne és nem teljesítené feladatát, vagy a külföldi vevők elriasztásával a magyar földbirtok oly árhanatlását idézné elő, mely a hitelviszonyokra is visszahatna és tetemesen siettetné a földbirtokos osztály tönkretűlését. Ezen nem segíthetnének az államnak a második javaslat szerint telepítési célokra történendő vásárlásai sem, mert a magyar állam nem elég gazdag ahhoz, hogy minden eladó és minden idegen kézen levő birtokot összevásároljon telepítési célokra, akár alkalmasak arra ezen birtokok, akár nem. A harmadik javaslat gyakorlati keresztülvitele is kérdés, hogy épen áldásos lenne-e az ország mezőgazdaságára nézve, mert az idegen gazdatisztek gyakran oly ismereteket és tapasztalatokat hoznak magukkal, melyek termékenyítőleg hatnak egy egész vidék gazdaságára.

Ha közelebbről tekintjük a dolgot, azt fogjuk látni, hogy az idegen származású közép- és nagybirtokos politikai és társadalmi magatartására, a nemzet szempontjából való értékére nézve alig különbözik ősmagyar szomszédaitól. Ha középirtokos épen úgy földjén lakik, vagy másfelé, hivatalokban keres jobb megélhetést. Azonban ő maga, vagy

utódja okvetlenül felhagy a hivataloskodással és végkép magyar földesúr lesz, vagy túlad földjén. Ha pedig nagybirtokos, vagy épen uradalom tulajdonosa, épen úgy megosztja idejét birtoka és valamely nagy város, igen gyakran Bécs között. Ez utóbbi tekintetben épen nem alaptalan a magyar származású, sőt hitbizománytulajdonos főurak nagy részének tett azon szemrehányás, hogy az ország földjének jövedelmét külföldön költik el. Még a hazafiúi érzés tekintetében sincs oly igen nagy különbség. Ha csak egy félszázaddal ezelőtt lezajlott szabadságharcunk történetét végiglapozzuk, mennyi idegen származású, külföldi születésű nemes és polgár nevére akadunk, a kik a szabadság szent eszméiért a magyar nemzet zászlói alatt küzdöttek és haltak meg! Nem lett volna-e jobb, ha ezek kezén lettek volna azon nagy birtokok, melyeknek ősmagyar nemes származú tulajdonosai hazájukat, nemzetüket ama válságos időben cserben hagyták?

Baross dr. különben igen figyelemreméltó munkájában az idegenek birtokszerzésének nagyobb önálló jelentőséget tulajdonít, mint a mely azt valósággal megilleti. Semmiféle idegen hatalomnak nem áll módjában a magyar földbirtokosokat akarataik ellen arra készíteni, hogy földjeiket külföldieknek adják el. Ha ezt mégis teszik, ez megegyezik érdekeikkel, tehát nem hajlandók, vagy nem képesek birtokaikat tovább megtartani. Ez már az általános gazdasági fejlődés — megengedem, hogy egy nem teljesen egészséges gazdasági fejlődés — következménye, tünete, melyen nagyon keveset javítana, sőt sok tekintetben ronthatna az, ha teljesen megakadályoznók, hogy az idegenek nálunk birtokot szerezzenek. Ha sikerül a kisebb és nagyobb földbirtokososztály gazdasági erejét fokozni, ha a gazda, műveltebb, felvilágosodottabb, takarékosabb lesz, könnyebben jut hitelhez, kevésbbé lesz kiszolgáltatva különböző származású és vallású uzsorásainak és kiaknázóinak, akkor majd jobban meg is fogja kezében tartani a haza szent földjét. Az idegenek birtokszerzésének következményei sem súlyosabbak, mint például sok magyar mágnásnak bécsi költségei. Ha az udvarral és a közös központi intézményekkel együtt ezen magyar mágnások Magyarországra költöznének, majd velük jönnének a Magyarországból földbirtokkal rendelkező osztrák és német főurak és tőkepezészek is. Sokan, különösen a kisebbek közül, eddig is ideköltöztek már; magamnak is van szerencsém a szerző által munkájához függelékként csatolt jegyzékbe foglalt külföldi származású földbirtokosok egynémelyikét ismerni, és azok épen szívükben és nyelvükben egyaránt magyarok.

Mielőtt ezen ismertetést befejezném, dicsérőleg kell kiemelnem azon tárgyilagosságot, melylyel a szerző Széchényi Imre grófnak, Beksics Gusztávnak és Mérey Lajosnak az övétől több tekintetben eltérő álláspontjait kifejtette.

Dr. Farkas Geiza.

A római jog történelme.

»A római jog történelme. Az alapintézmények az első alakulás szerint. Írta: Dr. Farkas Lajos, a kolozsvári tud. egyetemen a római jog ny. r. tanára. I. kötet: Második javított kiadás. Stein János m. kir. egyet. könyvkereskedése Kolozsvár, 1900. Ara 8 korona.« (437 lap.)

Valahányszor vidéki nyomdából egy-egy nagyobb szabású tudományos munka kerül a könyvpiacra, az első észrevétel, melynek minden ily könyv ismertetésénél kifejezést szeretnénk adni, annak az örven-

detes ténynek a constatálása, hogy lassanként nálunk is kifejlődnek azok az erőteljes vidéki tudományos központok, melyek nélkül egyetemes és egységes tudományos fejlődésről szólni nem lehet. A német tudományos irodalmat elsősorban a vidéki szellemi központok nemes versenye tette nagygyá. Magyarországi állapotaink e tekintetben még siralmas képet mutatnak. Budapest, hová kormánypolitikánk mindent összehalmozott, elemi erővel vonzza magához az ország szellemi életének úgyszólván minden megnyilvánulását, lehetetlenné teszi a tudományos versenyt, kizárólagosan uralja a vevőközöniséget, úgy, hogy a mit a vidéki író vidéken nyomtat ki, az ki van ugyan nyomtatva, de »napvilágot — legtöbbször — nem lát«, mert a nagy nyilvánosság a budapesti kiadó czég nevéhez fűződik, s a vidéki író munkáját, gondolatait nem termékenyíti meg a köztudattal való összeolvadása. El kell ismernünk azonban, hogy a helyzet a jövő szép reményeivel biztatva már is kezd lassanként átalakulni. A tudomány mindenütt tudomány, bármilyen rejtett kis fészekben is álljon a tudósnak íróasztala. S miként a világ-egyetemben a világok keletkezése a centrifugai és centripetalis erők összeműködése s az izzó gáztömegek, ködfoltok központi sűrűsödése következtében történt, ugyanezen természetes folyamatnak képét látjuk nagyban és kicsinyben mindenütt; ugyanez nyilvánul meg a szellemi élet focusainak megalakulásában is. Eddig egész tudományos életünk Budapest felé vonzódva ez egyetlen központ körül keringett. Oda sűrűsödött, oda rakódott le minden tudásunk, tudományos törekvéseinknek valamennyi eredménye. Ma már ott állunk, hogy a legszélső körzeteken oly erős központfutó erők, oly tudományos lendület támad, mely a tömeg általános összetartó, központ felé vonzó erejét felülmúlja s ezzel leválik az első gyűrű, mely most már önmagában s önállóan sűrűsíti össze a maga központját. Elő bizonyosága tudományos életünk ez előretörő fejlődésének az előttünk fekvő könyv is. Egy alapvető munka, melynek minden sora mögött évtizedek munkássága és szorgalma rejlik s mely egymagában többet mond és többet tanít, mint egy egész könyvtár. Nem készült a nagyközöniség számára, hanem a hivatottak kis körének van szánva, s így az új kiadás szüksége egymagában is többet mond belső becséről, mint a megjelenése fölötti esetleges obligat újjongás. Valóban méltóan csak úgy fogadhatja a hozzáértő közöniség dr. *Farkas* »Római jogát«, ha mellőzve annak ünneplését, a miről maga a II-ik kiadás ténye úgyszólván jobban tesz tanúságot, igyekszik vele minél részletesebben megismerkedni.

A könyv a római állam alapintézményeit tárgyalja az első alakulás szerint. Az örökösödési és perjog kimaradtak belőle s az I. kötet csak a közjoggal s a magánjog nem érintett részeivel foglalkozik. Az örökösödési jog a II. kötet első füzeteképen pár éve jelent meg, s kétségkívül nagyban emelte volna a kötet értékét, ha szerző a jelen második kiadásnál az örökösödési jogot szintén fölvette volna. Nem fektetve azonban súlyt e körülményre, szerző munkájának tartalmáról a következőkben számolhatunk be: Az I. szakasz (Az alkotmány alapintézményei) bevezetésében utalást találunk arra a generális szempontra, melyet Róma intézményeinek vizsgálatánál mellőznünk nem szabad. A »*rontana proprietatis*« ez és a *conservatismus*, melyek magyarázatot adnak az állam alapintézményei fejlődésében nyilvánuló ama csodálatos tervszerűségről, melyet nagy előszeretettel igyekeztek sokan a későbbi korok tudós reflexiojaképpen tekinteni. Igazolja szerző, hogy e felfogás mennyire téves, s fejtegetései az Imperium, magistratus, a comitia és senatus, a vallás mint államintézmény, a populus és civitas tekintetében álláspontját tel-

jesen meggyőzővé teszik. Az alkotmány ezen alapintézményeiben a községnek, az összességnek ideális léte érvényesül, alkalmas szerveket nyer t. i. a végre, hogy saját alanyisága tevékenyülhessen. Az állam történelmi létczélja azonban első sorban az, hogy az egyes egyén az ő önczélúságának minél teljesebb és tökéletesebb megvalósulhatásához juthasson. S így az állami fejlődés, a községi társulás az alkotmányi alapintézményeknél meg nem állhat, hanem szükséges, hogy az egyéni lét viszonyát az államihoz, szintén, mint azzal egyenrangú originarius szervezeti feladatot meghatározza. Ezzel a felfogással megyén át a szerző munkájának »Az egyéni (magán) jogosultság köre« ez. második szakaszára, s a történelmi iskola szempontjából tárgyalja a magánjog elvlását a közjogtól, foglalkozik a »*jus publicum*« és »*jus privatum*« fogalmi elkülönítésével s aztán a *családjog* (II. szakasz II. fejezet) és *vagyonjog* (II. szakasz. III. fejezet),⁴) Dologi jogok, szolgálmatk; B) obligatio intézményeinek tüzetes fejtegetésével befejezi kötetét. Kétségtelenül a munka legértékesebb része ez. Míg a közjogi intézmények jelentősége napjainkban — bármily sok tanúsággal is — de csak a jogtörténelemre tartozik, addig Róma ősmagánjogában már ott találjuk azokat a hatalmas fundamentumokat, azokat a nagy jogelveket, melyek gerinczét képezik máig is az egész világ magánjogának. A jogi tudásnak és bölcseségnek kimeríthetetlen tárházába lépünk, ha avatott kezek vezetnek be a római jog institutióinak tanulmányozásába. Szerző munkája ezt a biztos vezérfonalat adja kezünkbe, mely első sorban a hasonló tárgyú munkák szemfényvesztésétől óvja meg olvasóját. A római jog stúdiumát különösen a források használata nehezíti meg. E források kiválasztása, helyes magyarázata, és csoportosításától igen sok függ, nemcsak azért, mert gyakran ellentmondók, de mert az egyeseknél közölt és hivatkozott forráshelyek megbízhatósága kellő ellenőrzés nélkül nagyon is kétséges. E tekintetben dr. *Farkas* könyve megbecsülhetetlen szolgálatot nyújt. Nem találunk fejtegetései során állítást, mely a rendelkezésre álló és *eredeti* forrástanulmányok közben felkutatott adatokkal igazolva ne volna. Önálló felfogása mindenütt kidomborodik s könyvének a rendes római jogi compendiumoktól, első pillanatra tán bizalmatlanságot keltő eltérő rendszere is a mellett tanúskodik, hogy jogtörténelmi irodalmunk, a mennyire sokat nyert vele, ép annyire büszke is lehet egyik legkiválóbb termékének e második kiadására.

A külső kiállítás csinja a belső tartalomnak megfelel s a kiadó czéget dícséri.

— t

A gyülekezeti jog.

A gyülekezeti jog. Írta Dr. Rényi József. Budapest, 1900. Kilián Frigyes utóda.

Benne vagyunk a magyar jogállam kiépítésének nagy munkájában. Allítólag benne vagyunk már évtizedek óta. Az objectiv kritika azonban nem fogja tagadhatni, hogy lassú munkát végzünk. Bárha azután alapos és okos munka volna.

Már néhányszor foglalkoztatta e lap hasábjait a közigazgatási reform nagy kérdése, melynek e munka egyik legfontosabb részét tárgyalja.

Nem tagadhattuk meg annak kifejezését, mennyire sajnós, hogy a szakirodalom, a tudományos publicisztika teljesen elhanyagolta e nagy kérdés

előkészítését és e helyen máris kifejezésre talált azon nézetünk szerint is helyes tan, hogy a reform kényes kérdése nem az, hogy államilag kinevezett vagy választott közeg üljön-e a hivatalokban, hanem igenis az, mennyire építtetnek ki a jogintézmények, mennyire biztosíthatnak a szabadságjogok, természetesen el nem hanyagolva a milliónyi közszükséglet olcsó és észszerű kielégítését.

A közigazgatási reform ilyen materialis és nem formai megoldását látszik keresni dr. Rényi József is.

A gyülekezeti jog nálunk szabályozatlan területén fényesen ki lehet mutatni a fentiek igazságát.

A szabad gyülekezeti jog, körülvéve törvénybeli cautélákkal, menedéke a közszabadságnak egy megcsontosodott bürocratiával szemben is, viszont a municipiumokra támaszkodó közigazgatás is el tudja fojtani a szabad gyülekezési jog útján megnyilatkozni akaró szabad közvéleményt. Erre meg is voltak a példák és érdekesen ismerteti a mű az 1878-ban, majd pedig az 1898-ban történt reactionárius ízű kísérleteket.

A könyvben megtaláljuk az egész külföldi idevágó törvényhozásnak, sőt a hatósági gyakorlatnak is az ismertetését, és Rényi nem habozik állást foglalni a különböző rendszerek közepette.

Allásfoglalása kettős irányú, de lege lata és de lege ferenda.

De lege lata is állást kellett foglalnia, mert a magyar gyülekezési jog mineműsége éles controverziákra adott már alkalmat, és találunk nézeteket, melyek a legridegebb conservativismus és a legtúlzottabb radicalismus között variálnak.

Nem kisebb ember, mint Csemegi Károly, a gyülekezési jogot »rendelet által megállapított jog« nak mondja.

Radicalisaink pedig abból, hogy a törvényhozás absolute nem foglalkozott vele, a teljes korlátlan szabadságot vélték kiokoskodhatni, melylyel azután semmiféle hatósági ellenőrzés össze nem fér.

Rényi saját nézetét a magyar alkotmány szellemére alapítja. Ő is teljes szabadságot követel a 48-iki törvények értelmében a polgárok gyülekezetei részére, azonban ugyancsak az alkotmányból, a ministeriumnak a közrendért való felelősségéből deriválja a hatósági ellenőrzés jogát, sőt köteleességét is.

Ezen korlátok között mozog szerinte a magyar gyülekezeti jog és így meggyőződhetünk arról, hogy nem is annyira a szabadságjogi elv, mint inkább a szabályozás részletei tennének szükségessé törvényhozási szabályozást.

Ilyen részletek a felelősség kérdése a gyülekezet magatartásáért, a a hatósági képviselő és beavatkozás kérdése.

Rényi már most a gyülekezeti jog törvényhozási szabályozása alkalomával a jogrendszerünkben mintegy benn rejlő elvet akarná megvalósítani: legyen teljes szabadság, de egyszersmind uralkodjék teljes nyíltság honpolgárok és hatóság között. Vagyis a hatóság minden mozgalomról bírjon tudomással, anélkül, hogy a gyülekezet megtartása engedélyétől függne. Ez az úgynevezett bejelentési rendszer. Ennek megnyugtató voltát bizonyítják a külföldi példák is és azt hisszük, hogy Rényi könyvét mindenki meggyőzve az előadottak igazságáról fogja letenni.

Dr. N—y.

Az örökös főrendiség eredete.

(Az örökös főrendiség eredete Magyarországon. A budapesti kir. m. tudományegyetemen pályadíjjal jutalmazott tanulmány. Irta Schiller Bódog. Előszóval ellátta dr. Timon Akos. Budapest Kilián Frigyes utóda. 1900. Ara 7 korona)

Az örökös főrendiség keletkezése a nyugati államokban már rég a megoldott kérdések közé tartozik. Miképen lettek a hűbériség kapcsán az eredetileg országos kormányközegekből született herzogok, gráfok, miképen szülte az immunitás a liber báróságot, — annyira kézen fekvő valami, hogy magyaráztatás nélkül is könnyű megérteni. De hogyan fejlődött nálunk örökös, születési főrendiség, — hol még Verbóczy is az összes nemesek egy ugyanazon szabadságáról beszél; hogyan létesült a született comes-ség, holott nálunk a comitatus mindvégig megtartotta országos kormánykerület jellegét; miképen vált apáról fiúra szállóvá a báróság, mi a közkormányzatban részesedés nagyobb fokát jelentette; hogyan állt elő a hercegi cím, holott ennek megfelelő méltóság nem is létezett (mert hisz a »dux«-ok a királyi család tagjai valának) mind is kérdések, melyek teljesen tisztázva máig sincsenek, melyekkel foglalkozni épen azért nagyon is érdemes munka.

A mi viszonyaink között már az magában figyelmet érdemlő dolog, ha egy ilyen kérdéseket tárgyzó könyv megíródik. Jogtörténelmi irodalmunk szegénysége szinte avult, de még — sajnos — mindig actualis panasz. Sajátságos, de igaz, hogy a külföld középkori jogintézményeiről jobban tájékozhatjuk magunkat magyar művekből, mint saját jogtörténetünk számos kérdéséről. Egy egész nemzedék kitartó munkája volna szükséges a sok homályban levő kérdés megvilágítására s csak azután kerülhetne sor arra, a mit az Akadémia már most igényel: hogy írassék meg a magyar alkotmány és jogtörténelem kézikönyve.

Emeli a mű érdekességét, hogy egészen fiatal embertől származik. Schiller Bódog neve ugyan nem ismeretlen a jog és államtudományokkal foglalkozók előtt, de azért nem mindennapi tünemény, hogy egy testes, s hozzá bizonyos fokig úttörő kötet mint az egyetemen koszorúzott jelenik meg.

Az előkelő örökös jogi állás kifejlődésének jogi alapja és menetről szóló rész nyitja meg az értékes tanulmányt, minek folyamán a nagybirtokos urak magánjogú részvételéről a királyi tanácsban s a tágabb királyi tanácsról értekeznek. Ez a nagyobb, de — szemben a továbbiakkal — aránylag csekélyebb érdekességű rész. A mivel nincsen az mondva, mintha a munka eme része nem nagy és komoly tanulmányok eredménye volna. Ki a művet a tanulmány rendszerességének szempontjából veszi vizsgálat alá, talán meg fogja jegyezni, hogy ez a rész aránytalanul hosszúra nyúlik és sok olyan kérdést is felölel, melyek a tulajdonképeni tárggyal nincsenek szoros összefüggésben; de ha azt nézzük, hogy ime egy jogtörténész, a ki többet ad, mint amire köteles, a ki — bár nem okvetlen feladata — iparkodik nagyobb világosságba helyezni egy kétségkívül nagy jelentőségű alkotmányi intézményünket: a szent systema nevében hangzó gáncs bizonynyal elmarad.

A nagyobb királyi tanács szervezete, a tulajdonképeni királyi tanácshoz való viszonya, az államügyek intézésében való szerepe lehető részletességgel vannak tárgyalva. Fogalmat nyerhetni, mily befolyással bírt a törvényhozásra, a király uralkodói jogaira, sőt magántermészetű

ügyeire, az állam hivatalok betöltésére, a kül-, had- és pénzügyekre, az egyházközüli felségjogokra, a gazdasági és belügyi igazgatásra, látjuk a királyi tanácsot, mint legfőbb bíróságot, mint szükség esetén a királyi jogok gyakorlóját. Minden állítás törvényi és okmányos adatokkal van igazolva s be kell ismernünk, hogy a királyi tanács feladatait illetőleg ily bő összeállítást eddig nem olvastunk. Végül a tanács tárgyalásának ügyrendjéről, az ülések helyéről, idejéről találunk adatokat, melyek — ha fogyatékosak is — becsesek annyiból, mert itt már tisztán saját erejére volt utalva a szerző. Remélni lehet, hogy e kérdéseket később még nagyobb részletességgel fogjuk ismertetve látni a szerző tollából.

Az első részhez tartozik még, de czélzatosan külön teszünk említést a III. fejezetről, mely az országgyűlésen való személyes részvételnek, mint a nemességnek csupán egy meghatározott körét megillető jognak kifejlődése címét viseli. Ez is egy olyan cím, mely megérdemel egy egész könyvet. Hiszen azt mindnyájan tudjuk, hogy régen minden nemesnek joga (sőt kötelessége) volt az országgyűlésén megjelenni s hogy e jog élvezetében később csak azok maradtak meg, kik tagjai voltak a nagyobb királyi tanácsnak. Azt is, hogy a két táblára válás az azt véglegesítő 1608-iki törvény előtt már bekövetkezett, de a fejlődés folyama, a törvénynapok és országgyűlések közötti különbség, a nemesek gyülekezete és a tágabb királyi tanács közötti viszony még mind a teljesebb megvilágítást váró kérdések közé tartoznak. Szerzőnek a maga elé tűzött czél tekintetéből nem volt szükséges, sőt nem is lehetett e tekintetben kimerítő adatokat nyújtani, de a főrendiház alakulására, a nemesek közjogi egységének megbontására nézve mégis sok érdekes dolgot nyílik alkalom olvasni fejtegetései révén s Örömmel constatálhatni, hogy eme résznél sem szűnik meg saját eszméi szerint alkotni elénk a fejlődés képét.

Nézetünk szerint mégis legnagyobb érdekléssel bir a munka második része, mely az örökös főrendi címek eredetéről szól. Sorra veszi a grófi, bárói és hercegi címeket s azoknak kifejlődését. A grófi cím eredetét a horvátországi örökös főispánságokban s némely magyarországi immunitásokban keresi; a bárói címről azt tartja, hogy az igenis a tulajdonképeni báróságban gyökerezik, végül a hercegi címet illetőleg sorolja fel az okokat, melyeknél fogva e címet egészen idegenből átültetettnek vallja. A mit könyvének e részében mond, azt körülbelül az utolsó szög alá lehet írni.

A hogy a könyv végére érek, szinte önvád fog el, hogy jogtörténeti irodalmunk szegénységéről panaszkodom. Hát nem okosabb dolog volna a valóság letagadásával azzal dicsekedni: lám, nálunk ilyen munka kerül ki egy egyetemi pályázatról!

Sajnos, hogy csak a valóság letagadásával lehetne így beszélni. De annál méltánylást érdemlőbb szerző munkássága. Ő a legjobb úton halad s ha még stílusát vonzóbbá tudja tenni, akkor, midőn nem kell a »kezdet nehézségeivel s az előmunkálatok hiányaival« küzdenie, nevét az ünnepeltek közé emelheti.

Dr. Kun Béla.

A művészet hatása.

(Írta Milhoffer Sándor. Budapest, Dobrowszky és Franke kiadása. 1900.)

Ez a könyv a művészet és az erkölcs egymáshoz való viszonyának nagy és érdekes problémáját öleli fel. A címe azt a reményt kel-

tette fel bennünk, hogy szerző kellőképen átérezte a feladatot, melyhez fogott, mert valóban az említett probléma a művészet hatásának a kérdése.

Milyen ez a hatás az egyesre és a társadalom életében? Mennyiben járul hozzá azon tényezők munkájához, melyek az emberi élet tartalmát kiteszik? Vagy más szavakkal, elfogadva Darwin halhatatlan elvét: »Nincs az organikus természetnek egyetlen olyan ténye sem, mely ne lenne, vagy ne lett volna egykor hasznos azokra azon egyénekre, vagy azokra a fajokra, melyek általa érintve vannak«, keresni kellene, hogy a művészet hasznossága miben áll ?

Ezeknek a kérdéseknek jelentőségét és horderejét tisztán kell látni annak, a ki ehhez a bonyolult feladathoz hozzányúl.

Fájdalom, hamar észre kellett vennünk, hogy szerző munkája és módszere a tudományos eredményekre jutásnak még a reményét is kizárja.

Az esztetikai tudománynak napjainkban két módszere van.

Az egyik, a régibb s talán még ma is az uralkodó, melyet Fechner, az új irány úttörője »*Asthetik von Oben*«-nak nevezett el.

Megfelel a társadalmi tudományok régibb általános módszerének. Bizonyos elveket mint adottakat fogad el és az esztetikailag művelt lelkek subjectiv ítéleteit mint törvényeket ismeri el. Módszere kizárólag annak a pszichológiai hatásnak elemzéséből áll, melyet egyes műrecek az esztetikailag magas fejlettségi fokon álló lelkekre gyakorolnak s mely megfigyeléseket, mint a művészi alkotás törvényeit állítják oda, egészen úgy, mint a régibb moráltudomány az erkölcsileg kiváló emberek erkölcsi meggyőződéseit, mint az erkölcs törvényeit tekintette.

Ennek a módszernek is kétségtelenül megvannak a maga érdemei, melyeket a szép természettudománya sem fog nélkülözhetni. Pl. egy Lessing, egy Schiller, egy Cherbuliez, egy Brandes, egy Gyulai stb. számos fejtegetését, melyek hű s néha örök képei annak a hatásnak, melyet egy-egy műrecek némely kiváló kedélyre és szellemre gyakorol.

De a társadalmi tudományok fejlődésével karöltve be kezdték látni az emberek, hogy az esztetikának kizárólag ezen szempontból való művelése nem elegendő, hogy az nagy mértékben anthropomorph és szilárd tudományos eredményekre csak ritkán — s akkor is szinte jó szerencse folytán — vezet. Mindinkább felismerték, hogy a szép, épp úgy mint a jog, erkölcs, vallás nem egy elszigetelt, örök. belénkoltott elv, hanem hogy az is elemi tényezőkből nőtt nagyra, kölcsönhatásban az egyéni és társadalmi élet összes más tényezőivel. A Darwin, ^jipencer, Helmoltz, Allen, Gurney, Guyan, Fechner, Taine, Grosse stb. nevei mint vezetők ragyognak a szép tudományának új módszerében, az »*Asthetik von Unten*«-ben. Előre kellett bocsátani ezeket a már többször általunk is érintett dolgokat, hogy ítéletünket e művel szemben indokoljuk.

Szerző a régi iskolához tartozik, de legkevésbé annak kiváló képviselőihez. Valóságos citatum-gyűjtemény ez a könyv s az sem a legjavából szedve. Finomabb elemzésre alig akadunk, legfeljebb egy-egy jobb idézetben. A fogalmak körülhatárolásának szükségét szerző nem érzi. Az erkölcs és erkölcstelenség kérdésében alig lát egyebet, mint annak a nemi életre vonatkozó terét. Önképzőkori dolgozatra emlékeztető apodiktikussággal állítja fel tételét, hogy a művészet az érzékekre hatni nem akar. Ha szerzőnk citátumok gyűjtése helyett kissé foglalkozott volna a modern szociológusokkal, beláta volna bizonyára, hogy milyen igaz van *Allen Grant*nak, mikor azt tartja, hogy az általa annyira perhorrescált érzékiség a nemi ösztön — horribile dictu! — a művészetek

egy igen tetemes részét tette ki a múltban és fogja kitenni a jövőben. Ezek elmondása után könnyű lesz belátni, hogy meddő munkát végeznénk, ha a szerző fejtegetéseit a részletekben is bírálgatnók. Apriorisztikus tételén kívül nincs azokban semmi szerves vagy vezető gondolat.

Nem is lehet az másképp egy könyvecskében, mely Aristoteles, Buffon, D'Alambert, Cicero, Plutarchos, Petronius, Rousseau, Napóleon, Horatius, Martialis, Boileau, Charbuliez, Schiller, Uschold, Montesquien stb. stb. egy-egy kiszakított mondatából van összerakva.

Ha szerző az ilyes »irodalomtörténeti« tanulmányt szereti, hasznosabb munkát végzett volna, ha a kérdésre vonatkozó elméletek kritikai méltatását, vagy akár chronologikus kivonatát nyújtotta volna.

Dr. Jászi Oszkár.

KORTÖRTÉNETI SZEMLE.

A magyar politikai életnek az elmúlt hónapban három körülmény adta meg jellegét: először két magában véve is eléggé jelentős, de symptomatikus voltánál fogva még fontosabb törvényjavaslat elfogadása, másodsor egy sajtóságsos hajsza, mely a képviselői összeférhetlenség ellenőrzésének ürügye alatt a magyar parlament tekintélye ellen indult meg és végül harmadszor a delegációk tárgyalása, mely ezúttal egy új mozzanatra, Bosznia ügyeire terelte a közfigyelmet. Mindhárom esemény megérdemli, hogy röviden foglalkozzunk velük.

Az országgyűlés által a szeszcontigensre és a tőzsdeadóra vonatkozólag elfogadott törvényjavaslatok világos jeléül szolgáltak annak, hogy az egyoldalú érdekpolitikát követő agrárkörök befolyása nálunk is növekvőben van. Korántsem akarjuk azt mondani, hogy akár az egyik, akár a másik törvényjavaslat teljesen indokolatlan lett volna, sőt elismerjük, hogy súlyos érveket lehet felhozni úgy az egyik, mint a másik javaslat mellett. Ez azonban nem változtat azon, hogy mindkét javaslat az agrárkörök féktelen agitációjának eredménye és hogy az agrárkörök a két javaslat létrejöttét saját diadalukként ünnepelték. A diadal szerintük sem volt teljes, de felkölthette bennük azt a reményt, hogy még erősebb szervezkedés, még fokozottabb agitáció mellett sikerülniök fog egész győzelmet is elérni. A mitől bennünket Isten óvjon.

Az összeférhetlenségi hajsztát Ugron Gábor egy állítólagos összeférhetlenségi esete, a hadsereg számára elvállalt zabszállításai indították meg. Hogy a kérdéses esetben az összeférhetlenség fenforgott-e, annak vitatása nem ide tartozik. Tán nem is annyira a képviselői állással voltak összeférhetetlenek e szállítások, mint inkább az ellenzéki pártvezér állásával, különösen pedig a puritán erkölcsű Cato szerepével, melyet Ugron oly szívesen szeretett játszani. Elég az hozzá, hogy az eset nagy port vert fel és csakhamar a mai társadalmi szervezet esküdt ellenségei, a szociáldemokraták is rájöttek arra, hogy az a fegyver, a melyet oly közel múltban az ellenzék használt fel oly kiváló sikerrel politikai ellenfeleinek diskreditálására, kiváló szolgálatokat tehet az egész parlamentarismus diskreditálására is. A naponként tuczatjával beérkező összeférhetlenségi bejelentéseknek sem törvényes, sem erkölcsi alapjuk nincs, azok egy üres hajszára vallanak, a melynek egyedüli eredménye az lehet, hogy nevétségessé tegye azt az igen komoly kérdést, a mely itt szóban forog.

A mi Boszniát illeti, erre egy deputáció terelte a figyelmet, mely a hercegovinai mohamedánok köréből feljött a magyar fővárosba, hogy itt a delegációk tárgyalásai folyamán a mohamedánok sérelmeit szóba hozza. Mérvadó helyen keveset sikerült elérniök, ellenben a magyar sajtó helyt adott panaszaiknak a lapok napról-napra a leghevesebb támadásokat intézték a boszniai kormány ellen s úgy állították oda a dolgot, mintha Hercegovinában valóságos rémuralom léteznék.

Ma már egészen kétségtelen, hogy a magyar sajtó némileg képes és legalább is egyoldalú információk alapján járt el. Az önkormányzatra, a melyet a bosznnyákok a királyhoz intézett kérvényeikben kérnek, Bosznia lakói ma még nem elég érettek. Ha ez bizonyítékokra szorul, úgy mindenki megtalálhatja azokat abban a füzetben, melyet a boszniai panaszlók maguk nyomtatásban is kiadtak »Spisi muhamedanske narodne deputacije« cím alatt és mely a királyhoz intézett kérvényeiken kívül tartalmazza azon alapszabályoknak tervezetét is, a melyekkel a szervezendő autonóm testületek jogait körül akarják írni. Ha ezek a szabályok érvényre jutnának, Hercegovinában (mert tulajdonképen csak erről van szó) nem a közös kormány uralkodnék többé, hanem a mostari mufti.

A külpolitikai eseményeket május havában királyunknak Berlinben tett látogatása vezeti be. Nem tartozunk azok közé, kik az ily uralkodói találkozásokat rögtön a világtörténeti jelentőségű események sorába igtatják. Ezúttal semmi újat nem jelenthetett a berlini találkozás. A hármasszövetség politikája ma is egy nyitott könyv, a melynek minden lapjáról csak békés törekvéseket lehet leolvasni, a berlini találkozás legföljebb aláhúzta, felfrjssítette a betűket, a melyekkel a béketörekvések belé vannak írva. És utóvégre ez is valami, különösen ha szem előtt tartjuk, hogy az utóbbi időben elegendő voltak, kik úgy tettették magukat, mintha már nem látnák a betűket.

A többi államok meglehetősen mozgalmassá képet mutatnak. *Ausztriában* a parlamenti béke máig sem haladt előre egy lépéssel sem. A képviselőház tartott ugyan üléseket, a csehek azonban teljesen megakadályozták még a legszükségesebb javaslatok elintézését is. A költségvetési provisoriumot első olvasásban is megobstruálták, a kilencz órai munkaidőről szóló javaslat a socialpolitikai bizottságban akadt meg, az ipartörvény, a költségvetés és az alpesi vasutak ügyének elintézése egy lépéssel sem haladt előre. Június hava közeledik s vele együtt közeledik a híres »utolsó pillanat« is, a melyben a kormány kétségbeesésében mindig az ülések elnapolásához és a 14-ik szakasz alkalmazásához fordul. *Ausztria* ehhez már hozzászólt.

Németországban a hamvaiból újra feltámadt lex Heinze-t a szabadelvű ellenzék egy végnélküli unalmas vitába fulasztotta bele. Lehet a vitát obstructionnak is nevezni, — hisz kétségtelenül ilyen céljai voltak, — de ez az obstructió a német parlament tekintélyéből semmit sem vont le. A döntő pillanatban az összes pártok a kellő higgadtságot és államférfias belátást mutatták. A compromissum értelmében a törvény első 184 szakasza változatlanul megmarad, a »színházi szakasz«, a »kirakati szakasz« és a »művészeti szakasz« azonban teljesen elesnek. Ez az eredmény határozottan a szabadelvűség diadalát jelenti.

Hevesen küzd *Franciaországban* Waldeck-Rousseau cabinetje a mindinkább növekedő reactionárius pártok ellen, a melyeknek néha látható, néha láthatatlan fejük Méline volt miniszterelnök, ki elveit a múlt hó végén egy nagy beszédében fejtette ki. A politikában ugyan a mesterséghez tartozik, hogy az ember saját hibáinak rossz következményeit ellenfeleire tolja, de az a hypocrisis, a melylyel Méline e mesterségét gyakorolta, majdnem túlmegy már a politikai tisztesség határán. Szerinte ő maga, ő a ki Dreyfust dupla vasra verette, Picquart-t elcsukatta, Esterházy-t megszökni engedte, képviselné az igazságosság és béke politikáját, Waldeck-Rousseau pedig a politikai üldözések politikáját. És úgy látszik, akad *Franciaországban* ember, a ki ezt el is hiszi, mert az utóbbi községi választások Párizs községi képviselőjét egészen

nationalista, azaz reactionárius többség kezeibe juttatták. Bár Párizson kívül a választások a köztársaság fényes győzelmével végződtek, a nacionalisták meg lehetnek elégedve az eredménnyel, hisz Gambetta szerint Franciaországban nem lehet Párizs ellen kormányozni. A képviselőházban Waldeck-Rousseau az elmúlt két hét folyamán háromszor is ki voli téve a bukás veszélyének. A szavazások annak bizonyítékát adták, hogy a cabinet jelenleg körülbelül 50 szavazatnyi többséggel rendelkezik. A többség, mely többnyire radicalisokból és socialistakból áll, nem nagy, de egyelőre úgy látszik eléggé megbízható. Van ugyan nemi ellentmondás abban, hogy egy Waldeck-Rousseau politikai múltjával bíró ember most kénytelen a socialistákra támaszkodni, de utóvégre ez a kisebbik baj. Hisz azok az emberek, kik elméletben az egek felé törnek, a gyakorlatban mégis szivesebben a realitások terén maradnak, vagyis más szóval a socialdemokraták igen jó bourgeois-ministereknek bizonyultak.

Az *olasz* parlament május 15-én a legzajosabb jelenetek közt kezdte meg működését, mely különben nem sokáig tartott. A szélsőbal ismét megkezdte az obstructiót, a mire csakhamar a kamara felosztása következett be. A választások kimenetelétől függ, hogy a nagy alkotmányos küzdelemből ki fog győztesként kikerülni. Meglehetősen nagy zavargások voltak *Spanyolországban* is, hol adómegettagadással tüntettek a conservativ cabinet ellen, melynek reconstructiója, úgy látszik, nem elégítette ki a közvéleményt. A zavargásokat elfojtották, de azért azok nem kevésbé adhatnak aggodalmakra okot. Kedvezőbb képet mutat fel *Belgium*, a hol a klerikálisokból és socialistakból álló régi kamara május első hetében fejezte be terméketlen és dicstelen életét és a proportionális rendszer szerint eszközölt új választások a clericalis többséget körülbelül tíz szavazatra szállították le. Ez az eredmény annál örvendesebb, mivel a clericalisok veszteségei legnagyobb részben nem a socialisták, de a liberális pártok javára estek. Az eddigi clericalis egyeduralom után senki sem fog könyvet hullatni. A két legszükségesebb reformot, az általános védkötelezettség és az iskolakötelezettség behozatalát megakadályozta, socialis reformjai értéktelen férezművek, a nagy törvényalkotások elkerülhetetlenül szükséges átalakításáról a 16 évig tartó clericalis kormányzat alatt még csak nem is beszéltek. A meg-növekedett ellenzék talán új életet fog bevinni az általános stagnatióba.

A *délafrikai háború* befejezése felé közeledik. Az angol csapatok fővezére, Roberts lord már átkelt a Vaal folyón és transvaali területre lépett, — az oranjei állam meghódítása ezzel be van fejezve. A legközelebbi napok folyamán az angolok Pretoriába is bevonulhatnak. Anglia ezzel céljait elérte, — s soha egy perczig sem volt kétséges, hogy ezeket el fogja érni. Rajta áll, hogy most e háborút, melynek elkerülése tán még is rajta állt volna, a civilizatio áldásainak terjesztésével utólag igazolja. Hisz ma Anglia úgyszólván korlátlan ura Délafrikának. Sokkal kedvezőtlenebbül áll a dolog Angliára nézve a távoli keleten, hol az oroszok már a *koreai* félszigeten, Masampo-ban is befészkeltek magukat. Ellenben az *ausztráliai* gyarmatok egyesítésének utolsó nehézségei is eltűntek s az »Australian Commonwealth« nemsokára a létező államalakulatok közé fog tartani.

Budapest, 1900. május 28.